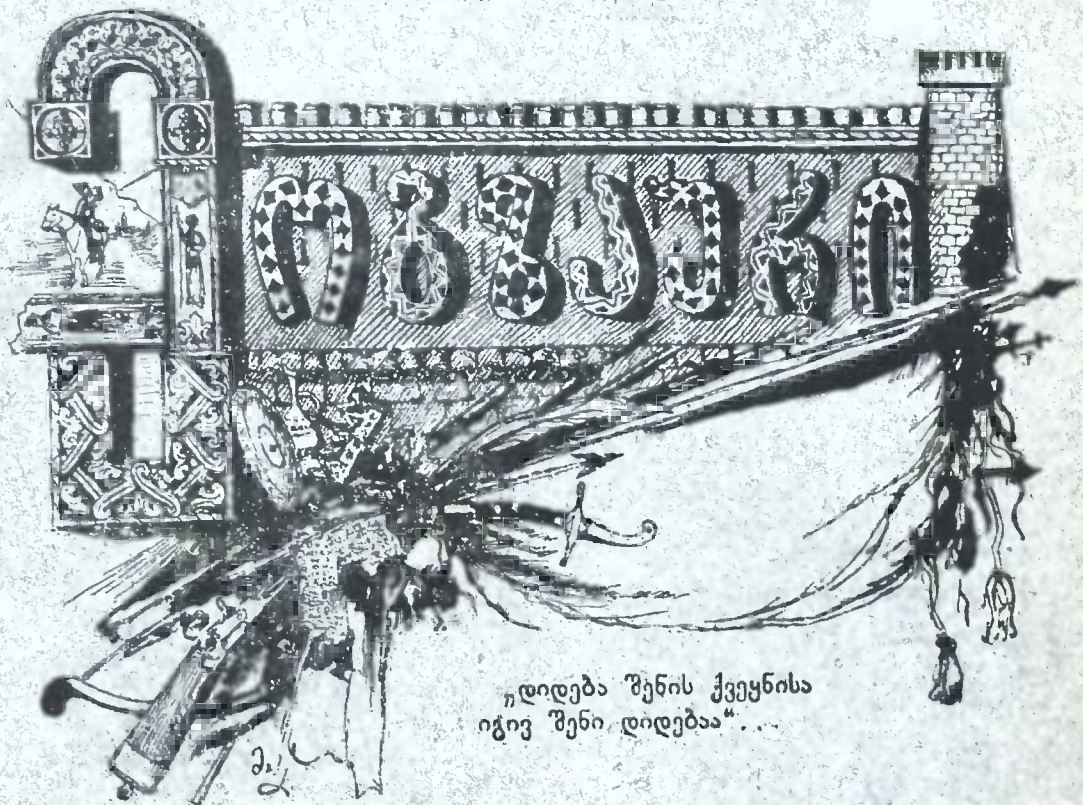

თვიური ჟურნალი

„დიდება უნის ქვეყნისა
იგივე უნი დიდებაა“...

საქართველო

№ XII

დუკემბერი

თბილისი

სამბა ვ. ივ. ხელოძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.
1901

შინააწი № 12:

1. არარატის მთა, სურათით	835რ.	1111.
2. კავკასიის მთა-გრებილი, სურათებით		1117.
3. ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა ჰერეთისა, ინგილო ჯანაშვილისა		1124.
4. რუსუდან, ისტორიული დრამა ხუთმოქმედებად (დასასრული)		1137.
5. ანტონი I, კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი, თ. ჟორდანიას, თარგმანი კ. ანთაძისა		1158.
6. სოლომონ ლეონიძე (დასასრული), ი. მარუშიძისა		1173.
7. საშობლო, აფრ. შერკვილაძისა		1178.
8. ბიბლიოგრაფია: წმ. ანდრია მოციქულზედა, ვინმე შესხისა		1185.
9. სახალხო ისტორია საქართველოსი: ფარნაოზი, პირველი მეფე საქართველოსი		49.

გამოვიდა და ისეიდება მძათა იმედაშვალეების წიგნის მადა-
 ზიაშა ახალი წიგნი

„იანური“

ხუთმოქმედებიანი ისტორიული დრამა,

— სწ. დ. ნახუცრიშვილისა.

ფასი 40 კაპ.

ქრისტეშობისთვის № 12 1901 წელი

მ მ გ ზ ა უ რ ი

პირველი ნომერი 1902 წლის ყურნალ

„მოგზაურისა“

გამოვა ახალის წლის პირველ იანვრისათვის, ამიტომ, გისაც ჭსუნს, რომ ყურნალი თავის დროზედ მიუგოდეს, გსთხოვთ ახლავე დაიკეთონ იგი.

1902 წელს ყურნალი „მოგზაური“ გამოვა იმავე პროგრამით, შედგამატებით წერილები ს:

- 1) ზედაგოგაიდაძე.
- 2) მკურნეობა-მრეწველობიდაძე,
- 3) ჭიგაენა-მკურნალობიდაძე და.
- 4) სამეცნიერო კითხვებიდაძე.

განცხადების ბეჭდვა „მოგზაურის“ ფურცლებზედ ღირს სტრიქონი 5 კაპ.

ფასი ყურნალისა გაგზავნით: წლით—ხუთი მანეთი; ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გიმოიგზავნოს: Въ Тифлисѣ, въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება თვითონ რედაქტორთან (დავითის ვიწრო ქუჩა, № 20) და წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების მალაზიაში, შიო ქუჩუკა-შვილთან.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.

1901

Дозволено цензурою. Тифлис, 4-го Декабря, 1901 года.

არარატის მთა (ქართულად),

ოსმალურად აგრი-დაგი, სომხურათ მასისი, სპარსულად ქუშ-ნუქი (ნოეს მთა), ამართულია მდინარე არაქსის მარჯვენა კილით, რუსეთისა, ოსმალეთისა და სპარსეთის საზღვარზე. შესდგება ორი მწვერვალისაგან, რომლებსაც დიდი და მატაკა არარატი ეწოდება. პირველის სიმაღლე არის 17,100 ფუტი, მეორისა—12,986 ფ., და ამათ შორის მყოფ უღელ-ტეხილისა—8,820 ფ., სადაც ამოჩუხჩუხებს მშვენიერი წყარო სარდარ. ბუჯადი.

დიდის არარატის თავი 14,000 ფუტს ზევით მარად დაფარულია აუღებელის თოვლით. ჩრდილოეთის მხრით არარატს აქვს უშველებელი ნაპრალი, ცნობილი იაკობის ველად. ასეთივე ნაპრალი აქვს ამ მთას სამხრეთიდან; ორივე ნაპრალეში მწვერვალებიდან ჩამოწოლილია საყინულე ანუ საუკუნო ყინულთ გროვა (ЛЕДНИКЪ).

არარატის მთაზე 7,800 ფუტამდის იზრდება ხეები, მას ზევით 10,009 ფუტამდის—ბუჩქები, ხოლო უფრო ზევით, 12,000 ფუტამდის—ბალახი.

არარატზე ასულა ბევრი შესანიშნავი მოგზაური და მეცნიერი, მაგალითად: ტერნფორი და გუნდელსგეიმერი 1701 წელს, პარროტი—1829 წელს, აბიხი—1845 წ. და სხვანი. როდის შესდგა არარატის სანძრის მოქმედება არ ვიცით, მაგრამ მის ახლო-მახლო ადგილები კი ძლიერ შერყეულა მე-IV, VIII და XIV საუკუნეებში, უკანასკნელი მიწის-ძვრა აქ იყო 2 მკათათვეს 1840 წელს, როდესაც დაინგრა წმ. იაკობის მონასტერი მე-IX საუკუნეში აშენებული და მის ახლო მდებარე მშვენიერი სოფელი ახური, სამასი კომლი-

მცხოვრებით. სოფელ ახურის დაღუპვა ასე მომხდარა: 2-ს მკათათვეს 1840 წელს, ორი საათის გრგვინვისა და მიწის-ძვრის შემდეგ, სოფელ ახურიდამ 6 ვერსის ზემოთ, უეცრად გაირღვა არარატის მთა და იმდენი ქვა ამოყარა, რომ ერთის საათის განმავლობაში მთლად ქვეშ დამარხა 2,000 მცხოვრე-ბი იმ სოფლისა და ყველა მათი სახლები, მონასტერი, ვენა-ხები და სხვა. ეს მიწის-ძვრა იყო უსაშინელები, რომელიც ოდესმე ყოფილა მცირე აზიაში; მისგან დაიქცა 6000-ზე მეტი სახლი ნახიჩევანსა და ორდუბათის მაზრებში და ხალ-ხიც ბევრი დაიღუპა, მაგრამ უფრო მეტი დაიღუპებოდა, რომ მიწის-ძვრა ღამით მომხდარიყო და არა საღამოთი, როცა მომეტებული ნაწილი ხალხისა ჯერ კიდევ გარეთ იყო.

ეგრედ წოდებულნი ვანის (ტბის) ლურსმულ წარწერათა აღმოჩენამ სრულიად ახალი სახე მისცა ჩვენსა და სომხების ისტორიას. გამოდის, რომ არარატის მთელი მიდამოები, რომლებიც ახლა სომხებს უჭირავთ, ძველს დროში ყოფილა სამკვიდრო ქართველთა ტომის ხალხებისა. ცნობილი ლე-ნორმანი ამბობს შემდეგს: „როდესაც ყურადღებით განვი-ხილავთ სახელებს იქაურ (ე. ი. ვანნა ანუ ვანისას, მუშაშირ ანუ არსისას, მილდის ანუ აზრუმის გარშემო მყოფ ადგილე-ბისას, მილიდდა ანუ მელიტენისას და ურარტის ანუ არარა-ტისას) პროვინციებისას, ქალაქებისას, კაცებისას და ღმერ-თებისას, რომელნიც მოხსენებულ არიან ვანის ლურსმულს წარწერებში, ცხადათ დავრწმუნდებით, რომ მთელი იქაური ხალხი იყო ერთის შთამომავლობისა, ლაპარაკობდა ერთსა და იმავე ენაზედ და მეცხრე საუკუნიდამ (ქრ. წინ) ერთი-ნათ ემორჩილებოდა ურარტის უფროსობას (სუზერენობას). რა ხალხი იყო ეს ხალხი? რა ტომისა იყო იგი? ამის შესა-ტყობად საჭიროა მივმართოთ იქაურ ლურსმულ წარწერების განხილვას. ეს წარწერები დღეს ბლომად არის აღმოჩენილი, როგორც სომხეთში, ისე ქურთისტანში და დიდი ნეწილი მათი უკვე გამოქვეყნებულია ან და მუზეუმებშია შენახული,

არარატის მთა (ქართულად),

ოსმალურად აკრი-დაგი, სომხურათ მასისი, სპარსულად ქუშ-ხუქი (ნოეს მთა), ამართულია მდინარე არაქსის მარჯვენა კიდით, რუსეთისა, ოსმალეთისა და სპარსეთის საზღვარზე. შესდგება ორი მწვერვალისაგან, რომლებსაც დიდი და პატარა არარატი ეწოდება. პირველის სიმაღლე არის 17,100 ფუტი, მეორისა—12,986 ფ., და ამათ შორის მყოფ უღელ-ტეხილისა—8.820 ფ., სადაც ამოჩუხჩუხებს მშვენიერი წყარო სარდარ. ბუჯადი.

დიდის არარატის თავი 14,000 ფუტს ზევით მარად დაფარულია აულებელის თოვლით. ჩრდილოეთის მხრით არარატს აქვს უშველებელი ნაპრალი, ცნობილი იაკობის ველად-ასეთივე ნაპრალი აქვს ამ მთას სამხრეთიდან; ორივე ნაპრალებში მწვერვალებიდან ჩამოწოლილია საყინულე ანუ საუკუნო ყინულთ გროვა (ЛЕДНИКЪ).

არარატის მთაზე 7,800 ფუტამდის იზრდება ხეები, მას ზევით 10,009 ფუტამდის—ბუჩქები, ხოლო უფრო ზევით, 12,000 ფუტამდის—ბალახი.

არარატზე ასულა ბევრი შესანიშნავი მოგზაური და მეცნიერი, მაგალითად: ტერნეფორი და გუნდელსგეიმერი 1701 წელს, პარროტი—1829 წელს, აბიხი—1845 წ. და სხვანი. როდის შესდგა არარატის სანძრის მოქმედება არ ვიცით, მაგრამ მის ახლო-მახლო ადგილები კი ძლიერ შერყეულა მე-IV, VIII და XIV საუკუნეებში. უკანასკნელი მიწის-ძვრა აქ იყო 2 მკათათვეს 1840 წელს, როდესაც დაინგრა წმ. იაკობის მონასტერი მე-IX საუკუნეში აშენებული და მის ახლო მდებარე მშვენიერი სოფელი ახური, სამასი კომლი-

მცხოვრებით. სოფელ ახურის დაღუპვა ასე მომხდარა: 2-ს მკათათვეს 1840 წელს, ორი საათის გრგვინვისა და მიწის-ძვრის შემდეგ, სოფელ ახურიდამ 6 ვერსის ზემოთ, უეცრად გაირღვა არარატის მთა და იმდენი ქვა ამოყარა, რომ ერთის საათის განმავლობაში მთლად ქვეშ დამარხა 2,000 მცხოვრე-ბი იმ სოფლისა და ყველა მათი სახლები, მონასტერი, ვენა-ხები და სხვა. ეს მიწის-ძვრა იყო უსაშინელესი, რომელიც ოდესმე ყოფილა მცირე აზიაში; მისგან დაიქცა 6000-ზე მეტი სახლი ნახიჩევანსა და ორღუბათის მაზრებში და ხალ-ხიც ბევრი დაიღუპა, მაგრამ უფრო მეტი დაიღუპებოდა, რომ მიწის-ძვრა ღამით მომხდარიყო და არა საღამოთი, როცა მომეტებული ნაწილი ხალხისა ჯერ კიდევ გარეთ იყო.

ეგრედ წოდებული ვანის (ტბის) ლურსმულ წარწერათა აღმოჩენამ სრულიად ახალი სახე მისცა ჩვენსა და სომხების ისტორიას. გამოდის, რომ არარატის მთელი მიდამოები, რომლებიც ახლა სომხებს უჭირავთ, ძველს დროში ყოფილა სამკვიდრო ქართველთა ტომის ხალხებისა. ცნობილი ლე-ნორმანი ამბობს შემდეგსა: „როდესაც ყურადღებით განვი-ხილავთ სახელებს იქაურ (ე. ი. ვანა ანუ ვანისას, მუშაშირ ანუ არსისას, მილდის ანუ აზრუმის გარშემო მყოფ ადგილე-ბისას, მილიდდა ანუ მელიტენისას და ურარტის ანუ არარა-ტისას) პროვინციებისას, ქალაქებისას, კაცებისას და ღმერ-თებისას, რომელნიც მოხსენებულ არიან ვანის ლურსმულს წარწერებში, ცხადათ დავრწმუნდებით, რომ მთელი იქაური ხალხი იყო ერთის შთამომავლობისა, ლაპარაკობდა ერთსა და იმავე ენაზედ და მეცხრე საუკუნიდამ (ქრ. წინ) ერთი-ნათ ემორჩილებოდა ურარტის უფროსობას (სუზერენობას). რა ხალხი იყო ეს ხალხი? რა ტომისა იყო იგი? ამის შესა-ტყობად საჭიროა მივმართოთ იქაურ ლურსმულ წარწერების განხილვას. ეს წარწერები დღეს ბლომად არის აღმოჩენილი, როგორც სომხეთში, ისე ქურთისტანში და დიდი ნეწილი მათი უკვე გამოქვეყნებულია ან და მუზეუმებშია შენახული,

ისე რომ მეცნიერებას შეუძლიან მათი უაჩხრეკა და გამოკვლევა. ოთხს წარწერას გარდა, რომელთაც აზის მუშაშიჩის მეფის ურზანას ბეჭედი, დანარჩენი ყველა ალაროდუღია, (ე. ი. არარატული). ყველაზე უძველესი წერის ნიმუში არის შულცისაგან ჰირველ ნომრით აღნიშნული წარწერა და აგრეთვე ჯერ გამოუქვეყნებელი პირი, რომელიც გადაულია ლეარდსა. ეს ორი წარწერა, რომელთა ტექსტები არაფრით არ განსხვავდება, ამოკრილია ასურულად იქაურ მეფის ბრძანებით. ამ მეფეს რქმევია ბუჰაიტ-დურ, შვილი ჯუტაბრისა, მეფე ნაირისა. ამ სახელით წოდებულს მეფეს განუზრახავს თავის ხალხში გავერცელებინა წერა-კითხვა და ყოველივე სწავლა-განათლება ქალღო-ასურული. ამისათვის მოუწვევია თავისს სამეფოში ასურული მწერლები და იმათ გამოუჭრიათ თავიანთ საკუთარ ენაზედ ოფიციალური წარწერები; ამ გვარად ასურული ენა დროებით გამხდარა იქ სწავლულთა ენად, როგორც ახალ ევროპისათვის ლათინური ენა იყო. მაგრამ ასეთმა დროებითმა მდგომარეობამ დიდს ხანს არ გასტანა: მცირე დროს შემდეგ ვხედავთ, რომ ასურული წერის სისტემით დაუწყვიათ ალაგობრივ ენაზედ წერა, რასაც გვიმტკიცებს ერთი წარწერა იმავე ბუჰაიტ-დურის შვილისა, სახელდობრ ისბუინისა. ეს წარწერა, როგორც ყველა შემდეგნი, ალაგობრივ ენაზედ არის დაწერილი.

აღვილობრივ ენაზე წარწერებს, რიცხვით ორმოცამდე, აქვს უფრო საღმრთო მიმართულება, ხოლო ზოგიერთნი მოგვითხრობენ ისტორიულს ამბებსაც. ეს უკანასკნელი წარწერები მოგვითხრობენ დიდს ლაშქრობას და ომებსა წინააღმდეგ უცხო ხალხებისა, რომელთა შორის ხშირად მოიხსენებოან ასურელები (ასირიელები) და ბაბილონელები; მოგვითხრობენ აგრეთვე ქალაქებისა და თემების აღებას და სხვ. „ჩვენის აზრითო,“ — განაგრძობს ლენორმანი, — „სომხეთში ნაზოფნ ჯურსმუჯ წარწერათა ენა მეტის-მეტად ემსგავსება ქართულს ენას,“ — და ამტკიცებს კიდევ ამასა მრავალის საბუთებით.

ამ ნაირათ ფილოლოგია გვიმტკიცებს, რომ მეშვიდე საუკუნის ბოლომდე ქრისტეს წინადად სომხეთის მკვიდრნი იყვნენ იმავე ტომისა, რომლისაც არიან ქართველები. სწორედ ეს მკვიდრი ხალხია, რომელსაც დაბადება უწოდებს (X, 3) თაგარმადა. ამავე სახელს სდებს ამ ხალხს ეზეკიელი (XXVIII, 14; XXXVII, 6) სწორედ იმ ხანებში, როდესაც ამოქრულია უმეტესი ნაწილი იმ წარწერებისა, რომლებიც ჯერ-ჯერობით უპოვიათ ვანში და იმის მიდამოში. ეს უძველესი ხალხი სრულიად განირჩევა აწინდელ სომხებისაგან. ყველაზე უფრო თვალ-საჩინო ის არის, რომ აღაროდღიულ (არარატიულ) ლურსმულ წარწერათა ენა სრულიად არა ჰგავს სომხურს. ის ხალხი, რომელსაც ამოუჭრია ეს წარწერანი და რომელიც მარტოდ-მარტო ჰფლობდა იმ ქვეყანას მეექვსე საუკუნემდე ქრისტეს წინ, არავითარი მონათესავე არა ყოფილა სომხებისა არც შთამომავლობით და არც ენითა: სომხები შემოსულან იმ ქვეყანაში მხოლოდ უკანასკნელ წარწერათა შემდეგ, ე. ი. იმ დროს, როცა უწინდელმა მკვიდრმა ხალხმა წაიწია ჩრდილოეთისაკენ, სწორედ იმ ქვეყნისკენ, რომელსაც ძველები უწოდებდნენ ივერიას და ახლანდელები — საქართველოს.

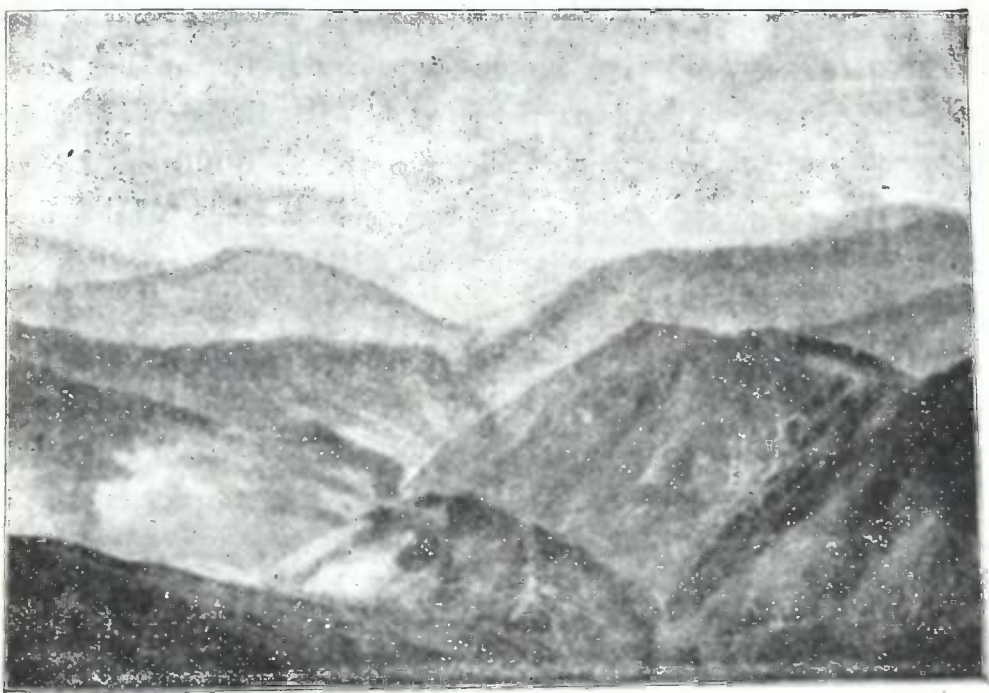
როცა ვსთქვით ენის შესახებ, — გახაგრძობს ლენორმანი, — იგივე უნდა ითქვას სარწმუნოების თაობაზედაც. ლურსმული წარწერები სომხეთისა სრულებით არ იხსენიებენ სომხების ეროვნულ ღმერთებსა, რომელთაც აგვიწერენ მათი მწერლები. ერთი და იგივე ღმერთები არიან მოხსენებულნი, როგორც ვანისა, ისე პალუსა და არზრუმის გარშემო ნაპოვნ წარწერებში. ამ ნაირად სომხეთის ძველის-ძველს ხალხსა, თუმცა იგი დაყოფილი იყო რამდენსამე დამოუკიდებელ სამეფოდ, ეტყობა სრული ერთობა, როგორც შთამომავლობითა და ენით, ისე სარწმუნოებითაც.

აღარად ია, — საფუძვლიანად ამბობს ჰენრი რაულინსონი, — უბრალო ვარიანტია ანარად-ისა და ანარადი იგივეა,

რაც აჩაჩატი საღმრთო წერილისა და უჩარდა ანუ უჩარტი ასურულ წარწერებისაო, ჰალიკარნასელი ისტორიკოსი ჰეროდოტი (დ. 500 წ. ქრ. წინ) ცხადათ განარჩევს სომხეთში ორს ხალხს, რომელსაც ერთმანეთში არავითარი ნათესაობა არა აქვთ მისის აზრით. ეს ორი ხალხია ალარადიელები, რომელნიც ცხოვრობდნენ დიდ-სომხეთში (მდ. ეფრატის სათავეთა აღმოსავლეთით), და სომხები, რომელნიც, ჰეროდოტეს მოწმობით, ცხოვრობდნენ მდ. ეფრატის სათავეთა დასავლეთით, ფრიგიის გვერდით, იმ მთებში, საიდანაც ჰალისის მდინარე გამოდის. ჰეროდოტეს მოხსენებულს ძვირფას შენიშენის მიხედვით, ლენორმანი სამართლიანად ფიქრობს, რომ სომხეთში ნაპოვნ ლურსმულ წარწერებსა და მათ ენას უნდა დაერქვას ალარადიული, რადგანაც ამ ენასა და სომხურს შორის არავითარი ერთობა არ არის და ეს ენა იმ ხალხის ენაა, რომელსაც ასურელები უწოდებდნენ უჩარტად და ჰეროდოტე ალარადიულიად.

კავკასი, კავკასის მთები, კავკასიის მთა-
გრესილი, ქედი.

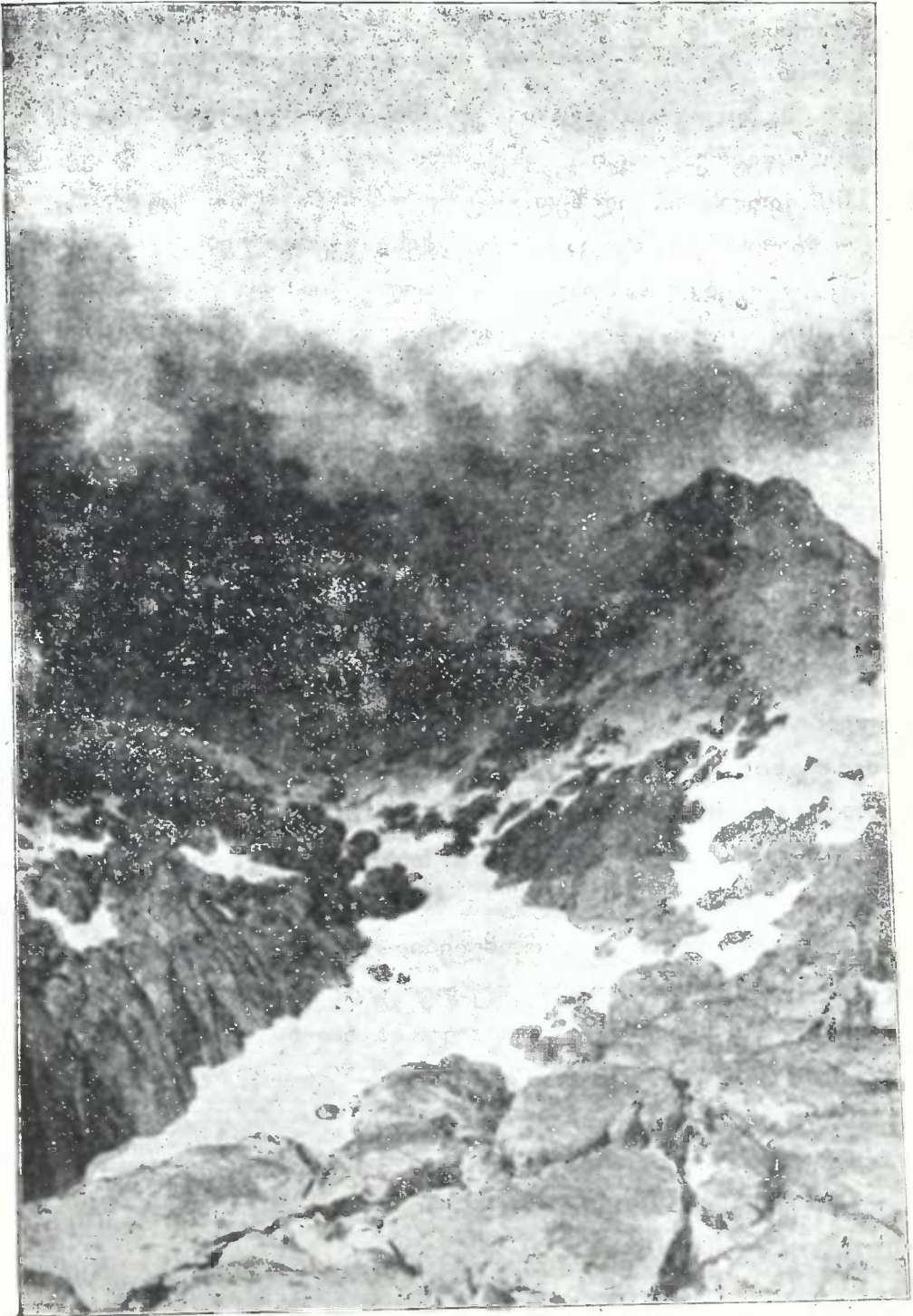
საქართველოს, როგორც ვიცით, ჩრდილოეთიდან საზღვრავს მაღალი, თოვლიანი მთები, წოდებული კავკასად, კავკასიის მთებად, კავკასიის მთა-გრესილად. დღეს ჩვენ გვსურს ცოტა დაწვრილებით გავაცნოთ „მოგზაურის“ მკითხველები ამ შესანიშნავ მთებს და ამიტომ მოგვყავს აქ მისი აღწერა. კავკასიის მთებად მეცნიერებაში ცნობილია ორი: დიდი კავკასი და მცირე კავკასი. ამ უკანასკნელით სავსეა კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილი, ხოლო დიდი კავკასი გადაჭიმულია ქა-

კ ა ვ კ ა ს ი ი ს მ თ ა - გ რ ე ს ი ლ ი

ლაქ ანაპილამ, შავი ზღვის პირზე, ილქ-დაგის მთამდის, ბაქოსთან ახლო. მთელი სიგრძე ამ თვალ-უწვდენის მთა-გრებილისა არის 1100 ვერსი, ხოლო სიგანე, იალბუზის მთის ახლო და დაღესტანში — 200 ვერსამდის, შუა წელში კი — 90 ვერსამდის. უმაღლესი ნაწილი კავკასიის მთა-გრებილისა ძვეს იალბუზსა და ყაზბეგს შუა, (საშუალოდ 11,000 ფ. ზღვის მაღლა). კავკასიის მთები გაცილებით უფრო მაღალია ევროპის ალპების მთებზე და შეიცავს 20 ისეთ მთას, რომლებიც უმაღლესია ალპების უდიდეს მთაზე — მონბლანზე. აღსანიშნია ის გარემოება, რომ ეს მწვერვალები მდებარეობენ არა თვით უმთავრეს ზურგზედ, არამედ მისგან გამოსულს კალთებზედ, მაგალითად, იალბუზი, კოშტან-ტაუ და სხვ. რომ უფრო უკეთ გავიცნოთ დიდი კავკასიის მთები, გავყოთ იგი მთელს სიგრძეზედ 7 ნაწილად. დავიწყეთ შავი ზღვიდამ და ამიტომ ვუწოდოთ პირველს ნაწილს შავის ზღვის კავკასი, ქ. ანაპილამ ოშტენის მთებამდის, დაახლოვებით 250 ვერსის მანძილზედ. შავის ზღვის კავკასი მიდის თითქმის გასწვრივ (პარალელურად) ზღვის კიდესთან, 40 ვერსის მანძილზედ კილიდამ ზურგის თხემამდის. ეს ნაწილი მთებისა კახეთის ცივ-გომბრის მთის სიმაღლეა (ე. ი. 6000 ფ. ზღვის მაღლა) და შეიცავს ორს გადასასვლელს საურმე გზას — ნოვოროსიისა (1125 ფ.) და გოთხისა (1343 ფ.) ტუაპსეს და მაიკოპს შორის.

2) ყუბანის კავკასი, ოშტენის მთებიდამ მდინარე ყუბანის სათავებამდის, დაახლოვებით 150 ვერსის მანძილზედ. იგი უმაღლესია შავის-ზღვის კავკასზე და შეიცავს ისეთს მთებს, რომელთა მწვერვალები მთელის წლის განმავლობაში დაფარულია აუღებელის თოვლით. ასეთებია, მაგალითად, მთები: შაუგუსი (10.642 ფ. და ფსიში (12427 ფ.). აქაური გადასასვლელი გზები წარმოადგენენ საცალ-ფეხო და საცხენო ბილიკებს, მაგალითად: ფსეახშო (6870 ფ.), მარუხისა (11.000 ფ.), კლუხორისა (9075 ფ.) და ნახარისა (9617 ფ.). ეს

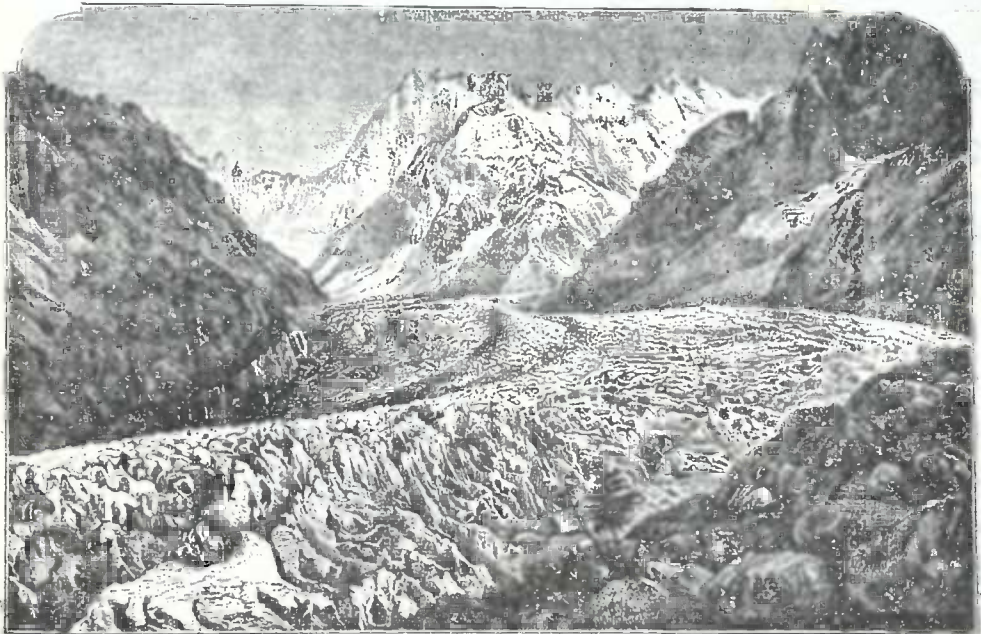
კავკასიის მთების თეთრი მთები.

უკანასკნელი გზები მიდიან მდინარე კალორიდამ ყუბანისაკენ, ნახარისა კი უკეთესი გზაა სუხუმსა და ბატალპაშინსკს შორის.

3) იალბუჯის კავკასი ყუბანის სათავეებიდან ადაი-ხოხის შთის მწვერვალამდის, ანუ მდინარე არდონის სათავემდის, 160 ვერსის მანძილზედ, — უმაღლესი ნაწილია კავკასიის მთა-გრეხილისა და შეიცავს უმაღლეს მწვერვალებს და უდიდეს საყინულეებს. საშუალო სიმაღლე იალბუჯის კავკასისა — 12.000 ფუტია, ხოლო ცალკე მწვერვალნი მისნი გაცილებით უფრო მაღლებია, მაგალითად, — იალბუჯი, რომელიც ამართულია 20 ვერსზე ზურგიდამ ჩრდილოეთისკენ 18.470 ფუტზე ზღვის მაღლა. ამავე ნაწილშია სვანეთის მთა-გრეხილი, რომელიც მიიმართება უმთავრესი მთა-გრეხილის გასწვრივ და თუმცა სამი ათასი ფუტით დაბალია უმთავრეს ქედზე, მაინც გაცილებით მაღალია საუკუნო თოვლით მოსილს მთებზედ. ამ ორ ქედს შუა ძვევს ხეობები ინგურისა და ცხენისწყლისა და შემდეგ რიონისა. იალბუჯის კავკასიის მწვერვალებს შორის, გარდა თვით იალბუჯისა, აღსანიშნია კიდევ შემდეგნი: დიხ-ტაუ (17,054 ფ.), კოშტან-ტაუ (16.881 ფ.), შხარი (17.049 ფ.), ჯანლ-ტაუ (16.564 ფ.), უეზა (15.445 ფ.), აღიშე (16.291 ფ.), ადაი-ხოხი (15.244 ფ.) და სხვანი. აქაური გადასასვლელი გზები წარმოადგენენ მეტად სახიფათო საცალფეხო ბილიკებს, რომლებითაც რიონის, ინგურის და ცხენის წყლის სათავეთა მცხოვრებთ აქვთ მისვლა-მოსვლა კავკასის მთის ჩრდილოთ მცხოვრებ ხალხებთან.

4) ყაზბეგის კავკასი — ადაი-ხოხის მთიდან ბორბალომდის (10.807 ფ.) 120 ვერსის მანძილზედ, აღსანიშნია ბევრის სხვა-და-სხვაობით, მაგალითად: აქ იგი მეტად ვიწროა (როგორც ვსთქვით 90 ვერსამდის), სათავეთ-ქედი (ВОДОРАЗД. ЛИНИЈА), რომელსაც აქ სამხრეთისკენ, მაშასადამე, ჩვენკენ დაუწევი, დაბალია, თუმცა მის ჩრდილოთ, შორი-ახლო, მიდის მეორე ქედი, თითქმის ისეთივე მაღალის მწვერვალებით,

როკორიც იალბუზის კავკასში ვნახეთ. ყაზბეგის კავკასის სათავეთ-ქედში აღსანიშნია შემდეგი მთები: ზილგა-ხოხი (12.645 ფ.), ზიკარი (12.563 ფ.), ჩოუხი (12.107 ფ.), ხოლო მის ჩრდილოთ მდებარე ქედში: ტეპლი (14.510 ფ.), ჯიმარ-ხოხი (15.673 ფ.) და, დასასრულ, თვით ყაზბეგი (16 546 ფ.). გზებს შორის აქ აღსანიშნია: მამისონისა (9340 ფ.) ანუ ოსეთის სამხედრო გზა, ქუთაისს და კავკასს შორის მისვლა-მოსვლისათვის; რაკისა (9870 ფ.)—ლიახვის და არდონის ხეობებში მცხოვრებთ მისვლა-მოსვლისათვის და ჯგა-რისა ანუ საქართველოს სამხედრო გზა ანუ დარიალის ხეობა, კავკავსა და თბილისს შორის. ყუნულთ და თოვლთ გროვანი აქ თუმცა ნაკლებათ არის, ვიდრე იალბუზის კავკასში, მაინც ბევრია. ამავე კავკასიდან გამოდის შემდეგი ცნობილი მთები ჩვენის ქვეყნისა: სურამისა და ცივ-გომბორისა.

საყინულე ანუ საუკუნო ებნულთ გროვანი კავკასიის მთებში.

5) დადესტნის კავკასი—ბორბალოს მთიდან სარიდაგამდის (12.008 ფ.), 140 ვერსის მანძილზედ. აღსანიშნია იმით,

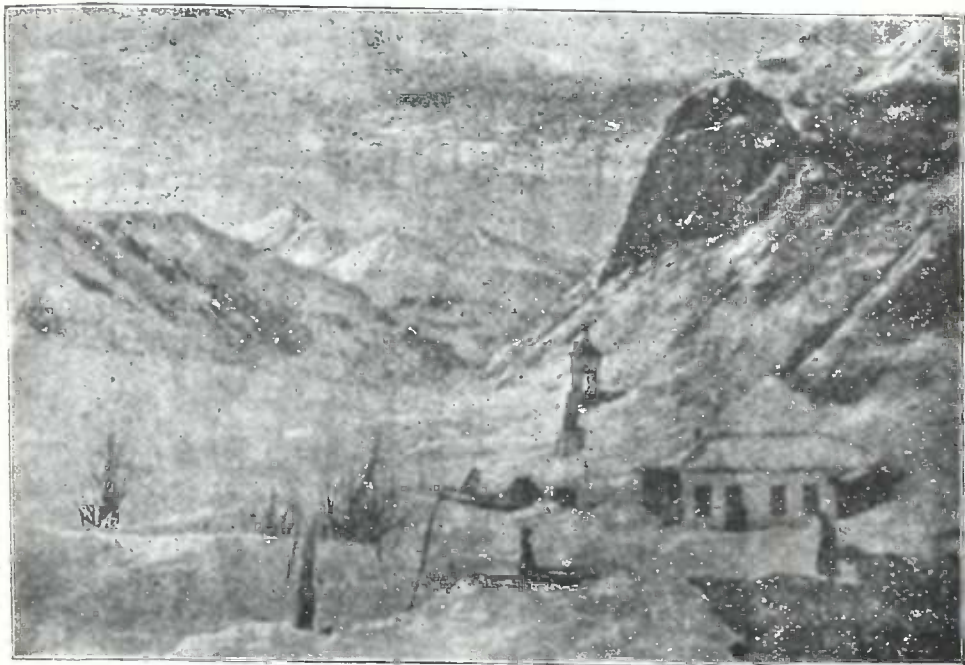
რომ აქ უმთავრეს ქედელამ გამოდიან შესანიშნავი ცალკე ქედები, რომლებიც მიიმართებიან ჩრდილო-დასავლეთისკენ და ამ გვარად აწვებენ მთებით მთელს დაღესტანს. სიმაღლე დაღესტნის სათავეთ-ქედისა ნაკლებია თერგის კავკასიაზე და თვით ღიადს მწვერვალებსაც გაცილებით ნაკლებათ ნახავთ აქ. აგრეთვე ნაკლებათ არის აქეთკენ ყინულთა და თოვლთა გროვანი. მწვერვალთ შორის აქ აღსანიშნია: ნინიკოს-ციხე (10.251 ფ.), ანწალი (11.742 ფ.), შავი კლდე (11.314 ფ.), თებულის-მთა (14.781 ფ.), დონოს-მთა (13.736 ფ.), ბალაკური (12.323 ფ.). უღელტეხილებს შორის აქ აღსანიშნია: კოდორისა (9.300 ფ.) და საცხენისისა, რომლებიც აერთებენ კახეთს დაღესტანთან.

6) სამურის კავკასია—სარი-დაგიდამ ბაბა-დაგამდის (11,934 ფ.), 120 ვერსის მანძილზედ. აღსანიშნია იმით, რომ მისი სათავეთ-ქედი უფრო მაღალია ყაზბეგის კავკასიაზე. უმთავრესი მწვერვალი ამ ნაწილში არის შახ-დაგი (13.951 ფ.), რომელზედაც მოიპოვება უკანასკნელი გროვანი საუკუნო ყინულთა და თოვლთა. უღელ-ტეხილთ შორის აქ აღსანიშნია: გუდურისა (10 118 ფ.), ზაქათლიდამ სამურისაკენ და სელაკათისა (9.283 ფ.) ანუ ახტას სემხედრო გზა.

7) კასპიის კავკასია—უკანასკნელი ნაწილი კავკასიის მთავარ ქედისა, იწყობა ბაბა-დაგიდამ და თავდება ილქ-დაგის მთით, 160 ვერსის მანძილზედ. უმაღლესი მწვერვალი მისნი არ აღიან 9.000 ფუტზე ზევით და სრულიად მოკლებულნი არიან საუკუნო თოვლსა. უღელ ტეხილთ შორის აქ აღსანიშნია აღთი-აღჩისა (4.354 ფ.), რომელზედაც გადადის გზა შემახილამ კუბამდის.

აღსანიშნია ის ამბავიც, რომ იმ დროს, როცა საუკუნო თოვლის ხაზი შავის-ზღვისაკენ 9.000 ფუტიდამ იწყობა, მაგალითად, ოშტენის მთაზედ, კასპიის ზღვისაკენ იგი 12 200 ფუტიდამ იწყობა, მაგ., შახ-დაგის მთაზე. ეს, რასაკვირველია, აიხსნება იმით, რომ ჰაერ კავკასიის ჩრდილო-დასავლეთ-

თის ნაწილისა (შავის-ზღვის მხრისა), საიდაზმაც იწყობა კავკასიის დიდი ქედი, უფრო გრილი და ცივია, ვიდრე სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაწილისა (კასპიის მხრისა). საუკუნო თოვლით

თოვლის ზევაი კავკასიის მთებში.

და ყინულით გროვების შესახებ კავკასიის მთებში ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის გამოსაკვლევად და ამიტომ ცნობანიც მათს შესახებ ფრიად მცირედ მოიბოვება. დაახლოვებით კი რიცხვი კავკასიის მთავარ-ქედის საუკუნო თოვლით-ყინულითა გროვებისა 900-დამ 1000-მდეა. ყინულით-გროვებს შორის ცნობილ არიან წანერისა (ინგურის ხეობაში, სიგრძე აქვს 10 ვერსამდის) და დედლორაკისა (თერგის ხეობაში); უწინდელს დროში, როცა ჩვენშიაც ეგრედ წოდებული ყინულის ხანა იდგა, კავკასიის მთავარ-ქედის ყინულით-გროვანი გაცილებით უფრო ვრცელნი და გრძელნი ყოფილან, ვიდრე ახლაა. მაგალითად, მეცნიერნი ამტკიცებენ, რომ კავკასიის ზოგიერთი ყინულით-გროვებს 60 და ხშირად 100 და მეტი ვერსი ჰქონდათ სიგრძეო. ახლა კი იგინი ნელა-ნელა სულ მალლა და მალლა იწვევენ, მაშასადამე, ჰკვა მათ გარშემო უფრო და უფრო თბილი ხდება.

ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა

ჰერეთისა

(შემდეგი *).

გულოლუგის აღმოსავლეთ მხარეს კავკასიის მთებიდამ გამომდინარებს ერთი პატარა წყალი, რომელსაც „ყაფი ჩაის“ ეძახიან და ავდრიანობაში ძალიან აღიდებაც იცის. ერთვის ალაზანს. მასში მრავლობს ახჩალო, გოჭა და ლოქო, რომელიც ალაზნიდგან შემოდის. ეს წყალი არის მიჯნა უწინდელი ენისელისა და ქარელთა მიწა-წყლისა. გულოლუგი ქარელთ საზოგადოებას ეკუთვნოდა. ამ წყლიდგან იწყება კაკის საბოქაულოც, და ჩვენც ახლა იქ გადავდივართ დასავლეთიდგან, მივდივარ აღმოსავლეთისკენ შოსსეს გზაზე, კაკლებს შუა, დარგმულთ გზის აქეთ-იქით ს. კაკამდე. აგერ ხეობაში გამოჩნდა სოფ. ზერნა. მოჩანს მთის ძირში ეკლესია წმ. მთავარ-მოწამისა გიორგისა, რომელსა შინა პატრიარქმა ეფთვიმემ ვედრება შესწირა უფალსა 1310 წელს. მისი კედლები-ღაა დარჩენილი. გარდა ამისა არის კიდევ ზერნის თავში ერთ ალაგას (ერთად) სამი ეკლესია. ისინი ენახე 1887 წელს. დარღვეულია. მრავალი სენაკები ყოფილა მის გარშემო. სჩანს მონასტერი ყოფილა. წარწერა არა არის-რა. მტერს წაუშლია ყოველივე წერილობითი საბუთები.

ზერნის აღმოსავლეთ მხარეს მდებარებს სოფ. ლექართი, აწ უწოდებენ ლეკები „ლექეთ“. ამის ზემოთ, მშვენიერს მოვაკებულს კავკასიის მთის ხეობაში, სამივე მხრით მთებით შემოზღუდულს, მალალს ალაგას, არის სამი ეკლესია ერთად.

*) ინიცე „მოგზაური“ № 11.

კირილე დონაური სწერს: „მოიხილა კათალ. ეფთვირემ ლე-
ქართს ეკლესია წმ. მოციქულთა-სწორისა ნინასი“. მაგრამ
ვგონებ, ეს ყოფილა მონასტერი. მას დიდი და მშვენიერი
ეზო ჰქონია. მონასტერი გარშემოვლებული ყოფილა გალავ-
ნით. აწ დარღვეულია. შესავალი ალაყაფის კარებო, გალავ-
ანში ჩატანებული არის ბჭით, ჰქონია სამხრეთის მხარეს.
ურდოთი უკეტიათ. ეკლესიები ორი დიდია, სიგრძით თითო
16 არშინიანი, სიგანით 8 არშინი. თაღები ჩამონგრეული
აქვთ, ერთმანერთის უასწვრივ და პირ-და-პირ, ერთი ზემოთ,
მეორე ქვემოთ, არიან აშენებულნი 20 არშინის სიშორეზე,
ზემოთას ჰქონია ეკვდერი, რომლის იატაკი დულაბისა აყრ-
ლია და ძირს მოჩანს რაღაცა დვიმე. შიგ ვერავენ შედის.
მესამე ეკლესია პატარაა და აშენებულია ზემოთა ეკლესიის
გვერდზე, ოციოდე ნაბიჯის სიშორეზე. 1875 წელს შიგ
მოვათხრევენი. აღმოჩნდა აკლდამა თაღით გაკეთებული. იმას
ხერელი ჰქონდა და ზედ იღვა მორგვის ოდენა ქვა. ავაძრო-
ბინე, ჩავძვერი შიგ, ვნახე აკლდამა იყო, ქვითკირით ორად
გაყოფილი, ჰქონდა შიგ გაკეთებული პატარა ფანჯარა.
ორივეში ადამიანის ქალა იღვა ძვლებითურთ და ისე ეწყო
ისინი, რომ ალბათ დამარხულნი ერთმანერთს უყურებდნენ.
შიგ სხვა არა იყო რა. აღარ ვავენე აკლდამას, ამოვძვერ და
ისევ დავხურე. ღმერთმა აცხონოს მათი სულნი. ვინ იცის,
იქნება ცოლ-ქმარნი იყვნენ, ვინმე დიდებულნი, სჯულისა,
ეროვნების და სამშობლო საქართველოსთვის თავ-დადებულ-
ნი. ღმერთო! შემინდევ ცოდვანი ჩემნი: რამეთუ მე უბად-
რუკმა მიცვალებულნი სამარეშიაც არ მოვასვენე!

ლექართის აღმოსავლეთ მხარეს, კავკასიის მთის კალთებ
ქვეშ, ხეობაში არის სოფ. ყუმი. აქ 1360 სული მცხოვრე-
ბია, ამის ცოტა ქვემოთ არის პატარა სოფელი „სოსკანი“,
მთის ძირას. აქ მცხოვრებლები ყველანი ქართველები არიან,
მაგრამ გამაჰმადიანებულან. მათ შორის არიან ჩემი გვარის

კაცებიცა. აქ ორგან ყოფილა ეკლესია. ორივე დარღვეულა, მაგრამ როდის, არაფინ იცის. ხოლო ყუმში არის სამი ეკლესია: ერთი ყუმის თავში, მეორე ყუმის ბოლოს, მინდორში, მესამე შიგ შუა სოფელშია. ეს უკანასკნელი ეკლესია, უეჭველად საეპისკოპოსო ყოფილა. სიგრძე კარის ბჭით აქვს 27 არშინი, სიგანე ცხრა არშინი. მას ჰქონია გვერდებზე ეკვდერები. აწ დარღვეული არიან საფუძვლამდე. შიგნით ჰქონია ცალკე სამკვეთლო და საგანძური. თავში კიდევ რაღაცა შენობა ჰქონია წამატებული. სამი კარი აქვს, დიდროანი, თბილასის სიონის ეკლესიის კარებსავით. აგებული ყოფილა ანჩისხატის ეკლესიასავით. სამი თალი აქვს და სამივე ორს დიდროვან აგურისაგან აშენებულს სვეტებზეა დამყარებული. ლეკებს ბევრი მეცადინეობა გაუწყევიათ, სდომებიათ მათი დარღვევა, უმტვრევიათ აგური წერაქვით, მაგრამ ისე მკვიდრად არის აშენებული, რომ ვერა გაუწყევიათ-რა, მხოლოდ შეუთხელებიათ (სვეტები). თალი სრულიად ჩამონგრეული აქვს. ნაშენია რიყის დიდროვანის ქვით, ჩაქუჩით შესწორებულიებიდ. ეტყობა ადგილობრივ ოსტატებს აუშენებიათ. ასრე სთლიან დიდროვან ქვებს რიყისას ახლაც და შენობას აგებენ აქაურები. აგებულია მშვენიერად. თალამდე სიმაღლე ჰქონია სამ საჯენამდე. რითი ყოფილა დახურული არ ეტყობა. თალის ნანგრევები ლეკებს გაუზიდავთ შენობისათვის. ეკლესიის შიგნით და გარეთ დიდი უწმინდურებაა ადამიანისა, რადგნ აქვე მახლობლად, საყდრის ეზოშივე, აქვთ გაკეთებული მეჩეთი. სოფლის მდინარე წყალიც კარიბჭისაგან ერთ არშინის სიშორეზე მიმდინარებს. ლეკები აქ წყალზე იბანებიან და მერე მეჩეთში სალოცავად მიდიან. სამწუხაროა ასრეთი უწმინდურების ყოფნა ჩვენთა წინაპართა სალოცავის გარშემო. ადგილობრივნი მოხელენი მეცადინეობენ მისს სუფთად შენახვას, მაგრამ ლეკები ყურადღებას არ აქცევენ მათს განკარგულებას, რადგან ურჩებისათვის წინააღმდეგობის გამწევი არაფინ არის. მაგრამ ამაში უფრო დამნაშავეა ად-

ლობრივი სამღვდლოების დაუდევარობა! ის მოვალეა დაი-
 ცას წინაპართა სიწმინდენი. მღვდლები სალოცავად ყოველს
 წელიწადს მიდიან და მოდიან, ჰხედავენ ყოველივე უწმინ-
 დურობას, მაგრამ ყურადღებას არ აქცევენ. აი აქ სრულდებ-
 ბა ქრისტე ღმერთის სიტყვები: „მოკვდა მწყემსი, განიბნიგ-
 ნენ ცხოვარნი“. ამისა გამო ყოველი არხეოლოგიური ნაშთი
 უწყალოდ ოხრდება, იშლება და ვერანდება. ამ ოცის წლის
 წინად ყუმის ეკლესიის ეზო ძალიან სუფთად იყო და მისს
 გარშემო არც შენობები იყო, და ეზოც ეკლესიისა სასია-
 მოვნო სანახავი იყო; ახლა ყოველივე შეცვლილა: ლეკებს
 სახლები აუშენებიათ მისს ეზოში და უთესიათ ბოსტანი:
 ლობიო, კიტრი, ხახვი, სიმინდი და სხვ. და ეკლესიის კარფ-
 ბი ეკლით ამოუქოლიათ. სამკვეთლოები სავსეა ჩალაბულათი.
 წარსულ ზამთარში ლეკები მსხდარან შიგ და ვირები ჰბმიათ
 სამკვეთლოში და საგანძურში, რომელთაც თაღები ჯერ კი-
 დევ მკვიდრად უდგათ. 1899 წელს კიდევ ვნახე ის და ვე-
 ლარ ვიცან. ლეკებს დავემღურე ეკლესიის უსუფთაოდ შენა-
 ხვისათვის; მაგრამ აბა რა გამოვა ამ სამღურავით, პირ-იქით,
 ისინი მე მემღუროდნენ, რომ მათ მამულში ჩამოვხდი: ეკ-
 ლესია და ეკლესიის ეზო იმათ თავიანთ მამულად მიაჩნიათ,
 ამისათვის მთხოვეს მათს საკუთრებას არ შევეხო. ჰხედავთ,
 მკვლელი ჩემის მამა-პაპისა რას მეუბნება! ვაი ჩვენსა დედა-
 ბრობასა და მამულიშვილობას! გარეული კატა მე შინაურ
 პატრონს მაგდებს გარეთ. განა ეს საწყენო არ არის?! რა-
 საკვირველია საწყენო! ეკლესიაც მარიამ დედისა დაღონე
 ბულა. მის თავზე ამოსულია იფნის ხე, ზედ აჰხვევია ვაზი,
 შავი ყურძენი ასხია, მაგრამ ეს იმას არა ჰნიშნავს, რაც
 ქრისტემა სთქვა: „მე ვარ ვენახი და თქვენ რტონი: რომე-
 ლი დაადგრეს ჩემთანა და მე მისთანა, ამან გამოიღოს ნა-
 ყოფი მრავალი; რამეთუ თვინიერ ჩემსა არა-რა ძალ-გიძსთ.
 ყოფად არცა ერთი“. დიად! დავკარგეთ გულ-მხურვალე სა-
 რწმუნოება და შემოგვივარდა გულსა და ქკუაში ღუნება და

დაუდევრობა! გავა კიდევ რამდენიმე დრო და გაჰქრება, განადგურდება, განიავდება და აღიგვება დედამიწის პირიღვანეს ჩვენთა წინაპართა სამლოცველოც. მაგრამ ჰსჯობს გოდებას თავი დავანებოთ, რადგან ჩვენს ვაისა და ვიშააც მადლი არა აქვს.

ამოდენა ეკლესიაზე არავითარი წარწერა არ არის. არც არავინ იცის, იყო ოდესმე მაინც, თუ არა იქნება რამე წარწერა კარების თავებზე ეწერა, მაგრამ აწ კარებს თავები ჩამონგრეული აქვთ. ყუმის სახელი არ სჩანს გუჯრებში და საგელებში. მას იხსენიებს მე-1310 წელს მხოლოდ ქურმუხელი მთავარ-ეპისკოპოსი კირილე დონაური, და სწერს, რომ ყუმის ეკლესია ყოვლად-წმ. ღვთის-მშობლის სახელობაზე არის აშენებულიო, მაგრამ როდის, — არ მოგვითხრობს.

1882 წ. ორი მტკავლის სიღრმეზე ამოვათხრევინე შიგ, საცა კანკელი უნდა მდგარიყო, და აღმოჩნდა საკურთხევლის წინ, აღსავლის კარებთან, ამბიონი, და მაშინვე ისევ მიწა მივაყარე, რომ ქართველთა დაუდევრობა თვალეზმა აღარ დაინახონ იგი. სხვა დროს კიდევ სამხრეთის ეკვდერს, წამატებული შენობა რომ ჰქონია, იმის კედლის მახლობლად ლეკი ბოსტანსა რწყავდა; ის რომ შინ წავიდა მე წყალი კედლის ძირს მივუგდე. ცოტას ხანს შეგუბდა წყალი, იქ ბარი ეგდო, ცოტად გავუჩუჩე წინ და წყალი უეცრად ძირს შენობაში ჩაიქცა და მე მაშინვე მიწა მივაყარე და განზე გავდექი, რომ ლეკი არ მოსულიყო და არ შეემცნია. ვფიქრობ, ამ ალაგას, შენობის ძირს, რაღაცა სხვა კიდევ შენობა არის. ვინ იცის, იქნება ან განძთა სამალავი იყოს, ან აკლდამები დიდებულთა და წარჩინებულთა პირთა. ქართლის ცხოვრებაში ერთ ალაგას სწერია: „მოკვდა (1722 წ.) მეფე დავითცა, წარიღეს და დაფლეს ყუმს“ (მე-2 ნაწ გვ. 136).

ავიდეთ ახლა სოფ. ყუმის თავში. აქ, სოფელზე ცოტა მოშორებით, ყოფილა სხვა ეკლესია ეკვდერებითა და სამკვეთლო-საგანძურით. ეს უფრო კარგი ქვის შენობა ყოფილა,

ვიდრე ყუმის დიდი ეკლესია, ჰქონია კარიბჭეც. აწ დარღვეულია. აშენებულია მაღალს და მშვენიერს ალაგასა და ჰყურებს ყუმს და ალაზნის მინდვრებს. გარშემო მსხლები და ვაშლებია. ყუმელ ლეკებს სახნავე-სათეს ძიწად უქცევიათ ჩვენი ზვარი—მამა-პაპეული, მაგრამ ხეხილი მაინც ვერ ამოუგდიათ. არავენ იცის, ვისგან არიან ისინი დარგმულნი. თუ ოდესმე ეკლესიაში მსახურთა დარგეს, მაშ როგორ გაჰსძღეს აქამდე?! ეკლესია უთუოდ წმ. გიორგის სახელობაზე იქნებოდა აშენებული. თეიმურაზი სწერს თავის ისტორიაში, რომ „სადაც იყვნენ საკერპონი უმაღლესთა მწვერვალთა მთათა კავკასიისა. შესცვალეს ქართველთა ტაძრად წმინდისა გიორგისა“ (იხ. გვ. 20). სწორედ აი აქ, ამ ეკლესიის მახლობლად, 200 ნაბიჯზე არის ერთად ორი საკერპო. ისინი არიან აგურით აშენებულნი ისე ნაირად, რომ მათი წვერი შაქრის თავსავით გამოწვეტებულია, შუაზე გასქელებულია და გამობერილი, ხოლო ძირი ვიწრო და ისეთი მაგრად აქვს, რომ გეგონებათ მოუტანიათ ხელით და განგებ მიწაზე დაუდგამთო. ორივე საკერპოს შუაზე და ძირში ხვრელები აქვთ, გახედებულნი ერთა მხრიდამ მეორეზე, შუაზე ერთია, ხოლო ძირს რამდენიმე ზემოთას შიგ დიამეტრში აქვს გარშემო ხვრელი, ქამარსავით წელზე შემორტყმული შიგ კედელში, მაგრამ გამოჩენილა იმის გამო, რომ ვიღაცას წერაქვით აგურები დაუმტვრევია. ისე მკვიდრად არიან ისინი აშენებულნი დუღაბით, რომ წერაქვით მისი დანგრევა შეუძლებელია. უკვე ბევრი უწვალელებით ლეკებს ორივე საკერპო წერაქვებით, მაგრამ მთელი აგური მაინც ვერ გამოუძვრიათ—დამტვრეულა. ისინი ისეთი მკვიდრნი არიან, როგორიც იყვნენ ჩვენნი მამა-პაპანი, მაგრამ იქნება იმათაც მალე მოეღოთ ბოლო, რადგან ქართველთა შვილნი მოლაფდნენ. ყუმის მდინარეს, რომელიც მოდის კავკასიის მთებიდან, ისე ჩაუხრამავს და ჩაუღრმავებია თავისი კალაპოტი, რომ საკერპოები აწ ზედ ფლატეზედა სდგანან, ემზადებიან გადაცვივნას ხევში და

დამარხვას მდინარის შლამში. მაშინ ვედარაფერი მოაგონებს მგზავრს ზორიასტრის სახელს და ქართველთა დამარხულ სარწმუნოებრივ კულტს!

დავეშვეთ ახლა აქედგან, გავიაროთ ს. ყუმი, გავიდეთ ბოლოს მინდორზე, მივიდეთ დაობლებულს ეკლესიასთან და ვნახოთ მისი თავ-გადასავალი. უწინ ეკლესია აქ მარტოდ არ ყოფილა. მას თავისი მრევლი ჰყოლია. ნასოფლარობა ამ ალაგს ეხლაც ეტყობა. ის აღუოხრებია, დაუნგრევია, დაურღვევია ისტორიისაგან შეჩვენებულს შაბაზს. მე-XVII საუკუნის დამდეგში მღვს კაკში და ყუმში, აქაურ ქართველებთან დიდი ომი ჰქონია. უკანასკნელთ თავ-განწირულად უომნიათ, შერმაზან ჯანაშვილის მეთაურობით. მას ჰყოლია ექვსი ძმა. ისინი ყოფილან თავადნი ყუმისა, თავიანთის ჯარებზე ყველა ძმები ჯანაშვილები შეჰბმიან უღმრთო შაბაზს. მათ სიმაგრე ჰქონიათ სოფელ კაკის ბოლოს „მათეს ყალაში“. ძლიერ უომნიათ. ბევრი მისი ჯარი ამოუწყვეტიათ. ექვსი ძმა ომში დახოცილან. გადარჩენილა სიკვდილს მხოლოდ შარმაზან ჯანაშვილი, და ესეც შაბაზს ტყვედ ჩაჰვარდნია ხელში ყუმის ბრძოლაში. მყისვე მოკვლა სდომებია; მაგრამ წახურის თავადი კამაზაშვილი (ეხლაც არიან კამაზაშვილები წახურში) გადაჰლობებია წინ შაბაზს და უთქვამს: „მაგის მეტი ჯანაშვილი აღარავინ არის; ექვსი ძმა დაიხოცნენ ომში, თუ მაგასაც მოჰკლავ, ეს ქვეყანა სრულიად მოიშლება და განადგურდება. გთხოვ მაგისი სიცოცხლე მე მაჩუქო“. — „რა უნარი და გავლენა აქვს მაგასა“, — უკითხავს შაბაზს კამაზაშვილისთვის. — „ყუმი მაგას ეკუთვნის და ისეთი მდიდარია სარჩოთი, რომ შეუძლიან დღეს შენს ჯარს პური აქამოს თაფლითაო“. ხოლო თაფლი, ხომ იცით, როგორ უყვართ მაჰმადის მორწმუნეთ. თათარსა ჰკითხეს: „თაფლი უფრო გიყვარს, თუ ღმერთიო“, და იმან დიდის მწუხარებით სთქვა: „შენ, კაი კაცო! ორ ღმერთ შუა რად ჩამაგდეო; მე არ შემიძლიან მათში ერთი ვაქო, მეორე ვაძაგო: მე ერთიც მიყვარს და

მეორეცაო“. თაფლის გაგონებაზე შააბაზსაც და მის ჯარსაც გული მოუღბათ. დასხეს ჯარი აწ დაობლებულ ეკლესიასთან და შარმაზან ჯანაშვილმა თაფლით პური აქამა მათ. ამის შემდეგ შააბაზმა ის აღარ მოკლა, მაგრამ თავადობა ჩამოართო და თ. კამაზაშვილის აზნაურად ჩაწერა სიგელში. ეს სიგელი ჰქონდათ ხელში წახურელ კამაზაშვილებს ამ მახლობელს დრომდე. თავიანთის ბეგობის დასამტკიცებლად, 1868 წელს, ის გადასცეს ზაქათალაში, „საბეგო კომისიას“, და აწ ძალიან ვსწუხვარ, რომ მისი პირი არ ავიღე და არ გადმოვაქართულე. შააბაზს შემდეგში შარმაზან ჯანაშვილისათვის მიწა-წყალიც ჩამოურთმევია ყუმში და მიუცია ვილაცა ბეგისთვის. ეს ვილაცა ბეგი დასახლებულა ყუმში, მაგრამ ლეკები რომ ჩამოსულან იქ, ძალიან შეუწუხებიათ ის, მას ვეღარ უცხოვრია აქ, მიუყიდნია მთლად ყუმის მათთვის და თვითონ გადასახლებულა ყაშხაჩაში (სოფელია კაკის საბოქაულოსი). ეს ნასყიდობის სიგელი თათრულს ენაზე დაწერილი, ყუმელებს ეხლაც აქვთ, მაგრამ მთავრობამ მაინც არ იცნო მათი ქალაქი საბუთად და არ დაუმტკიცათ მიწები საკუთრებად.

ყუმი ეხლაც შესანიშნავი სოფელია. ეს არის, თუ ასე ითქმის, მადანი წაბლისა ზაქათალის ოლქში. აგრეთვე ბევრია აქ ფუტკარი და კარგი თაფლიც მოდის. უწინაც, სხვათა შორის თაფლით ყოფილა შესანიშნავი. კაკში ფოლადაშვილებს ერთი გაყრის სიგელი აქვთ ხელში, რომელიც სპარსულ ენაზეა დაწერილი 1555 წელს და იქ ყუმი მოხსენებულია ასე: „ყუმ ბალდაათ შაარ“, ესე იგი ყუმი არის თაფლის ქალაქი.

შააბაზს შერმაზან ჯანაშვილისათვის მიწები რომ ჩამოურთმევია ყუმში, მისი შთამომავლობა აღარ დამდგარა იქ და გადასახლებულა ს. კაკს. აქ კასრის-სამებასთან არის მთა, რომელსაც კაკელები ეძახიან „საყარაულო“. ამ მთის მახლობლად, კობალას წყლის მარცხენა მხარეს, ველზე, აუგია

კოშკი და შიგ მდგარა ერთი ჯანაშვილთაგანი მათე, რომლის სახელი ერქო კოშკს, ამ მახლობელს დრომდე. მაგრამ ვაჟ უცოდინარობას! მე რომ თბილისში ვსწავლობდი (1855—1865 წ.), ბიძა ჩემს ალექსანდრე ჯანაშვილს, ძირიანად დაენგრია ის. მინდორს ეხლაც „მათეს-ყალა“ ჰქვია, მაგრამ, უკაცრაოდ, ახლა აქ ახალი სოფელია გაშენებული. მათეს შთამომავლობა შემდეგში აქედგან გადასახლებულა სოფელ მოსულში ალაზნის პირად. გადასახლების მიზეზად ის გამხდარა, რომ მათეს ერთს შვილთაგანს მოუკლავს თავის ბიძაშვილის (ჯანაშვილისა) ცოლი პატარძლობაში. მისი შერთვა მკვლელს სდომებია, მაგრამ ქალი მას არ გაჰყოლია და მეორე ჯანაშვილს მისთხოვებია. ამაზე გაჯავრებულმა მოსჭრა პატარძალს თავი და წყალში (როცა ის კოკით იღებდა) ჩააგდო. მოძებნეს, იპოვეს მდინარე წყალში, გრძელის თმებით ხეების ძირკვში გაბმული წიწილებით. ამის შემდეგ მკვლელს გამოუცვლია გვარი, გადასახლებულა სხვა რეგილოს სოფ. მოსულში. დღეს მისი შთამომავლობა იწოდება გვარად „მათე-შვილი“. მუსულმანები არიან, მაგრამ ჯანაშვილებს კიდევ გვენათესავებიან, ლაპარაკობენ წმინდა ქართულს ენაზე, ვითარცა სხვა მოსულელები და ჰკიცხავენ პაპის საქციელს.

მოვედით ახლა ჩვენც კაკში. დროა, დავიწეროთ პირჯვარი, ვახსენოთ ღმერთი და შევუდგეთ ახლა კაკის ავ-კარგიანობის აღწერას:

სოფ. კაკი მდებარებს კავკასიის მთის ძირას ხეობაში. ს. ყუმსა და მას შუა ორი ვერსი მანძილია. იგი ჩემი სამშობლოა. ის მომწყვდევულია კავკასიის მთის კალთებით, რომელნიც აქ გრძლად არიან ჩამოწეულნი ალაზნის მინდვრისაკენ. ჩრდილოეთის მხარეს მთას ჰქვია „უღუბაშ“, აღმოსავლეთ-სამხრეთის სუკს ეძახიან დიდი და პატარა აზნაურის მთები, დასავლეთისას „საყარაულო“-ს მთა. სოფელი მათ შუა მომწყვდევულია და ისეთ სიმაგრეს შეადგენენ სოფლისას, რომ მტერს ძნელად შეუძლიან იქ შესვლა, თუ სოფლის

ბოლოს, დასავლეთ-სამხრეთისაკენ დარაჯი დაუდგა წინ, და თუ შევა, მოემწყვდევა შიგ ბოლოდამ. ასეა შემოფარგლული უკვე აღწერილნი ლეკის სოფლებიცა: კატეხი, მაწეხი, ქარი, მუხახი და სხვა.

სოფ. კაკში მკვიდრობს ორი ხალხი: ქართველები-ინგილოები და თათრები. თათრები შააბაზის შემდეგ დასახლებულან. ისინი მონღოლთა შთამომავალნი არიან. ასახლიან კაკის სამხრეთ მხარეს ერთად და ჯგუფად, და არიან არეულნი ქართველებში. არიან კიდევ კაკის თავში. სულ მათი რიცხვი 200 კომლამდეა. ვინც ესენი კაკში დასახლა, ეტყობა ის განზრახვა ჰქონდა, რომ მუსულმან ხალხის შუამომამწყვდიოს ქართველები. მაგრამ ეს უკანასკნელნი მუდამ მეთაურობდნენ კაკში და დღესაც მეთაურნი არიან. იმათი რიცხვი აღსარების თქმის სიით 400 კომლია. იმათ დაუკითხავად თათრებს არა შეუძლიანთ რა გააკეთონ სოფელში. მთავრობაც უპირატესობას ქართველებს აძლევს, როგორც უუძველეს აქაურს მცხოვრებთ. მთავრობას ს. კაკი მიაჩნია ქართველთა სოფლად, ამისათვის თათრებს კაკის შეღავებს უწოდებს. ამ 15 წლის წინათ იმათა და კაკელებს მამასახლისიც ერთი ჰყვანდათ და ძალიან ტკბილად და მშვიდობიანად სცხოვრებდნენ ერთმანერთთან. ეხლაც მშვიდობიანად სცხოვრებენ, მაგრამ არა უწინდებულად. ბოქაულმა მერკულოვმა ისინი გაჰყარა და თათრებს ცალკე მამასახლისი მისცა და თუმცა დაუმორჩილა კაკის მამასახლისს, მაგრამ ისინი მაინც ცალკე ეწევიან ბეგარასა და ხარჯს, და ყოველივე მოვალეობას წინაშე მთავრობისა. ამათ ქართული ენა არ იციან, ხოლო ინგილოებმა დიდმა და პატარამ, ყველამ უწყის თათრული სასაუბრო ენა ზედ მიწევნით.

თათრები გარშემო ახვევიან კაკის ბაზარს. ბაზარი ეხლა განიყოფება ორად. წინათ დუქნები მარტო გალავანში მომწყვდეული იყვნენ. ახლა ორად განიყოფება. დაღისტნის დაპყრობის შემდეგ მრავალი დუქნებია გაკეთებული შოსსეს

გზის პირად, მის ჩაყოლებაზე. ძველს, გალავანში მყოფს, ბაზარს ბევრად ჰსჯობია გარეთი ბაზარი, როგორც ღუქნებით, ისე ვაჭრობით, მაგრამ მაინც საკიცხავ სახელს ეძახიან „შეითან ბაზარ“ (ეშმაკთა ბაზარი). აქვეა „შეითან არუთინიც“. აქ ბევრიც ორ-სართულიანი სახლებიცა. არიან ბაკებიც. ვაჭრობა დიდია. მოვაჭრენი არიან სომხები და ნუხელი თათრები. უკანასკნელნი ძალიან გამრავლდნენ აქ და კიდევაც მრავლდებიან. წინათ კი თითქმის არ იყვნენ ისინი. მათ შორის ფარჩით ვაჭრობს ერთი ქართველიც, ხოლო ყასპები ბევრნი არიან. სულ ერთიანად ვაჭართა ღუქნები ორასამდეა, იყიდება: ფარჩა, თხილი, კაკალი, წაბლი, ხორბალი, თრიმლი, ღვინო, ბრინჯი და სხვ. კაკს უფრო დიდი ვაჭრობა აქვს, ვიდრე ზაქათალას, რადგან ნუხა ქალაქსა და ზაქათალას შუა მდებარებს. ამ სახით ისა ჰგავს დაბა-ქალაქს, თუმცა ჯერ არ არის ცნობილი ამ ხარისხით.

ამ უამად კაკის მცხოვრებლები: ქართველები, თათრები და მოვაჭრენი 800 კომლია. მაგრამ უწინდელი კაკი (მე-XIII საუკუნეში) ეხლანდელთან შედარებით ბევრად დიდი ყოფილა. ამას ამტკიცებენ ძველებური, აწ ოხრად მგდომნი, ეკლესიანი. მათი რიცხვი თორმეტამდეა. ერთი მათგანი უკვე ახლდება კაკის ბოლოს (სოფელში), რომელსაც ხალხი „ალავერდის“ ეკლესიას ეძახის. აშენებენ კაკელები თავის ხარჯით, და აწ ალავერდობას, 14 სექტემბერს, აქ დღესასწაულობენ.

უეჭველია, რომ კაკი უწინ დაბა-ქალაქი ყოფილა ის მოიხსენება მ. კალანკატვაციის მესამე წიგნში, რომელსაც ალბანიის ისტორია ჰქვიათ. ჩვენებური წოდება „კაკი“ იმას სომხურს ენაზედ გამოუთქვამს „კაკუა“, — და ეძახის დაბა-ქალაქს. ალბანიის ანუ ჰერეთის მეფის ვარაზ თირდატის დროს († 705), სწერს ის, დიდი შიმშილობა იყო ალბანიაში, და მრავალნი მოუთხოვრდნენ ფეტვის იგავ-არაკს: „მე,

ფეტვი *) შაქის მახლობლად ვიმალებოდნ დაბა-ქალაქს კაკუაშიო (კაკში). ბევრმა ვაჭარმა გაიარა ჩემს მახლობლად და პირი ამიქცია, და არ მინდომეს; მაგრამ აგერ დადგა მარჯვე დრო: ჩემმა ძმამ, შიმშილმა, დაიწყო ბატონობა, და მაშინ მე ძალიან სანუკვარი გავხდი ვარაზ თირდატისა და კათალიკოსის ელიაზარის სუფრაზე, მაგრამ ვინც მე შემქამა იმას სულ სისხლი ვანთხვეინე გულიდგან, და გთხოვთ მაპატიოთ, შემინდოთ** (იხ. ისტ. აღბ. კადან. გვ. 254. პატკ.). იმავე კაკს ის იხსენიებს პირველს წიგნში ორს ალაგას და უწოდებს სახელად „გაკუ“, და მოუთხრობს, რომ აქაურს ერთს მონასტერში მოწამენი არიან დასაფლავებულნიო (იხ. გვ. 30 და 42).

ქართულს ისტორიულ მატრიანებში, გუჯრებში და სიგელებში კაკი არსად იხსენება 1040 წლამდე. ამ წელს ის იხსენება მეფე ბაგრატ მე-IV-ს გუჯარში, რომლიდგანაც სჩანს, რომ მას შეუწირავს კაკის სოფლის ვაჭართაგან 12 კომლი (იხ. ქ.-ცხ. I ნაწ. გვ. 222); ხოლო ჟორდანიას სიტყვით 2 (იხ. ქრონიკები, გვ. 185). თუ მივიღებთ მხედველობაში დელლავალღეს ჰაზრს, რომ ქართველების ფიქრით „ქალაქებში უნდა იცხოვრონ მდაბალ ხალხის კაცებმა და ხელოსნებმა, რომელთაც შეუძლიანთ იქ მიეცნენ ვაჭრობას და აღებ-მიცემობას, და ეს ჰაზრი ისე გავრცელებულია ქართველებში, რომ იმისთანებსაც, რომელნიც არ არიან აზნაურნი, ეძაგებათ ქალაქში ცხოვრება, რაიმე ხელობა და ვაჭრობაში ვარჯიშობა; როგორც ხელობას, ისე ვაჭრობას

*) ახლაც კაკში ბლამად მოჰყავთ ფეტვი, აქ კიდევლობენ მას ლეკებიც და სჭამენ ფეტვის ჰურს—მჭადს.

*) არის გადმოცემა: აღიბეგლოელმა კაკში ფეტვის მჭადი შეჭამა, ისე დაეწო გული, რომ შაშვით წამოფარდა სუფრიდამ, გამოექცა სახლის ნატრანს. გზაზე უკან იუერებოდა, კაკელი არ დაშეწიოს, არ გამოჩეროს და კიდევ მჭადი არ მსჭამოს.

ქართველები უთმობენ უცხო ქვეყნელებს, მაგალითად სომხებს, ურიებს და სხვებს მათს მგზავსებს, ხოლო თვითონ თავის ცხოვრებას ატარებენ ან ომიანობაში, როცა საჭიროა, ან ეკლესიის სამსახურში და უმეტესი ნაწილი მეცადინეობს თავიანთ მიწების შემუშავებას;—მაშინ ვაჭრების კაკში ყოფნა მე-XI საუკუნეში უნდა მივიღოთ იმის დასამტკიცებელ საბუთად, რომ კაკი ან ქალაქი, ან დაბა-ქალაქი ყოფილა (იხ. მოხსენება დელლავალღესი, 1627 წ. ქურ. ივერია 1879 წ. გვ. 32).

ინგილო ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

რუსუდანი *)

(დასასრული)

მოქმედება მეხუთე

ჩვენება I

ქუთაისი. სამეფო სასახლე. დარბაზში რუსუდანი ზის ტახტზე.

რუს. ვინ იცის, რა ყოფაშია ეხლა ქალაქი ტფილისი. მის ასაოხრებლად წყეული ჯელალ-ედ-დინ მოვიდა. ავაგიც მის მამის კვალს გაჰყვა. იმანაც გვიღალატა. ბიჯნისი-დამ ფეხი არ მოიცივალა. ტფილისის დასაცველად დავ-ტოვე თავადები და მათ უფროსებად ბოცო და მემნა ბოცოს ძენი, იფრინდა გამომიგზავნეთ-მეთქი, დავაბარე, და ყოველივე შემატყობინეთ. მიკვირს, რად დაიგვიანეს და აქამდის არა მაცნობეს-რა.

(შემოდის შუკარე)

შუკარე. ხელმწიფეო, ქალაქიდან იფრინდა გიახლათ.

რუს. ვისაც გულით მოველოდი! ახლავე შემოიყვანე!

(შემოდის იფრინდა)

იფრინდა. (თავს უკრავს) ხელმწიფეო!

რუს. თქვი, ჩქარა!

იფრ. დავილუბენით!

რუს. თქვი, ჩქარა!

იფრ. ტფილისი აიღეს.

რუს. გატეხეს?

*) იხ. „მოგზაური“ № 11.

იფრ. არა, შინა გამცემელი გამოჩნდა!

რუს. როგორ? ვინ?

იფრ. მტრებს ტფილისელი გაეზრახათ, კარები გაუღო!

რუს. მერე სად იყო ბოცო? რას აკეთებდა მემნა?

იფრ. გამცემელი მიეპარა ბოცოს, როდესაც იგი ციხეს ათვალიერებდა. თავს ქვა უხეთქა, მოკლა, კარები გააღო და სპარსნი შემოაუშვა...

რუს. (დრტვისვით) ის იუდა, ისა! მერე, განაგრძე?

იფრ. მტრებმა უწყალოდ გაჟლიტეს ქართველნი. დედათ შვილები და უსუსური ბავშვები წაართვეს, მიწას დაახეთქეს და გასრისეს. საყდრები დაანგრიეს და შებილწეს. სახლები გადასწვეს. ბერნი დანაყეს და ცხენებს გააქვლინეს. ქრისტიანეთა სისხლი რუებრ აღინეს ყველა ქუჩებში. სიონის გუმბათი ჩამოაგდეს, ზღდ ყენი ჯელალ-ედ-დინი დასვეს და ქრისტიანეთა ჟღეტას აყურებინეს. ავლაბრის ხიდზე დააგდეს სიონის ყოვლად-წმიდა ღვთის-მშობლის ხატი, ქრისტიანეთ აქვლინეს და ვინც მათ არ დაემორჩილა, მტკვარში უკრეს თავი. დაიღუპა სულ 100,000 ქრისტიანე. დავილუპენით, დედოფალო! საქართველო გაოხრდა, დიდო მბრძანებელო!

(*ცრემლით იხრძება და კადის*)

რუს. (ტირის) ვაჲ შენ ჩემო პალატო, ვაჲ ჩემო ციხე-დარბაზო, შადრევნებო, ბაღო და ბაღიაო! რა რიგ მიყვარდა მანდ ნებიერად ყოფნა, ალერსი, სიყვარული, ტრფიალი, მორჭმით ტახტს ჯდომა. (ხელა-ხელა წუნარდება და მუკე გულანხად) ოე, მადლობა შენ, უფალო! ვის დავემდურებით! თქმულა: რასაც განგება მოგცემს, იმასვე წაგართმევს, თუ უნდაო! დიდებულ ხარ, უფალო, და გამოუცნობელ არიან განგებანი შენნი! ამინ იყავნ ნება შენი! მხოლოდ ეს არის სადრტვინველი, რომ ამდენ უბედურებას როგორღა გადურჩები! სევდა ბოლოს მომიღებს! რამდენი კი ვეწვალე, რომ გვირგვინი დამედგა

ჩემს უბედურს თავზე! რისთვის მერე? რომ მენახა მარტო სიმწარე? ახლა ლაშას შეილიც წამოიზარდა და ტახტს მოითხოვს, თუ დროზედ ბოლო არ მოვუდე! ჩემი ვაჟი დავით უკვე ექვსი წლისაა, ხოლო ლაშას ძე დავითი მაზედ უფროსია. მეფის ანდერძით ტახტი ამისია. გარნა ეს არ იქნების: დავითი უკანონო შეილია და ჩემი დავითი კი კანონიერი. ლაშას ძე უნდა დაიღუპოს, რომ ჩემს დავითს მეფობა ერგოს. მგონი სიძე მიშველის ამ საქმეში. სიძე ჩემი ყიასდინ *), საბერძნეთის სულთნის შეილი, რომელსაც ჰყავს ჩემი მშვენიერი ასული თამარ, უეჭველად დამეხმარება. მას გავუგზავნი დავით ლაშას ძეს. (გადის)

ჩვენება II

იგივე ღაბაზი. შემოდის რუსუდან და მერე იფრინდა.

რუს. ჩემი ექვსი წლის დავით უკვე მეფედ გამოვაცხადე. კათალიკოზმაც აკურთხა. იმერთა, აფხაზთა და სვანთ მეფედ აღიარეს. ლაშას ძე კი სიძეს გავუგზავნე. ამერთ ეხლა არა სცალიანთ მტრის შემოსევისა გამო, თორემ იგინიც, უეჭველია, ჩემს დავითს გაახელმწიფებდნენ. როდის წარწყმდება ჯელალ-ედ-დინი, რომ ცოტა მოვისვენოთ!

(შემოდის მეკაჩე)

მეკაჩე. ხელმწიფეო, ქალაქილამ იფრინდა მოიქრა!

რუს. შემოვიდეს!

(იფრინდა შემოდის)

იფრინდა. იცოცხლეთ, ხელმწიფეო, ჯელალ-ედ-დინი დამარცხდა!

რუს. (სიხარულით) მადლობა ღმერთს! როდის? სად?

*) იგივე გაიათ-ედ-დინი.

იფრ. ბასიანს. მწყემსებმა დაახრჩეს.

რუს. მერე იქ რა უნდოდა?

იფრ. თათრებს გაექცა.

რუს. თათრებიც მოვიდნენ?

იფრ. როგორ არა! განჯილამ შემოვიდნენ. გამოედევნენ ჯელალ-ედ-დინს, რომელიც ბასიანს წარივლტო და იქ კი, უკვე მოგახსენეთ, მოჰკლეს.

რუს. თათრები სად-ღა წავიდნენ?

იფრ. სადა და მოედვნენ მთელს ამერეთს: ქართლს, კახეთს, სამცხეს, სომხეთს, დაარბიეს და დააქციეს.

რუს. (დრტვინვით) ავაგი სადღაა, ან შანშე და ვარამ გაგელი?

იფრ. ავაგმა მოციქულები გაუგზავნა ჩალატარ ნოინს, მშვიდობა ითხოვა და ხარკის ძლევას დაჰპირდა. ნოინმაც შეიწყნარა მისი თხოვნა, ავაგი მთავრად დაამტკიცა და აწ მშვიდობით სუფევს თავის სამფლობელოში!

რუს. ეგ მოლალატე, ეგა!

იფრ. შანშე მანდატურთ-უხუცესიც ავაგის კვალს გაჰყვა და იმანაც მშვიდობა და დიდება მოიპოვა.

რუს. უყურეთ ერთი. მაგათ მუხთლობას!

იფრ. ვარამ გაგელი ზაქარიას ძეც ისრევე, როგორც ავაგი და შანშე.

რუს. ვარამისაგან კი სწორედ არ მოველოდი ლალატს!

იფრ. რის ლალატი? ჩალატარსვე მიენდვნენ სერ-კახნი, ქართლელნი, თორელი გამრეკელი, სარგის თმოგველი, კაცი სწავლული და ფილოსოფოსი. თათრებს არ მიენდვნენ მარტო მესხნი და ამის გამო ჩალატარმა აიკლო სამცხე და 10,000-მდე ქართველი აღწყვიტა!

რუს. ამდენი მსხვერპლი! 100,000 ტფილისში მომიკლეს, 10,000 სამცხეში, ამაზედაც მეტი ბერდუჯზედა და გარნისზედ შალვა ახალციხელთან ერთად! ღმერთო, მოგვხედე წყალობითა შენითა მოსავთა შენთა!

იფრ. აწ ივანე ციხისჯვარელმა თქვენთან მაფრინა, დედოფალი, და დამაბარა: „გთხოვთ, ხელმწიფეო, თქვენც შეურიგდეთ ჩალატარს და მით დაიხსნათ ქვეყანა აოხრებისგანაო“.

რუს. რომ გვიღალატონ?

იფრ. თათარნი მტკიცე პირისანი არიან. ფიცს არ გასტყებენ არას გზით. ივანე ციხისჯვარელი უკვე მოელაპარაკა ჩალატარს და იგი დიდის სასოებითა და სიხარულით მოელის თქვენს დაბრუნებასა და მეფე დავითისას.

რუს. კეთილი, მოვიფიქრებ, და თუ ეგრეთი თხოვნა კიდევ განმიმეორეს, მე თვით წარვალ ტფილისს და მეფეშვილსაც წავიყვან. გული კი მითქვამს, რომ კეთილი არ მოგველის აათართა მინდობით. წადი ახლა, ივანე ციხისჯვარელი მომიკითხე. მის ერთგულებას ჩვენ დავაფასებთ.

იფრ. იცოცხლეთ, დიდო პატრონო (თავს უკრავს და კადის).

ჩვენება III

ტფილისი. დარაბაღ მორთული დარაბაღი კადამწვარის სსსახლისა.

რუსუდანი მარტოკა ზის დაღონებული.

რუს. (ხელჯვანის ხმით დიდისენს)

სე, დრონი, დრონი,

სანეტარონი,

თამარის დრონი

საბრწყინვალონი,

სატრფიალონი,

მოსაგონიანი,

მოსაწონონი,

ზარმცემნი დრონი,

სავაშაკალონი

და საგმირონი!

ავედით მწვერვალს,
 აღმართ აღმავალს,
 მყინვარზედ მაღალს,
 ცისაკენ სავალს!
 ვმუსრავდით მტარვალს,
 და აღმოსავალს
 წელიწად მრავალს
 ვუჩენდით გზა-კვალს!
 შემდეგ დავქანდით,
 დაღმართს, ჩავქანდით,
 უფსკრულს ჩავცვივდით!
 მივდივართ დიდით,
 დაღმართს სისწრაფით!
 საღლა შევდგებით,
 გამოიციანით
 და თქვენ მითხარიით!

(ჩაფიქრების შემდეგ)

ქეშმარიტად, მსოფლიო კალო ყოფილა, გარნა მასზედ
 ყანა კი არა, იღეწება თავისუფლება! იღეწება და კი-
 დეც ნიავდება! განა რამდენი წლისა ვარ, რაც ვცო-
 ცხლობ! სულ რაღაც 40 წლისა და ამ ორმოც წელი-
 წადში კი გაიღეწა კალო სპარსეთისა, ჩინეთისა, სინ-
 დისა, ხლათისა და კიდევ, ვინ მოსთვლის, რამდენი სხვა
 მიღეთისა! ახლა იღეწება ჩვენი კალოც! ნეტარ-ხსენე-
 ბულის დედაჩემის შემდეგ დაქანდა ჩვენი ხომალდი
 თვალ-უწვდენელ მწვერვალითგან. ნახევარი სამეფო ჩვე-
 ნი აიკლეს ჯერ სპარსელებმა და ახლა მუსრავენ მას
 თათრები! გაიფლიტა 200,000-მდე ქართველი. მაშ ეს
 კალოს ლეწა არ არის?! კალოზედ ძნა იღეწება და აქ
 კი ადამიანები! სე, ჩვენც ქარი გვიქროდა და ჩვენც
 კარგი კალოს მღეწაფები ვიყავით, გარნა წარვიდნენ ის
 ღრონი. ჩვენც ხარკი მოგვდიოდა სპარსეთიდან, ადარ-

ზადგანიდგან, ხლათიდგან და ახლა თვით მოხარკე და
 მონა გავხდით! ზღრონი, ღრონი, ყოვლად ცვალებად-
 ნი! წინას უკან აყენებ! ღრო-ჟამი და უკანას წინ მიე-
 ლალება! რა მოგველის შემდეგ ამისა, მხოლოდ მაღალ-
 მა ღმერთმა უწყის! მე კი გადმომიტყუილეს თათრებმა,
 დიდებულად დამიხვდნენ, ტახტი დამიბრუნეს და შეილი-
 მეფე კი მომტაცეს და ყარაყურუმს წარგზავნეს: დიდმა
 ყაენმა უნდა ინახულოს და მეფობა დაუმტკიცოსო!
 სხვათა დამამტკიცებელს მეფესაც თვით დამტკიცება
 მოუნდა! მერე ვისგან? ველურებისა და ბილწ თათრების
 უფროსისაგან! რაა ამგვარი გამეფება და პატრონობა!
 ეს მეფობა კი არ არის, ნამდვილი მონობაა! და ან სად
 არის დამტკიცებაც! აგერ რამდენი ხანი გავიდა, და
 ჩემი შეილი კი ისევ იქა ჰყავთ! ახლა იმასაც ამბობენ,
 რომ საქართველოს ტახტი რუსუდანის ძეს კი არა,
 ლაშას ძეს დავითს ეკუთვნისო! ისიც ყარაყურუმს
 წარმოგზავნეთ, მაღალი ყაენი ორთავე დავითების უფ-
 ლებას გაარჩევსო და, ვისაც უპირატესობა აქვს, იმას
 დაამტკიცებსო! რალად მინდა ეს თავი, თუ ლაშას ძე
 გამეფდა და ჩემი საყვარელი დავითი კი ტყვეობაში და-
 შთა! დავით ლაშას ძეს უსათუოდ ბოლო უნდა მოე-
 ღოს! ყიასდინი, სიძე ჩემი, რომელსაც თურქნი გაიათ-
 ედ-დინს უწოდებენ, კეთილი გულის კაცია, ლაშას ძე
 დიდს პატივში ჰყავს, თუმცაღა ორჯელ მიმიწერია წე-
 რილი: ჩვენი მეტოქე დავით ლაშას ძე დაღუპეო, მაგ-
 რამ იგი ჩემს თხოვნას არ ასმენს. დამრჩენია კიდევ
 ერთი ღონე და ეს კი უებარი იქნება! აქამდის გრძლად
 ვწერდი სიძეს და არ შეისმინა, ახლა კი მოკლედ მივ-
 წერ და ასე: (მაგიდასთან მიჯის, ვაღას იღებს, ჯდება და
 სწერს):

„ჩემო საყვარელო სიძეო გაიათ-ედ-დინ! ნადირო-
 ბუნებისა კი ნუ გგონივარ, რომ ჩემის ძმისწულის მო-

კვლას გთხოვდი და გავალბდი. მე ამას იმიტომ გავალბდი, რომ ჩემი ძმისწული დავით ჰყვარობს და თანაყოფვის ცოლსა შენსა და ასულსა ჩემსა თამარს; და ესრეთ დამოკიდებულება მათ შორის იმის მიზეზია, რომ ზამარი მავას მოსარჩლეობს. ხხლა, თუ კაცი ხარ და პირზედ ულვაში გასხია, შენ იცი და შენმა სვინილისმა! როგორც დედა თამარისა და მამიდა დავით ლაშას ძისა, ამას გატყობინებ. ამით ყოველი ბრალი ამიყრია ჩემგან და ხელი გადამიბანია. იყავ დღეგრძელ და უმეტეს ყოვლისა, ბრძენ, ვითარცა გველი!

რუსუდან“. *)

ახლავე ამ წერბლს გავუგზავნი და როგორ იქნება, რომ ჩვენი საქმე არ მოგვარდეს! (ჰეგელსს წერილს და გადის).

ჩვენებს IV

ზღვის ვიდე მცხრე. ახიაში. მენაგები, დავით ლაშას ძე და ამისა ბიჭი რეთი სოსნა.

უფროსი მენაგე. დავით ლაშას ძე, რისთვის განგირისხდა სიძე შენი გაიათ-ედ-დინ, რომელსაც ყიასდინს ეძახით თქვენებურად?

დავით. მამიდამ ცილი დამწამა და გაიათ-ედ-დინს მოსწერა შენს ცოლს ეტრფიალებათ და თანაყოფვისო.

უფრ. მენაგე. მაშ ჩვენი დედოფალი გურჯი-ხათუნ შენი მამიდას ქალია?

დავით. დიალ!

უფრ. მენაგე. გურჯი-ხათუნ აქ ყველას წმიდანად მიგვაჩნდა და ნუ თუ მაგისთანა სიბილწეს ჩაიდენდა! მე რე გაიათ-ედ-დინსაც მაგისთვის გადაგიწყვიტა. ზღვაში ჩაგდება?

*) ქართლ. ცხ. 366—367.

დავით. დიად! წერილი რომ მოუვიდა, უზომოდ განრისხდა. სიბრაზით გაყვითლდა, მეუღლე სტანჯა, ხატი და ჯვარი დაუღწია, ხუცესნი დაუხოცა, თვითონაც გაამაჰმადიანა, მეც ბევრი მცემა, მგვემა და ზღვაში ჩახრჩობა გადამიწყვიტა. ბევრი ვეფიცე, ბევრი ვიმართლე თავი, ვარნა არა გამოვიდა-რა. ღმერთმა უწყის, რომ მე მამიდისთვის არა დამიშავებია-რა. იგი ყრმობითგანვე მემტურების. მამა ჩემიც მან დაღუბა და მისი მიზეზით ახლა ამ ზღვაში უნდა შთავინთქე! ღმერთო, შემებრალე, უდანაშაულო მონა შენი!

როგოთა სოსნა. ნუ გეშინიან, ბატონიშვილო, ჩემო საყვარელო ხელმწიფეო! მართალს კაცს, თქმულა, არა თუ ღმერთი გასწირავსო, არამედ ზღვაც არ ჩასძირავსო. შეევედრე ყოვლის მხილველს და ზღვაში უშიშრად გადავარდი, იცოდე, ნაფოტსაც რომ მოეჭიდო, წყალი მაინც არ დაგძირავს, რადგან უბრალო ხარ და უმწიკვლო წინაშე ღვთისა და კაცთა!

დავით ღაშას მე. (იხიქებს და ღმობიერად ცრემლმორეული ღოჭუღობს მადლა ხელაპყრობით):

„ყოვლად წმიდაო დედოფალო, დედაო მხსნელისა ჩვენისა იესო ქრისტესო, ცოდვილთა შესავედრებელო და ნუგეშინისმცემელო, შენ შეივედრე სული ჩემი, რამეთუ შენ ხარ ნუგეშინისმცემელი მწარისა ამის სიობლისა ჩემისა და უმსჯავროდ სიკუდილისა: რამეთუ სამარესა და მიწასა შინაცა დაფლვად არავინ ღირს-მყო; რამეთუ საქმლად თევზთა მრეცი და სჳფლავი ჩემი არა საცნაურ იქმნების. არამედ, მოწყალებათა შენთა მინდობილი, ვითხოვ უკანასკნელსა ამას ოხქანსა შენა, რათა მიხსნა ჰაერის მცველთა ხელთაგან და საშინელთა მათ სტანჯველთაგან, რომელსა მრვლიან ჩემებრ ცოდვილნი და ბრალეულნი“ *).

*) ქართლ. ცხავრ. 368.

უფრ. მენაგე. ამხანაგებო, დავითს გააძრეთ ყოველივე საცმე-
ლი და ზღვაში გადააგდეთ. ასრე გვიბრძანა ჩვენმა ხელ-
მწიფემ.

მენაგეები. ახლავე, ბატონო! (დავითს ზღვან ტანისამოსს და
ზღვაში აგდებენ).

ჩვენებს V

შინდარი იკახისის მიდამოს. მჩანსს დახურულა ჯურღმული. აქა-
მადის რაფთი სოსნა. რამელსაც არი გუდა ჭვიდია. *

რაფთი სოსნა. (ათვალიერებს მიდამოს) აკი ვთქვი, უდანაშა-
ულო კაცს ღმერთი არ გასწირავსო. ჩემი ბატონიშვილი
წყალმა ვერ დასძირა. თურშე ნაფორტს მოეჭიდა, ტალ-
ლას გაჰყვა და მესამე დღეს ერთს უდაბურ ადგილას
გამოვირდა. იქაც ღმერთი შეეწია: ერთი ღვთისნიერი ვა-
ჭარი შეხვდა. ვაჭარმა შეიტყო მისი ვინაობა, შინ წაი-
ყვანა და შვილივით დაიცვა ექვს თვეს. მერე ხმა გავრ-
ცელდა, რომ ბატონიშვილი ვაჭარს ჰყავსო. გაიათ-ედ-
დინმაც შეიტყო. მენავეთ ბოძღვარს დააბრალო მისი
გადარჩენა, იგი მოკლა და დავითი ჯურღმულში ჩააგდო
და მასთანვე ჩაყარა გესლიანი გველები, ასპიტები და
ლრიანკლები. * მე!.. (ექებს ჯურღმულს) აქეთ არისო,
მითხრეს. ჯურღმულზე დიდი ლოდი ადევსო. ნეტავი
მივაგნო! საცოდავი! თამარ ბრწყინვალის შვილისშვილი
და ეს ყოფა! ტყუილად ქა არ თქმულა: ბრწყინვალე-
ბასა და შევბნელობას შორის მხოლოდ ერთი ბეწვის
ოდენი მანძილიაო! გუშინ მხოლოდ ჩააგდეს და ნეტავი
ვიპოვნო! აგერ რალაც მოჩანს. (მდობის) აა, ეს არის, ეს!
(შიდის ახლას, უუკს ადებს სარქველს) რალაც ხმაურობაა!
(ისევ უუკს ადებს და ასმინებს) სწორედ მისი ხმაა! ჩააგ-
და

* ქართ. ცხ. 368—369

ხო ერთი (ჩასსახის) ბატონიშვილო!!! დავით ბატონი-
შვილო!!!

დავით ღამას ძე. (ჯურღმუფილამ ისმის ზიგნაგებუდი ხმა) სოსნა,
შენა?

სოსნა რკვით. მე ვარ, ბატონიშვილო, წყალი და პური
მოგიტანე. ლოდს გადავაგორებ და ჩამოვაწვდი! (აგორებს
ფოდს) აჰა, დაიქი! აი ამ გუდით პური მოგიტანე (აწვდის)
და ამ გუდით კი წყალი, აბა ესეც დაიქი (აწვდის).

დავით. (ქანჩ გაწვეტილი ხმით) სოსნა, სოსნა, ჩემო სოსნა!!
(გმინავს) რა უზომოდ გამახარე, რომ კიდევ ერთხელ
დავინახე! შენ მაგიერ გვედრები და ასპიტები მყვანან
ამხანაფად, ამათ ველაპარაკები და ამათ ვეაღერებები!
ესენი უფრო კეთილნი და მოწყალენი ყოფილან, ვიდრე
ჩემი შამილა და მის გვარნი აღამიანები! რა დავუშავე!
ჩემი ბრალია, რომ ტახტის მემკვიდრედ დავიბადე! მე-
ფობა უნდოდა და ვინ იყო შემცილებელი! იმეფებდა
ნებიერად და მე ვიცხოვრებდი ისე, როგორც სცხოვ-
რობენ ათასნი და ურიცხვნი! მე! აწ ჩემი ახალგაზ-
დობა ზქ უნდა დაქკნეს და დაილოოს!!

სოსნა. (გმინვითა და ტირილით) ნუ სწუხ ბატონიშვილო, და-
კოდლოს გულის ნუ მიდაგავ! დაყოვნება აღარ შეიძლება:
დამინახვენ და შენი ნახვა ყოვლად შეუძლებელი შე-
იქმნება. აწ წავალ. გულის ნუ გაიტეხავ. ვეგდრე ღმერთს
და დაგიცავს ის, რომელმაც დაიცვა სამნი ყრმანი,
ღველფში ჩაყრილნი.

დავით. (გმინვით) ვილოცავ, სოსნა, ვილოცავ!

სოსნა. ღმერთო, შენ დაითარე ჩემი დავით ბატონიშვილი!
ერთიც შემომხედე, ბატონიშვილო, და შენის ხილვით
დამატკბე!

დავით. აჰა, დასტკბი უბედურის და განწირულის კაცის ხილვით!
სოსნა. მშვიდობით! იცოცხლენ! სასურებას ნუ წარიწყვეტ!
(ფოდს ადგილსვე მიაგორებს და შიდას).

ჩვენება VI

ჭკონდიდი. დადიანების სსსხლის დაბაში. შერგილ დადიანის მეუღლე ნათელა, ასული ბეკა სურამელისა. მისი ძე ცოტნე დადიანი და გრიგოლ სურამელი, ჰანა ნათელასი. (სხედან და საუბრობენ).

ნათელა. ვიდრემდის უნდა ვითმინოთ ამდენი სიღვაძე? მოთმინების ფიალი აივსო! უწმიდურებამ მთლად შებილწა საქართველო! უსვინიდილობამ დათრგუნა ყოველივე ადამიანური ღირსება და ურცხვად პარპაში იწყო! ძმობა, ერთობა სამარცხვინო საქმედ შეიქმნა! თავისუფლება მოღალატემ გაჰყიდა! რაღა ვართ დღეს ჩვენ? სათამაშო და საგორებელი ბურთი! მეწველი, გარნა უენო ძროხა! ჩვენი თავი ჩვენ აღარ გვეკუთვნის! ჩვენს ნებაზე ჩვენ აღარ გვატარებენ! თათრის ნოინები ბატონებად გავვიხდნენ! უსვინიდილო ასპიტი კი ისევ და ისევ გარყვნილობის მორევში ცურავს! ვერ გაძღა ამდენის ბოროტებით! ძმა უდროვოდ დაღუბა! ძმისწულსა და საკუთარს შვილსაც კი უღალატა! თვისს სიძეს ყიასდინს გაასრესინა ორთავე! ნუ თუ საქართველოში ამოწყდა რიგიანი კაცი, რომ ვერ ამჩნევს ამდენს ვაებას? რატომ თქვენ მაინც, პაპაჩემო, თავს არ გამოიდებთ და გაონავრებულს სულთამხუთავს ფრთებს არ შეაკვეცთ?

გრიგოლ სურამელი. ჩემო ნათელა, ჩემო თვალის სინათლევ, ბევრნი არიან გაგებულნი კაცები, მაგრამ რა ქნან? გვირგვინოსანს და ლუთის ნაკურთხს როგორ შეეხნენ? ამას გარდა, თათართ ძალაც უამრავია და ამ ძალას ებჯინება რგო, რომ თავისი შვილი დავით გაამეფოს, ქრთაში ძღვენი და ყოველგვარი საბოძვარი არ შურს თათრისთვის, ოღონდ მათ აუსრულონ გულითადი წადილი და დავით დაუგვირგვინონ.

ნათელა. რათ უნდა ისეთი გვირგვინი, რომლის ქვეშე იქმნებიან არა თავისუფალ მეფედ, არამედ მონად? განა ვერ

შეიგნეს უბადრუკებმა, რომ თათრები ხელმწიფეებს აძლევენ მხოლოდ ოქროს გვირგვინებს და არა ოქროს თავისუფლებას?

გნ. სუნ. ნათელავ, ნათლით შემოსილო, თავმოყვარე კაცი წუთიერი სიამით ცოცხლობს! ოქროს გვირგვინის დევნაში ძაგათ ლამის დაჰკარგონ გვირგვინიცა და საქართველოც! აგერ რამდენი ხანია, ნოინებმა ყარაყარუმს წარგზავნეს სულთნები ხლათისა და საბერძნეთისა, საქართველოს მეფედ გამოცხადებული დავით რუსუდანის ძე, ავავ ათაბაგი, რომელიც, როგორც ამბობენ, დამოუკიდებელ მთავრად გახდომას ეძიებს. დიად, ესენი წარგზავნეს, გარნა თათრებს ჯერ არც ერთი არ შეუმოსიათ ძოწითა და პორფირით და არც ერთი არ დაუბრუნებიათ დიდებით! რუსუდანი გრძნობს, რომ საქართველოში დღეს მეფეებად არიან ნოინები, იტანჯვის თავის ღირსების დამცირებით და თუმცა მეგობრად ეჩვენება მათ, მაგრამ ამავე დროს იგი რომის პაპსაც საიდუმლოდ ეხვეწება გვიშველეო, ჯვაროსანთ ლაშქარი მოგვაშველეო, გარნა სად არის შველა! თურქნი თვით პაპსაც უჭირებენ საქმეს! საქართველოს სახსნელი სახსარი ერთად ერთია: შეერთება მთავრებისა და ერისთავებისა. გარნა ჩვენს დედოფალს დახშვია ამის გაგების ნიჭი. ზოგიერთი მთავრები დაუახლოვებია და შეუყვარებია, ზოგი დაუშორებია და შეუძულებია. ამის გამო ჩვენი დიდებულები თავის ძალ-ღონეს ჰლევენ ჭორებსა, მითქმა-მოთქმასა და ერთურთის კრტიმლვაში. თითქმის ყოველი მათგანი სცდილობს: ოღონდ მე ვიყო და სხვები გინდ დაიღუპნენო! ასრეთი დაწვრილმანება კაცთა არსად გაგონილა! ყველა ბღავის: მე, მე, მეო! ევარსლან ბაკურციხელს რომ ჰკითხოთ, ის არის მხოლოდ კაცი და იმას ჰხურავს ქული! კახეთ-ცერეთის ნოინის მკარველობით იგი კმ ქვეყნის მეფობასაც ჩემულობს!

დედოფალსა იმდენი სულიერი სიძლიერე არა აქვს, რომ ამისთანა ქვებუდანა კაცები ალაგმოს, ხოლო ქვეყნის გულშემატკივარი მთავრები შეაერთოს და გამოიყენოს!

ნოტე. რუსუდანის შორს განუჭრეტელობა სწორეთ საარაკოა: იმის მაგიერ რომ ზავი შეეკრა ხლათისა და საბერძნეთის სულთნებთან, შეაერთებინა თვისნი ქვეშევრდომნი და თათრებს წინ დახვედროდა, იმან გააბა ათანაირი ქსელი, გადაეკიდა ყველას, მოიძულა შარვაშე, ხლათის სულთანი, ნიორ-წყალი აურია თავის სიძეს ყიასდინს. მისსავე ხრიკებს ვაბრალეებ, რომ ამ სულთანს თათრებმა გაუოხრეს მთელი ქვეყანა და დაუხოცეს მხედართ მთავრები: აფხაზი შარვაშიძე დარდან და თორელი ფარადავლა, შალვა ახალციხელის ძე. დედოფლსავე უზნეო მაგალითების მიზგზით დღეს ჩვენში გავრცელდა ბეზლაობა, ჯაშუშობა, ძმათა გაყიდვა, კრტიმღვა, ქირღვა. კობტისთავს რომ შევიყარენით ქართველთ დიდებულნი და ვითათბირეთ შესახებ საქართველოს განთავისუფლებისა, გამოჩნდა იუდის კერძთაგანი, რომელმაც გაგვცა და მისგამო ჩვენი მამულის განთავისუფლება განუსაზღვრელ დროისთვის გადიდო.

ნათქვამა. შეილო, რაღა მაგიების მოგონება გვჭირია! რომ უფსკრულში ჩავცვივნულვართ, ეს ყველა შეგნებულმა ქართველმა იცის. ვაშკაცი შვილი მყევხარ და აბა თუ გამოსძებნი საქართველოს განთავისუფლების სახსარს!

ნოტე. საყვარელო დედავ, წინადაც ბევრი მიფიქრია მაგ კითხვის შესახებ და მუდამ ერთს დასკვნაზე შევმდგარვარ; ჩვენი ხსნა შეუძლიან მხოლოდ ერთობას: უნდა შეერთდნენ ქართლი, კახეთი, სომხეთი, მესხეთი, იმერეთი, სვანეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია და აჭარა. ყველა ამ კუთხეების ერის მთავრები ძმურად და ერთგულად რომ მივესივნეთ თათრებს, იგინი ვერ გაგვიმაგრდებიან!

ნათელა. მარტო ქართველები ვერას გახდებიან! უნდა შოვი-
წვიოთ აგრეთვე სომხები, ოსები, ჩერქეზნი, ლილიღნი
და ლეკნი. ყველანი თარგამოსის ძენი უართ და ერთად
უნდა შევებრძოლოთ მტერს!

გრაგ. სურ. ცოტნე და ნათელა, ჩემი აქ მოსვლის მიზეზიც
სწორედ ეგ არის. სურამს შეეყარე შანშე, ვარამ გაგე-
ლი, ყვარყვარე ჯაყელი, სარგის თმოგველი, თორელი
გამრეკელი, ორბელნი და მრავალნი სხვანი დიდებულნი.
ყრილობას დაექკითხე საქართველოს აწინდელ მდგომა-
რეობის შესახებ. ძიება ვყავით და დავასკვნით: ვსთხო-
ვით თათრების უფროსს ნოინს მოგვცეს ნება მოვძე-
ბნოთ დავით ლაშას ძე, რომელიც, როგორც გვაუწყა
როგორი სოსნამ, თურმე ხუთი წელიწადია, რაც ჯურ-
ღმულში იტანჯება!

ნათელა. (განცვიფრებით) დავით ლაშას ძე ცოცხალიაო!

ცოტნე. ეგ კაი ამბავია!

გრაგ. სურ. დიახ, ვთხოვეთ ნებაც დაგვრთო და განკარგუ-
ლებაც შოახდინა, რომ, უკეთუ ცოცხალარს, დაუბრ-
კოლებრივ დავითშონ. მეფედ ჩვენ დავით ლაშას ძე
გვინდა. მის ხელმწიფებას ქვეშე გვსურს შევჯგუფდეთ
ყველა ქართველნი და კავკასიელნი.

ცოტნე. თუ თათრები საიდუმლო აზრს არ მიგვიხვდნენ!

გრ. სურ. ვერ მიგვიხვდებიან. უფროსმა ნოინმა დიდის სიხა-
რულით მიიღო ჩვენი წინადადება.

ნათელა. პაპავ, თქვენც არ მოგატყუოსთ, როგორც მოატყუა
რუსულდანი!

ცოტნე. ჯერ მეფობა აღუთქვა და მერე კი, ხელში რომ
იგდო, ყარაყორუმს წარგზავნა!

გრ. სურ. დავით ლაშას ძის მოყვანა დიდს სიკეთეს გვიქადის:
თათრების დიდი ყენი გააშეფებს ან ერთს, ან მეორეს
და ან ორივეს მოჰკლავს. ორთავე შემთხვევაში გალა-

სწყდება ჩვენი ორქოთად ყოფნის ვადა და რაიმე გარდაწყვეტილს გზას დავადგებით.

ნათელა. კეთილი, კეთილი! თქვენი გარდაწყვეტილება მოსაწონია. მითხარით აწ ისიც, ვინ გაპზავნეთ დავით ლაშას ძის მოსაძებნელად და მოსაყვანად?

გრ. სურ. წარვადნენ სარგის თმოგველი და ვარამ გაგელი. ამათ კარგად იციან იმ ქვეყნის ენებო, საცა იტანჯება დავითი.

ცოტნე. თუ დავით ბატონიშვილი მართლა ცოცხალია, სწორეთ აღსრულდება ველისციხელის მეუღლის წინასწარმეტყველება: ჩვენი დავით ბედის პერანგიანი დაიბადაო და, ღმერთმა თუ იპრიანა, იმეფებსო!

გრ. სურ. შვილო ცოტნე, აწ შენ იცი და შენმა ვაშკაცობამ, როგორ შემოგვეწვევი. ჩემი ნათქვამი შეატყობინე ყველა დიდებულ კაცებს და ისე კი, რომ ან რუსუდანმა და ან თათრებმა არ შეიტყონ! რუსუდანი ისეც იღვევა მწუხარებისაგან და ესეც რომ შეიტყოს, ყოველ ღონეს იხმარს, რომ განზრახვა ჩაგვიშალოს!

ცოტნე. ძვირფასო პაპავ, ენდეთ ჩემს ყმაწვილკაცობას!

ნათელა. (ხელაპურებით) ღმერთო, შენ შეივედრე ლოცვა ჩვენი, შეიწყალე მმოსავი ერი შენი, გაუმარჯვე თავისუფლებისათვის მებრძოლ ქართველებს.

გრ. სურ. ამინ იყავნ!

ცოტნე. გაუმარჯოს თავისუფლებისათვის მებრძოლთ!
(წამოიშლებიან და გადიან).

ჩვენება VII

შინდარი იკანიძის ახლას. ჯურღმულს შიადგებიან როგოთი სასხა, სარკის თმოგველი და ვარამ გაგელი. *)

ვარამ გაგელი. სრული შეიდი წელიწადია, რაც საცოდავი დავით ამ ჯურღმულში დამარხულა!

*) ქართ. ცხ. 377, 378.

სარგის თმოგვ. სოსნა ამბობს ცოცხალიაო! იქნება ცოცხალიც არის, მაგრამ ეგ არა თუ მეფედ, მგონია, კაცადაც აღარ გამოდგეს!

ჯანამ გაკელი. ნესტი და შმორი მაგასაც დააშმორებდა!

სარგის თმოგვ. ლოდი გადააგორე, სოსნა, და გვაჩვენე ბატონიშვილი!

რადუთი სოსნა. ახლავე, ბატონო! (აგორებს ღოდს).

სარგის თმოგვ. (იხედება ჟურღმულში) კაცო, ცოცხალია!

ჯანამ გაკელი. (ჩაახედავს ჟურღმულში და ჩასძახის) ბატონიშვილო და აწ ჩვენო ხელმწიფეო!

დავით ღაშას ძე. ვინ ხარ შენ და ან ეგ ვინ არის შენთან?

სარგის თმოგვ. ვერ ჭვიცნობ, ხელმწიფეო, სარგის თმოგველსა და ვარამ გაგველს?!

რადუთი სოსნა. შენი ქვეშევრდომები არიან, ხელმწიფეო, საქართველოში ტახტს გილოცავენ! ღმერთმა მოგხედა მართალსა, ამობრძანდი ჯურღმულიდამ!

დავით ღაშას ძე. (შეკრთობით) სოსნა, აქამდის ერთგულად გმსახურებია, ნუ გამცემ, თორემ ახლა კი ცოცხალს აღარ დამარჩენენ! მაგ კაცებს ვერ ვიცნობ და ვერც ვენდობი?

რადუთი სოსნა. რა დაგიფიცო, როგორ დაგარწმუნო, რომ ეს კაცები საქართველოდგან გამოგზავნილნი არიან და ერთგულნი ყმანია შენი, ჩემო ხელმწიფეო!

დავით ღაშას ძე. ოე, თუნდაც მილალატო, მაინც ამოვალ! აქ დაღობას, ის არა სჯობია, ერთი მზის სინათლე ვნახო და შერე გავთავდე!

რადუთი სოსნა. მუხთლობას ნუ შემომწამებ, ხელმწიფეო! გარწმუნებ, ღმერთმა ისმინა ჩვენი ვედრება და მართალს მოგხედა უფალმა!

სარგის თმოგვ. დაიჯერე, ხელმწიფეო, რომ შენი გამეფება სურამში გარდავწყვიტეთ ქართველთ დიდებულებმა.

ჯანამ გაკელი. გრიგოლ სურამელმა ჩვენ აქეთ გამოგვგზავნა.

და თვითონ იმერეთს წავიდა იქაურ თავადებთან მოსარაპარაკებლად შენის გამეფების შესახებ. ნათელა და მისი შვილი ცოტნე დადიანი საქართველოსთვის თავდადებულნი არიან და შენს დაბრუნებას ბედის ვარსკვლავით მიეგებებიან, გთხოვთ ამობრძანდე!

დავით ღაშას ძე. ჩამოუშვით თოკი, და მაცალეთ კი, გამოვეთხოვო ჩემს ჯურღმულის ამხანაგებს (თოკს აწვდახ, ღაშას ძე კი ზღოსტქვამს): მშვიდობით, ჩემო მეგობრებო! ჩემო ქრელო გველო, რამდენჯერ დაგიხსნივარ განსაცუდელისაგან! ამ ჯურღმულში შენი ლოგინი ჩემი მუცელი იყო და, თუმცა თავათ ცივი ხარ, გარნა მე კი მათობლი! შენც მშვიდობათ, შავო გველო და შენც, ასპიტო! ღამე უბეში მიძვრებოდით და, თუმცა ძილში ზედ გაწვებოდით, მაინც არ მშხამავდით! მშვიდობით, წითელო გველებო! თქვენ მილოშნიდით ტანს და თქვენის ენით მხანავდით! მშვიდობით, თქვენც ღრიანკლებო, რომ თქვენის აძრომ-ჩამოძრომით და ფუსფუსით მართობდით და მოსაწყენ ღროს მიმოკლებდით! მშვიდობით ერთბამე ჯურღმულის ყველა ქვემძრომნო! თქვენს ამაგს არ დავიფიწყებ მე, ვიდრე ცოცხალ ვარ! სუთნოებით თქვენ აღემატენით ჩემს მაგიდას! მშვიდობით! მშვიდობით! (შადღა ამოიძახებს): აბა ახლა ამწიეთ? (ამოსწევენ და ამოიყვანენ).

სარგის თმოგვ. (დაშინებთ) ხელმწიფეო!

ვარტამ გაკელი. (შეკრთობით) პატრონო ჩვენო!

დავით ღაშას ძე. რათ გეშინიანთ? ნადირს ვგევარ განა! არას დაგიშავებთ განადირებული! თმები კოჭამდის ჩამომიგზელდა. ფრჩხილები მკლავის სიგრძედ გამეზარდა, ჭუჭყ-ბაყლი ტანზედ გადამეკრა, მაგრამ სული ისევ ძველანდელი შემრჩა! ნუ გეშინიანთ, ჭირმა სულგრძელება მომცა! მიპატიებია იმათთვისაც, ვინც პატიების ღირსი არ არიან. მარტვით, მართლა ხელმწიფედ გინდივართ?

ეგულა ერთხმად. დიახ, ხელმწიფეო!
 დაგით ღაშას ძე. მე მკვლარი ხელმწიფედ-ლა გამოვდგები?
 სარგას თმეგველა. მზის სხივი გაცოცხლებს, ხელმწიფეო!
 ვაწამ გაგელი. იცოცხლეთ, ხელმწიფეო, მრავალ ეამიერ!
 რაგთა სოსნა. ღმერთიმც შეგეწევა, მეფეო!
 დაგით ღაშას ძე. მაშ წავიდეთ?

(შიდახ ეგულასი).

ჩ გ ე ნ კ ბ ა VIII

უსანეთის სასახლის ღარიბად მორთული ოთახი.

შემოდის რუსუდან.

რუსუდან. რაღა საქიროა კითხვა: ვიყო თუ არ ვიყო?! აქ
 უნდა დავლიო სული! რაღად მინდა ასრეთი სიცოცხლე!
 ვულაღატე ძმას, ძმისწულს, საკუთარს ასულს, სიძეს,
 მთავრებს, ქვეყანას საქართველოს! ვისთვის რის მაქნისი
 და ვარ? ფუქად დავლიე დღენი ჩემნი! და არა ხოლო
 ფუქად, ბოროტადაც! პირად ღირსების მოსაპოვებლად
 რა არ ჩავიდინე?—ღალატი, ორპირობა, გველური მი-
 სისინება! რას მივალწიე მერე? იმას, რომ ცოდო ბევრი
 ჩავიდინე და ჩემს ღირსებას კი ვერა შევმატე რა! ან
 მაქვს და ღირსება? არავითარი! მოვაყივლე ჩემი გვარ-
 ტომი, მწიკვლი მივცხე ჩემს განსვენებულს წმიდა წინა-
 პრებს! მოსვენებაც დავკარგე! ღამეც დღედ გამიხდა!
 დავწვები დასაძინებლად, და ჩავიძინებ თუ არა, ათას-
 გვარი ღანდი ძილს მიკრთობს! ხან მეჩვენება სხივოსანი
 დედაჩემი, რისხვიდ მოიწვეს ჩემზე, ჩემი გაქრობა და
 დანელება უნდა; ხან კიდე ჩნდება სხვა ღანდი, შავი,
 საზარელი, რქოსანი, დიდრონ კბილებიანი; დგება ჩემ
 წინ, იფაფრება, ტატყებს ჩემკენ იწვდის, რომ მომხვი-
 ოს: კუპრში უნდა ჩაგადლო! ბეწვის ხიდი ვერ გზი-
 დავსო! შენთვის ცეცხლის და კუპრის მორვეი მზათ.

არისო! ვაჟმე, რა საშინელებაა ამისთანა ლანდ-აჩრდ-ლის ქვრეტა! ჭირის ოფლი მასხამს, ვღნებო შიშით, სუნთქვა მეკვრის, გულს დაგა-ღუგი გაუდის, ვბორგავ დაკლულისავით, რისყოფით გონს მოვდივარ და თვალებს ვაჭყეტ! ფუ, ამ ყოფას! ცოცხლად ჯოჯოხეთში ვიწვი! რად გამაჩინა ღმერთმა, რომ ასრე მტანჯავს? რატომ მეც გლახის გოგოდ არ დამბადა! ეხლა ხომ მეც მასავით ტკბილად ვიცხოვრებდი, ქმარ-შვილით გავიხარებდი, მოცლის დროს ცანგალას შემოაუვლიდი! სე ღმერთო, რად დააწესე მეფობა! გვირგვინის ტარება მძიმე ხელობა ყოფილა! მაგრამ რას ვამბობ? გვირგვინის სიმძიმე მხოლოდ მჩატე კაცს სჭყლეტავს, ხოლო გონიერს კი იგი კიდევ ემსუბუქება; გონიერი აბრწყინვებს ბრჭყვიალა გვირგვინს და ალქატი მეფე კი უფრო აძნელებს! რად მინდოდა გვირგვინი, თუ მას ასე უსაზომოდ დავაბნელებდი! სე, წამხდარს საქმეს რაღა გამოაბრუნებს! ქვეყნის მოვლას დიდოტავი სდომებია და მე კი ჩემის პაწია ტვინით მოვინდომე საქართველოს საქვს პყრობა! შევატურე ხომალდი ზღვაში, საქე მოვუსვი უვიცად, ხომალდი ნაპრალს მივახეთქე, შიგ მყოფნი განსაცდელში ჩავყარე და ახლა მეც ვიძირები! ახია ჩემხედ, სწოროდ ახია! ბოროტი დავთვისე და ახლა ბოროტსვე ვმკი! როგორღა ვიცოცხლო? ისიც დაღუბული მეგონა და ცოცხალი კი მოიყვანეს და მეფობას უმტკიცებენ ჩემ წინააღმდეგ შეთქმულნი! ნათელჟამაც კი მილალატა, ჩემმა ყრმობის ამხანაგმა! წახდა ჩემი წინასწარ განზრახულება! მამიდავ, რა დავიშავე, რომ ასრე მწარედ მაწამე და მტანჯგო, როგორ არ შემაბრალე შენი ძმისწულიო და შენ მიერვე აღზრდილი კბუკიო! მაგრამ მიპატიებიაო! ჭი რა დიდსულოვნობაა! ჩემ მიერ მოკლული მევე მიწყნარებს! სწოროდ მაღალი ღირსების კაცია დავით ლაშას ძე! არა, მე აღარ მეცხოვრება!

ბოლო უნდა მოულო ჩემს თავს! ზ, შეილო დავით, ნეტავ ერთი კიდევ მენახვე და მერე მოვმკვდარვიყავ! აწ ტყვეობაში ილევა შენი ყმაწვილკაცობა, და მანდეთკენვე გამოისტუმრეს შენი მეტოქე დავით ლაშას ძე, განაღა გერგება მეფობა! მაგრამ კმარა გოდება! კმარა მუდმივი კანკალი, კრთომა! (თითთივან იძრკბს ბეჭკედს და ატქერდება მას) ამაში არის პაწია წვეთი, რომელიც მომასვენებს საუკუნოდ (ისუტავს სმსაღას) რა მწარე ყოფილა! მწარეა და მწარე სიცოცხლეს გამიტკბილებს! ვაჲ რა საზარლად დამიარა გულ-ღვიძლში! ხა-ხა-ხა! ჩემი სიხარულის დღეც ეს არის! მთელს ჩემს მეფობაში ასრე ტკბილად არ გამიცინია! გასქრა! (ბარბაცვის და ტახტზედ მიესვენება) ვკვდები!.. ვილევია!.. ვთავდები!.. ჩემო დავით!.. ტახტი!.. გვირგვინი! (საზარლად ბრკავს და სუჯს ლევს სიტყვით): დიდება!.. თავისუფლობა!.. არა!.. ჯოჯოხეთი... ჩემსავით ბოროტ გენიოსს!..

ს ე ტ მ ნ ი

კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი

(თ. ურდანიასი *).

როდესაც ირაკლი II-ის ოჯახშიაც იჩინა თავი უთანხმოებამ, აქაც კათალიკოსმა თვისის გავლენით მშვიდობიანობა ჩამოაგდო. ირაკლის უფროსი შვილი გიორგი მამას ეწინააღმდეგებოდა, რადგან მას ეგონა რომ მემკვიდრეობას ასცილდება და სხვა შვილებზედ გადავაო ¹⁾. მან ინება (გიორგიმ) მიმხრობოდა შეთქმულებს** (5 დეკემბერს 1755 წ.),

*) იხ. „მოკზაური“ № 11.

¹⁾ „ცხოვრება გიორგი XIII, „ივერია“ 1879 წ. №№ 9 და 10, გვ. 93—95.

**) ეს საზიზღარი შეთქმულება ვრცლად არის აღწერილი პეტის ს. არბელიანის თხზულებაში (გაზეთი „Кавказъ“ 1846 წ. № 34, გვ. 136), აგრეთვე (Brosset Hist. de la Georgia II, limr 2, p. 238. 439; ქართ. ცხ. II, 506). ამ შეთქმულების სულის ჩამდგმელი იყო ვასტანგ VI-ის უკანონო შვილი ზაატა, რომელმაც მიიღო განათლება რუსეთში და მიიღო იქვე არტილერიის ხელობა. რუსეთიდან კონსტანტინებოლით მფიდა ავი საქართველოში. ირაკლიმ ძლიერ კარგად მიიღო ის; მაგრამ ზაატამ საიდუმლოდ მოახდინა შეთქმულება მასზედ ქართველს თავადებში. 1756 წლისათვის შომხადებულები აშოთების მოსახდენად. მიზეზი იყო შემდეგი: 16 ნოემბერს 1756 წ. ივერიის ეკლესიამ კათალიკოსის ბრძანებით და ირაკლის წინადადებით მოახდინა კანონიერა ქორწინების დარღვევა გიორგი ამაღასხვარსა და მისი ძეუღლის ედი-

რომელთაც უნდოდა მეფის ლაღობა²). იგივე თანაგრძნობით შეეგება ირაკლი II-ზე შედგენილს ალექსანდრე ამილახვრის-მიერ საწინააღმდეგო წიგნს რუსულს ენაზედ პეტერბურგში დაბეჭდილს 1779 წელს ამ სათაურით: „Исторія Георгіанская от Юношѣ Амилахваровѣ“ (უძღვნის პატემკინს) და მიუხედავად იმისა, რომ იგი უნდა მოესპოთ მეფის პრძანებით,

საბუღის, მეფის დის შორის. ზაატამ ამაზედ თავადები დააყენა თუბსუდ და შაინდამა მეფის მოკვლა. შეთქმულება გამაჰსკარავდა 5 დეკემბერს 1765 წ. აქ ერივნენ, გარდა ზაატასი, დიმიტრი ამილახვარი, ძე მისი ალექსანდრე, გლახა ციციშვილი, ელიზბარ თათქარიძე, დაჯით ძე აბდულ-ბეგისა. ხალხმა რომ ეს გაიგო მეფეს აღარ აცალეს და მოღალატენი თვითონ დასაჯეს: ზაატას და დაჯითს თქვე თავები დასჭრეს, ელიზბარ თათქარიძე ცეცხლში ჩააგდეს, დიმიტრი ამილახვარი შესვეს ვირსუდ და ჩამოატარეს ქალაქში, მის ძეს ალექსანდრეს მოსჭრეს ცხვირი, ციციშვილს—ენა, დასსამიძეს—ცალი ხედი და თვალები დასთხარეს. მეფემ აფრინა მიკრიკი, რომ შეეხერებათ ამისთანა სასტიკი სასჯელა, მაგრამ ზაატას და დაჯითს თავება დაჭრილი ჭკონდათ უკვე. ამისთანა სამწესარო ამბავმა ხალხს ეკვი შეატანინა კათალიკოსზედაცა: ზაატა იუფ ბიძა კათალიკოსისა და ამასთანავე მისი მეგობარი (Nistoria Georgia II limr. 2, p. 493); იხ. „მზა-მეტყუელება“), დაჯითი იუფ მისი ძმის-წული; ამ ამბოხებას ამასთანავე მიზნად ჭკონდა ქართლის ტახტის დაბრუნება კათალიკოსის წათესაგებისათვის, რომელნიც ვახტანგიდგან მომდინარეობდნენ; დიმიტრი და ალექსანდრე ამილახვარნი იუვნენ ძმის-წულნი გივი ამილახვარისა და, მაშასადამე, წათესაგნი კათალიკოსისა. გარდა ამისა ეს იმითიც მტკიცდებოდა, რომ შეთქმულება მოხდა ანტონისა და ზაატას რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ. ირაკლი ამ ხმებს ყურადღებას არ აქცევდა, მაგრამ ამ ამბავს რუსეთამდისინაც კი მიედწია და იქ გავრცელებულიც ხმა თითქმის შეუგეს კათალიკოსი შეთქმულებისათვის ციხის კედლიდან გადმოგდოსო. (Буткова, „Материаль для новой истории Кав-

გადაათარგმნინა ქართულს ენაზედ ³⁾). როდესაც ქართლელმა თავადებმა აღარ ისურვეს მეფის მორჩილება და მოიწვიეს ლეკები საქართველოს დასარბევად, მაშინ მეფემ და პატრიარქმა გადასწყვიტეს დაებოლოებიანთ ეს აჯანყება. ამისათვის შესდგა კრება სასულიერო და საერო წოდებისაგან. კრებას შეადგენდა: კათალიკოსი, რვა მთავარ-ეპისკოპოსნი და ეპისკოპოსნი და თვითონ მეფე უმაღლესი ამალითურთ. კრებამ დაადგინა: წაერთოს ამ თავადებს როგორც სამშობლოს მოღალატეებს მამული და გლეხები და აღარ იყოს სრულიად ქსნის და არაგვის ერისთაობა ⁴⁾). კრების გარდაწყვეტილებაზედ ხელი მოაწერეს მეფემ, კათალიკოსმა და იქ მყოფმა ყველა სასულიერო და საერო წოდების პირებმა. მხოლოდ ერთი ბატონისშვილი გიორგი არ აწერდა ხელს ამ გარდაწყვეტილებაზედ, რითაც მოიგო გული მეფის. მოწინააღმდეგეებისა, მაგრამ, როდესაც ბრძანების კილოთი უთხრა მეფემ, მაშინ კი დასთანხმდა ხელის მოწერაზედ და ბეჭდის დასმაზედ ⁵⁾). ყველა ამისთანა შემთხვევაში ანტონს მეფის მხარე

каза“, გვ. 115). — შემოხსენებული ალექსანდრე ამილახვარი 1722 წელში 1 იანვარს კათალიკოსთან ერთად მოვიდა რუსეთში (იხ. „ქ. შორის წ. კითხვის საზ-ების“ გამაჯრცელებელის წიგნი № 187), და გახდა მოსისხარი მტერი მეფისა. მონაწილეობა მიიღო მან ალექსანდრე ბაქარის ძისაგან ტახტის დაბრუნების საქმეში. ხან წერთ და ხან სიტყვიერად აჯრცელებდა იგი ცრუ ხმებს შესახებ მეფის ზირაფუნებისა. ამასვე ეკუთვნის ირაკლიზე შედგენილი წიგნი: „Исторія Георгіанская о юношѣ Амилахваровѣ“.

²⁾ იქვე გვ. 95—96. Prosef N. d. e. II, limr. II, p. 238—439.

³⁾ იქვე, გვ. 94—95.

⁴⁾ იქვე.

⁵⁾ ცხოვრება გიორგი XIII, „ივერია“ 1879 წ. №№ 9 და 10, გვ. 94—95.

ეკავა, ბატონისშვილს საქციელს არ უწონებდა და ეს იყო სწორედ მიზეზი მისა, რომ გიორგის სძულდა კათალიკოსი და აშკარად დასცინოდა მის სიბრძნეს და სქოლასტიკურ თხზულებებს: არ უნდოდა მას დანახვებოდა და როდესაც მწირველი იყო ეკლესიაში, არ წავიდოდა წირვის მოსასმენად ⁶⁾. გიორგი ეძებდა მისთანა სასულიერო პირებს, რომელნიც თანაუგრძნობდნენ მას და კათალიკოსს კი ეწინააღმდეგებოდნენ; აქედამ მან შეადგინა ცალკე დასი; რომელსაც მოსწონდა ღვთის-მოყვარეობა ⁷⁾; სიუხვე ეკლესიისადმი, მოწყალეობა და სხვა ქრისტიანული თვისებანი ბატონისშვილისა და რომელსაც სურდა ამისთანა კაცს ქეროდა სამეფო ტახტი. ამისთანა სასულიერო პირნი აღმოჩნდნენ მესტამბენი, რომელნიც ბექდავდენ საეკლესიო წიგნებს ტფილისში 1788 წ. პატრიარქისა და მეფის სურვილის წინააღმდეგ წიგნების წინა-სიტყვაობაში, როგორც რუსეთში იყო ჩვეულება გიორგის ნებით უმატებდნენ: „მეფობასა კეთილ-მორწმუნისა მეფისა ირაკლი II და კეთილ-მორწმუნისა დედოფლისა დარეჯანისა“, კიდევ შემდეგს სიტყვებსაც: „და მემკვიდრისა მისისა ბატონისშვილის გიორგისა“. ეს რომ გაიგეს მეფე და პატრიარქი განრისხდნენ მათზედ. კათალიკოსმა სასტიკად დასაჯა მღვდლები კეჭერაშვილი და აბრამი, სტამბის მეთვალყურენი და სხვა მესტამბენი. კათალიკოსის მოყვარულმა პირველ-ღიაკონმა ტრიფილმა ამ საქმეში მონაწილეობის მი-

⁶⁾ იქვე, გვ. 9—10.

⁷⁾ ბატონისშვილი მოგზაურობდა მონასტრებში და ეკლესიებში და ამისთანავე იჩენდა სიუხვეს ეკლესიებისადმი, სამღვდლოებას პატრისცემდა, სასულიერო განათლება უეჭვად, სწავლობდა წმ. ეკლესიის მამათა დაწერილებს, ხშირად კითხულობდა და კალობდა ეკლესიაში. ცხ. გიორგი XIII, იუკრია № 9 და 10, გვ. 42—44; 50—51; 55—58; 60—61.

ღებისთვის სასტიკი საყვედური მიიღო პატრიარქისაგან. დაბეჭდილი ფურცლები ცეცხლში დასწვეს⁸⁾.

გარდა ამისა ანტონი ნივთიერადაც დახმარებას უწევდა მეფეს. ერთი მაგალითი არ არის, რომ ოდესმე კათალიკოსს წინააღმდეგობა გაეწიოს მეფისთვის მიუხედავად მისა, რომ ხანდისხან იმისდა დაუკითხავად მუდმივი ომიანობის დროს იწვევდა ჯარში საეკლესიო-სამონასტრო გლეხებს და ახდევინებდა სურსათსა. კათალიკოსი ყველაფერზედ ყაბული იყო. ხანდისხან ომშიაც ახლდა იგი ირაკლის და ჯარს აქეზებდა მტერზედ. სადაც მეფე გაიმარჯვებდა, იქ პარაკლისს იხდიდა ის და სამღვდლოებითურთ უხვდებოდა მეფეს და ულოცავდა გამარჯვებასა, გაჭირების დროს რჩევას აძლევდა მეფეს. რაიმე უბედურებისა და განსაცდელის დროს, როდესაც სამეფოს შეხვდებოდა, ის ნუგეშს აძლევდა, ამბნევებდა მეფეს და არიგებდა კიდევ⁹⁾.

ყველა ეს იყო მიზეზი მისა, რომ ირაკლი II ღრმად პატივს სცემდა კათალიკოსს მიუხედავად მისა, რომ იგი, როგორც მეფის ჩამომავალი და ტახტის პრეტენდენტი, მახლობელი ნათესავი ვახტანგ VI მემკვიდრეებისა, რომელთაც არა ერთხელ მოინდომეს. რუსეთიდან მეფობა ქართლში (რისთვისაც მოსვენება არ იყო მათგან)¹⁰⁾ შესაძლებელი

⁸⁾ იქვე წინა მხარეზე იხილეთ იმის შესახებ აღწერილობა.

⁹⁾ ქართ. ცხ. II, გვ. 395, 406, 409, 418—419, 447, 455, 453, 417, 327, 389. Описание древностей г. Тифлиса П. Иселіани, გვ. 52.

¹⁰⁾ მაგ. ამილახვარმა და ერისთავთა წინააღმდეგობა გამოიწვია პატონისშვილმა ბაქარ, ვახტანგ VI ძის, მოსვლამ საქართველოს საზღვრებთან (ხერქეთში). 1742 წ. დეკაბრამ რუსეთისამ უღისებრმა გზავნა ბაქარი ასტრახანში. მაშინ გიფი ამილახვარმა, რომელსაც თითქმის ქართლი ეჭვავჭინის ხეობითურთ, მიიწვია ბაქარი ქართლის ტახტზედ და სწამების მტკიდობდა, გადაუდგა

იყო საეპკოპო კაცი გამხდარიყო და მეფის წყალობას მოჰკლებოდა. ეს სიყვარული ირაკლისა კათალიკოსისადმი სჩანს მისი წერილიდამ ანტონისადმი (1756 წ.), რომელშიაც მეფე, სხვათა შორის, სწერს მას იმ დროს, როდესაც ეს უკანასკნელი სამართალში მიცემული იყო გზაზე რუსეთიდან მომავალი: „მე უშენოდ გაძლება არ ძალმიძს; ამას შემდეგი დაამტკიცებს; მე უშენოთ არათფერი მასიამოვნებსო“ ¹¹). მეფის კათალიკოსისადმი სიყვარული მტკიცდება იმის რუსეთიდან გამოწვევით. მეფე ნათლად გრძნობდა იმ კავშირს, რომელიც ზნდოდა კათალიკოსს დაემყარებია სამეფოსა და ეკკლესიას შორის და სხვა მრავალი ნაყოფი იმის მოღვაწეობისა ივერიის ეკკლესიის განდიდებისათვის ¹²).

თეიმურაზს და სხარეთის შაჰის; კამაგრა ქართლი და ღუყუო სსსტიკი ბრძალა თეიმურაზს 1745 წლამდი. ბაქარი შემდეგ გამოიწვიეს რუსეთში (ქართ. ცხ. II, 93—94). ალექსანდრე ბაქარის შემკაწიას სსსტიკი იმი ირაკლი II 1766—1783 წ. ამ მიზეზისა გამო ირაკლიმ კადსტა სსშეფო რუსეთს (Буткова. Материалы для истории Кавказа I, 228—230; 528; II, 115—138; Nistoria Georgia Brossef II, 2 p. 225, 247, „ქართ. ცხ. II; 93—94).

¹¹) ჩვენს კრებულში ისტორიული მასალების, გვ. 78.

¹²) ზატოვცემულა აკადემიკოსი ბუდკოვი თვის თხზულებში („Материалы для новой истории Кавказа“ т. I, გვ. 15) მოგვითხრობს ქართველი ბატონიშვილის ალექსანდრე ვახტანგ VI შვილა-შვილის მეტადინეობას ქართლის ტარტისათვის. აი როგორ სწერს იგი: „Явление князя Александра въ толикой близости къ отечеству предковъ своихъ (აქ იგულისხმება მისი დაახლოება მეფე სოლომონთან, რომელთანაც იგი სცხორებდა) и къ законному наслѣдству (ქართლში, რომელიც კანონით ეკუთვნოდათ ვახტანგ VI შემკვიდრებს) обратило къ

ამგვარი დაახლოვებით მეფეებთან კათალიკოსი ჰფიქრობდა მოეწყო საეკლესიო საქმეები რიგიანად. მართლაც ჩვენ ვხედავთ, რომ ყოველივე განკარგულებანი ეკლესიის შესახებ კათალიკოსისა მტკიცდება მეფისაგან. ამ დროინდელი გუჯრები ყოველი თითქმის მეფის ხელ-მოწერილია. აი, მაგალითად, ირაკლი შეათანხმებს ერთი შეორესთან ალავერდის და ნეკრისის ეკლესიებსა სოფელი გრემის ბოძებით ნეკრესის ეკლესიისათვის; კახეთის ეპისკოპოზებს სწერს, რომ იგინი დაემორჩილონ ალავერდის მთავარ-ეპისკოპოზს. დაუქმებული ეპარქიები მისცა ეპისკოპოზებს; განმარტა სხვა და სხვა საეკლესიო კითხვები ეკლესიების მომართვის შესახებნი; როგორ უნდა სარგებლობდნენ სამღვდელოება საეკლესიო მამულებით; საეკლესიო მამულების გაყიდვა აღკრძალა. გაუზღავნა ეპისკოპოზებს მიწერილობა საეკლესიო შკოლების გახსნის თაობაზედ.¹³⁾ და სხ. ასეთი მეფესა და ეკლესიასა შორის კავშირი ანტონის-მიერ დადგენილი, მოკლედ, მაგრამ ნათლად, ნაჩვენებია ინსტრუქციის 2 პუნქტში, ბოძებული ანტონისაგან მის-მიერ დაარსებულის სინოდისადმი, როდესაც

пользамъ его тогдашняго грузинскаго каталикоса Антонія, роднаго брата дѣду его, царю Вахтангу, жестоко зато отъ Ираклія наказаннаго: писали тогда, что Ираклій сбросилъ Антонія съ башни“. ეს ცნობა სიმართლეს მოკლებულია. ეს მხოლოდ ცრუ ხმებია მეფე ვახტანგის და ირაკლას შემკვადრეებისაგან გავრცელებული რუსეთში იმ მიზნით, რომ დაამცირონ უკანასკნელი რუსეთის მთავრობის თვალში და მიიღონ მისგან შემწეობა ქართლის ტახტის დასაბრუნებლად მის კანონიერ შემკვიდრებზედ, ვახტანგის მოადგილეებზედ. ამავე მიზნით დაიწერა რუსეთში შემოხსენებული თხზულება: „Исторія Георгіанская о юношѣ Амиллахваровѣ“.

¹³⁾ საეკლესიო გუჯრები, გვ. 19, 29, 30, 31, 33, 40, 42, 52 და სხ.

იგი წავიდა რუსეთში 1771 წ. იქა სწერია, სხვათა შორის, „რათა სინოდმა იქონიოს მეფესთან კავშირი ყველა საპატრიარქოს საეკლესიო საგნების შესახებ“¹⁴).

ანტონმა მიჰყო ხელი 1) ეკლესიური წესის განახლებას, ქრისტიანობის დაცვას საქართველოში; 2) იმის გავრცელებას სამეფოს გარეშე, 3) განსაკუთრებით ის სცდილობდა შკოლების გამრავლებას და სასულიერო განათლების გავრცელებას. მისი ნაყოფიერი მოქმედება შესწყდა 1756 წელს, როდესაც იგი ფლორენტინის უნიით გატაცებული, იქმნა განდევნილი სამშობლოდან. 1762 წ. იგი ხელ-მეორედ გამოიწვიეს საქართველოში კათალიკოსის კათედრის დასაჭერად, რომელსაც მართავდა სიკვდილამდე, 1788 წ.

1) ანტონმა ყველაზედ უფრო მიაქცია ყურადღება ეკლესიებში წესიერების დამყარებასა და ბოროტ-მოქმედობის განდევნასა, რომელსაც მაგრად ჰქონდა გამდგარი ფესვები უწინდელს დროში. პირველს სახსარს ამისათვის შეადგენდა კრება, რომელიც შესდგებოდა საერო და სასულიერო პირთაგან. ანტონის კათალიკოსად ამორჩევის პირველსავე წელში 1744 წ. ოქტომბერში მოხდა კრება თეიმურაზის კურთხევისა გამო. ეს კრება მით უმეტეს საქირო იყო, რომ ამ ცერემონიის დროს უნდა შეტყობილიყო, ვის რომელი იერარქიული ადგილი უნდა სჭეროდა. მართალია მე-VII საუკუნეში განსაზღვრული იყო ვინ რა ღირსების იყო, მაგრამ საქართველოს სხვა-და-სხვა ნაწილად დაყოფის შემდეგ და მე-XVI საუკუნეში გამაჰმადიანებულის საქართველოს მო-

¹⁴) სინოდის კანტონის გუჯრები № № 239, 281. „ქართლის ცხოვრებაში“ 1745 წ., მაგრამ, რადგან საქართველოში ძველას ეკლესიურის ჩვეულების მახდვით ახალი წელაწადი იწყებოდა სექტემბერში და ახა ანვარში, ამისათვის 1745 წ. ოქტომბერი მოხვდებოდა 1744 წ. ამის გამო ბეჭდულ სტატიას ჩვენა ანტონიკოსები.

წყვეტისა შემდეგ, ძველი წესები შეირყა და განახლებას თხოულობდნენ, მით უმეტეს რომ ამ კრებაზედ უნდა გადა-
მწყდარიყო კითხვა ალავერდელების შესახები.

ალავერდელი ეპისკოპოზების მნიშვნელობა მაშინ იყო თვალ-საჩინო, როდესაც კახეთის ერთობა შეირყეოდა ხრლ-
მე. ალავერდელის კათედრა დაარსდა 1466 წ. (კანტორის გუჯრები № 266) და მე-XV საუკუნის გასულს საქართვე-
ლოს კათალიკოსის დავითის დროს (1462—1488 წ.) ალა-
ვერდელი ეპისკოპოსი გაბრძეული სცდილობს მოსპობს დამო-
უკიდებლობა მცხეთელ კათალიკოსებისაგან და კახეთის ეპის-
კოპოზები დაიმორჩილოს (იხ. სინოდის კანტორის გუჯრების ჩვენი აღწერა № 54). მე-XVI და მე-XVII საუკუნეში ალა-
ვერდელები მოიპოვებენ უფრო მეტს დამოუკიდებლობასა და დაიმორჩილებენ ყველა კახეთის ეპისკოპოზებსა; მათ თვითონ იწყეს თავზედ დადგმა ალავერდელის გვირგვინისა, ე. ი. ლეგებულობდნენ ალავერდელ ეპისკოპოზის წოდებას მცხეთის კათალიკოსის ნება-დაურთველად, მათის ულოცვო-კურთხე-
ვოდ. კახეთის მეფეები დიდის პატივით ეპყრობოდნენ ალავერდელ ეპისკოპოზებს, რადგან ამით მათ პოლიტიკური მიზანი ჰქონდათ (სინოდის კანტორის გუჯრები № 156). მე-XVII საუკუნის გასულს კახეთის მეფეებმა მიართვეს ალა-
ვერდელ ეპისკოპოზს ოქროს „გვირგვინი“, რომელიც ინახება ახლა სიონის ძველთ-საცავში და რომელიც დიდი სა-
ყურადღებოა. ნიკოლოზ ენდრონიკაშვილმა თვისის ნებით დაიდგა თავზედ „გვირგვინი“ ალავერდელისა შემდეგ ვახტანგ V ბიძის დომენტი კათალიკოსის დროს. დომენტიმ მოუწოდა მას მცხეთაში სამართალში მისაცემად. ალავერდელი უარს ამბობდა წასვლაზედ და წერილით უნდოდა დაეჯერებინა კათალიკოსი კანონიერად საქციელის ჩადენაში. კათალიკოსმა მიანდო ტფილელ მიტროპოლიტს იოსებს (სააკაძეს), რომ მოეყვანა მას ალავერდელი მასთან. ნიკოლოზი დიდ უარზედ იდგა. შემდეგ შეუთვალა ალავერდელმა კათალიკოს იოსების

პირით შერიგებოდა მას იგი იგი სწერდა იოსებს: „ღმერთია მოწამე და აგრეთვე შრავალი ერთაგანი, რომელ მე დავიდგი თავსა ჩემსა გვირგვინი არა მოუთმენელობითა, ანუ თვითნებობითა და წინააღმდეგობითა. მე გამოვკითხე მრავალ უმაღლეს პირთ, რომელთაც ახსოვსთ წარსული და მათ დამარწმუნეს მე და თვით კათალიკოსსაც მოახსენეს ამაზედ, რომელ წინად ალავერდელი ეპისკოპოზნი იდგამდნენ თავზედ გვირგვინსა ნება-დაურთველად და ულოცვა-კურთხევოდ კათალიკოსისა, ამისათვის მეც დავიდგი იგი თავზედ. როდესაც მე მოვკვდები, მაშინ აღუკრძალონ ალავერდელეუბისკოპოზებს კათალიკოსის ნება-დაურთველად გვირგვინის დადგმა თავზედ, ახლა კი გთხოვ იშუამდგომლო ჩემთვის, რომ კათალიკოსმა მპატიოს დამნაშაობა, მომწეროს შესარიგებელი ბარათი და მაშინ პირისპირ გამოვემცხადები ძმას და ყველაფერში იმის ნებაზედ ვავივლი“-ო (ჩვენი აღწერილობა სინოდის კანტორის გუჯრებისა №70). როგორ გათავდა ეს საქმე არ ვიცით; ალბად დომენტიმ მიიღო ნიკოლოზის წინადადება. მაგრამ შემდეგ ალავერდელები მაინც კიდევ თავისას ჩადიოდნენ. მიუხედავად მისა, რომ ალავერდელები მცხეთაში კურთხევის დროს აძლევდნენ მორჩილების ხელთ-წერილს კათალიკოსს, ისინი მაინც უკათალიკოსოდ მართავდნენ კახეთის ეპარქიებსა. ამის გამო კათალიკოს ნიკოლოზ დიასამიძემ (1688 წ.) ჩამოართვა არამც თუ ალავერდელს, არამედ მთელს კახეთის ეპისკოპოზებს დამორჩილების ხელთ-წერილი ფიცით, რომ ყველა ისინი თავიანთ ეპარქიებში დაიცავენ კათალიკოსის განკარგულებასა შესახებ სარწმუნოებისა (ჩვენი კრებულთა სინოდის კანტორის გუჯრებისა №№ 10 და 13). 1771 წ. კახეთის მეფეებმა (დავითმა და იმამ-ყული-ხანმა) გამოაცხადეს, რომ ალავერდელმა კათალიკოსის ნება-დაურთველად ულოცვა-კურთხევოდ არ გაბედოს საკოსის, მიტრის ანუ გვირგვინის დახურვა: ვინც არ აასრულებს ამ დადგენილებას, მას შეაჩვენებს კათალიკოსი ანუ მეფე. მე-XVIII საუკ. ალავერდელებ-

მა ჩამოართვეს დამორჩილების ხელით წერილი კახეთის ეპისკოპოზებს სარწმუნოების შესახებ (კანტორის გუჯრები №№ 172, 175, 171, 173). 1740 წ. კახეთის მეფე თეიმურაზი ამბობს: „კათედრა ალავერდელისა აღმატებულ არს ჩვენის პაპის და პაპის პაპისაგან და განდიდებულ ყველა კახეთის ეპისკოპოზებზედ და ალავერდის ეპისკოპოზნი გვირგვინით არიან შემკულნი. მათ ნება-დაურთველად ვერც ერთი კახეთის ეპისკოპოზი ვერ ეკურთხება“... მერეა ნათქვამი შეჩვენებაზედ მათთვის ვინც ალავერდელი ეპისკოპოზი დაიხურავს საკკოსს ულოცვა-კურთხევად; ვინც ამას არ შეასრულებდა; ჰკარგავდა ხარისხსა: (ჩვენი აღწერილობა სინოდის კანტორის გუჯრებისა №№ 173 და 175).

ამ ნაირად XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ალავერდელი ეპისკოპოზები *de facto* მართავდნენ კახეთის ეკლესიებსა. ზემოხსენებულმა კრებამ დაადგინა, რა ადგილი უნდა ჰქავებოდათ არქიერებს კათალიკოსის მიერ წირვის დროს; ალავერდელს (ნიკოლოზს) ეკავა პირველი ადგილი კათალიკოსის მარჯვნივ (სომხითის მიტროპოლიტის მაგიერად), მეორე ალაგს იჭერდნენ (კათალიკოსის მარცხნივ) ქიზიყელი ეპისკოპოსები (ჟეონდიდლის ნაცვლად). შემდეგ ნინოწმინდელი ეპისკოპოსი და სხ. ამ განკარგულების ძალით ალავერდელი ემორჩილება კათალიკოსს ისე, როგორც სომხითის მიტროპოლიტი ემორჩილება, რადგან მათ პირველი ალაგი ეჭირათ მათ არქიერებში. ალავერდელებს ამის შემდეგ კათალიკოსმა წაართვა უფლებანი. ალავერდელებმა იჩივლეს თვისის უფლების ახდა. თუმცა კათალიკოსმა უბოძა მათ ზოგიერთნი უფლებანი, მაგრამ ისინი მაინც ამით არ დარჩნენ კმაყოფილნი (გუჯარი . . . 178). კათალიკოსის რუსეთში განდევნის შემდეგ ალავერდელები თან და თან იბრუნებენ წართმეულს უფლებებს (გუჯრები №№ 178 და 149). როდესაც კათალიკოსი დაბრუნდა რუსეთიდან, ალავერდელი ეპისკოპოსნი გაგზავნეს დავით გარესჯის მონასტერში 18

ოქტომბერს 1764 წ. მომხდარი კრების გარდაწყვეტილების ძალით, ვინაითგან მათ არ ინებეს მორჩილება კათალიკოსისა. როდესაც დაარსდა „დისკატერია“, რომელსაც ყველა ქართლ-კახეთის ეპისკოპოსნი ემორჩილებოდნენ, მაშინ კათალიკოსი გახდა სრული ბრძანებელი ყველა ეპისკოპოზებისა. ქართლის მეფის თეიმურაზის სიკვდილის შემდეგ, როდესაც ირაკლი გახდა ქართლ-კახეთის მეფედ, გაუქმდა სამოქალაქო სეპერატიზმი მიზეზი საეკლესიო სეპერატიზმისა.

1744 წლის შემდეგ კათალიკოსს არ შეეძლო კრება მოეხდინა ქართლ-კახეთის ეპისკოპოზებისაგან, რადგან 1745 წლიდან საქართველო ეომებოდა გამდგარს მთავრებს 1746—1748 წლამდე, როდესაც თეიმურაზ II წავიდა სპარსეთში, სადაც მან დაჰყო 1749 წლამდე. ქართლში იყო მუდმივი ომი ირაკლი II და აბდულ-ბეგის შორის. ამაზედ სამღვდლოებას მიქცეული ჰქონდა ყურადღება. წესიერებისა და ქრისტიანობის დამყარების ხანა დადგა მხოლოდ 1748 წლის გასულს, როდესაც აბდულ-ბეგი დამარცხდა და მთავრები დაემორჩილნენ მეფესა. კათალიკოსმა ისარგებლა რა მშვიდობიანი დროთი, მოახდინა ორი კრება—პირველი 1748 წელსა და მეორე 7 დეკემბერს 1749 წელსა. ორივე კრებანი შესანიშნავია ივერიის ეკლესიის ისტორიისათვის. ამ კრებათა სიგელები ჩვენ ვერსად ვიპოვეთ, მხოლოდ „ქართლის ცხოვრებაში“ ოყენილია ბუნდათ ცნობანი ზოგიერთი დადგენილების შესახებ.

პირველი კრება მოხდა ქ. ტფილისში მეფისა და პატრიარქის ბრძანებით. „ქართლის ცხოვრება“ არ უჩვენებს რომელ წელს მოხდა ეს კრება; მაგრამ ეს უნდა ყოფილიყო დეკემბრის სპარსეთიდან დაბრუნებამდის ან და მემამბოხეთა დამშვიდებამდის; მაშასადამე, კრება მომხდარა 1748 წლის დასასრულს, ანუ 1749 წლის დამდეგს. ამ კრების მიზეზი ყოფილა აი რა: „კეთილ-მორწმუნე მეფემ (ირაკლიმ) და კეთილ-მსახურმა პატრიარქმა კეთილ-ინებეს ქრისტიანულის კა-

ნონის გამოძევა და ღვთის-მსახურების წესისა, რომელიც იყო ქართლში (როდესაც ქრისტიანული განათლება ყვაოდა მასში). ისინი იმ აზრზედ იყვნენ დამყარებული, რომ მაჰმადიანი მეფეების და აგარიანელების ბატონობის დროს მართლმადიდებელი საღვთის-მსახურა წესი და ქრისტიანული ცხოვრება შერყეულ-შეცვლილი იყვნენ და მოკლებულნი მართლმადიდებელის ეკკლესიის წესიერებასა; ზოგში იყო ნათესავთა თანა აღრევა; ზოგი მრუშობდენ, არ ცხოვრობდენ წმიდა სახარების მცნების ბრძანებაზედ, ზოგიერთნი სასულიერო პირნი არღვევდენ საეკკლესიო წესიერებასა, ტიბიკონსა, არ ეკავათ ღირსეულად თავიანთი თავი და სხვა მრავალი ამის მინაგვარნი უწესოებანი და ბიწიერებანი მრავლად იყვნენ ფეხ გადგმულნი და გავრცელებულნი ქართველთა შორის.¹⁵⁾

კრებაზედ გამოცხადდენ მთელი ქართლ-კახეთის ეპისკოპოზნი და სამღვდლოება. კრება გაიხსნა ანტონის საპატრიარქო პალატში. აქვე მობრძანდა მეფე ირაკლი II. კრების წინ ანალოლიაზედ ესვენა წმ. ცხოველს-მყოფელი ჯვარი, სახარება და ნომოკანონი¹⁶⁾. „კრებამ უჩვენა და ამხილა ყველა უწესოებანი, აღმოფხვრა ძირიანად იგინი და აღადგინა მოციქულთა დადგენილებანი, კრებათა და წმ. მამათა დაწესებულებანი, უჩვენა მათში შეურყეველი კანონი ქრისტიანობისა“¹⁷⁾. აქედამ სიხანს, რომ ჩვენამდისინ მოუსვლელს სიგელში ყოფილა ჩამოთვლილი საღვთის-მსახურა წესების აუსრულებლობა; აქვე იქმნებოდა ნაჩვენები თუ როგორ

¹⁵⁾ ქართ. ცხოვრ. II, 417.

¹⁶⁾ ეს ნომოკანონი, რომელშიაც იყო მოთავსებული მსოფლიო და ადგილობრივი კრებათა დადგენილებანი და აგრეთვე წმ. მამათა წესი ხელ-მეორედ იქმნა გადათარგმნილი ათონში IX საუკუნეში. ერთი ეკსემპლიანი ტყავზედ ნაწერი ამისი ინახება ტფილისის საეკკლესიო ძველთ-საჩუქრში.

¹⁷⁾ ქართლის ცხოვრება“ II, 417.

უნდა ესარგებლათ წმ. მთციქულთა კრებათა და მამათა და-
დგენილებითა. „ქართლის ცხოვრება“ მოგვეთხრობს ეპარქი-
ების რაოდენობას (8 — ქართლში და 7 — კახეთში) და იმათ
დასამზღვრასა. ალბათ გაუქმებული ეპარქიები ხელ-მეორედ
ვახსნეს და კრების შემდეგ ერთიც არ დარჩენილა უეპისკო-
პოზოდ ¹⁸). ღვთის-მსახურების და საეკლესიო წესში შეც-
დომის ასაცილებლად იქმნა დაარსებული სტამბა საეკლესიო
წიგნების დასაბეჭდათ. კრებამ მრავალი ღვაწლი დასდო სტა-
მბის მოსაწყობად, რომელიც მეფე ვახტანგ VI დროს იყო
დაარსებული (1709 წ.); გამოწერილ იქმნა იგი ვალახია-
დან, რომელიც გაუქმდა რუსეთში წასვლის შემდეგ ¹⁹).
მრავალი შრომა დასჭირდა თვით კათალიკოსს სტამბის მო-
წყობაში. ამ საქმეში მას ეხმარებოდა მეფეცა. დაარსდა
სტამბა და აივსო დაბეჭდილი წიგნებით საქართველო, — ამ-
ბობს „ქართლის ცხოვრება“. სტამბა არსებობდა 1795 წლამდე,
როდესაც იგი დააქციეს სპარსეთის შაჰის აღა-მაჰმად-
ხანის ჯარებმა, რომელთაც დაიპყრეს ტფილისი და წარიტა-
ცეს მისი ქონება.

მეორე კრება მოხდა 1749 წლის დეკემბერში მცხეთაში
იმავე ეპისკოპოზებთან, რომელთაც მიეღოთ მონაწილეობა

18) „ქართლის ცხოვრება“ II, 418.

19) იქვე, იხ. Буткова. Материалы для новой исто-
рии Кавказа II, 340) ქართული სტამბა დაარსებული რუსეთში
მოთავარ ეპისკოპოზის იოსებ სამეხელის მიერ, რომელიც იყო ქორ-
ეპისკოპოზი ნოვოროსის მიტროპოლიტის თეოფანე პრაგოზის
ძისა, არსებობდა 1737 — 1340 წლამდე, ხოლო 1740 წ. დაარსდა
ვსესივიატკის სლავობაში, მოსკოვის ახლო. იქ დაიბეჭდა მთელ
წელიწადში სახმარი საეკლესიო წიგნები (იხ. „ივერია“ 1884 წ.
№№ 2 და 3 და ჩემი სტატია „მოთავარ-ეპისკოპოზი იოსებ სა-
მეხელი“).

დედოფლის ანნას დასაფლავებაში, 7 დეკემბერს 1749 წ.²⁰⁾ ამ კრებაზედ უარ-ჰყვეს ცრუ-მორწმუნეობანი ქრისტიანობის წინააღმდეგნი. ამავე კრებამ დაუმატა და განმარტა პირველის კრების დადგენილებანი. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს: „მოხდა კრება, რომელმაც განაძევა ყოველივე უწესოებანი. პატრიარქმა ანტონმა დასწყველა ღვთის მცნების წინააღმდეგნი და სხ.“²¹⁾

განსაკუთრებული ყურადღება იქმნა მიქცეული ერის ზნეობის გასწორებაზედ. ამ დროს ჯარიმა ხელ-მეორედ განააზღვს, რადგან ის შეადგენდა ერთად ერთს წყაროს მონასტრების შინადაცხადისას²²⁾. ეს იქილამ სჩანს, რომ ქრისტიანული წესების დანრღვევებზედ ჯარიმას ხშირად გხვდებით მე-XVIII საუკუნეში. მე-XIX საუკუნეშიაც შამოვიდა ამისთანა ჯარიმა (როგორც სჩანს ბოლბეღ მიტროპოლიტის იოანნეს მოხსენებაში სინოდის კანტორისადმი 1817 წ.)²³⁾.

ამ ორი კრებით ანტონმა ბოლო ბოლო საეკლესიო გამგეობაში და წესიერებაში შეპარულს უწესოებას, აღამაღლა ივერიის ეკლესიის თავი და საზოგადოთ გაამთვლა ის წყლული, რომელიც ჰქონდა ქართველ ეკლესიას წინანდელ არეულობის დროს, ეს იქილამ სჩანს, რომ როდესაც შესდგა ეპისკოპოზთა კრება ანტონის საქართველოდან გაძევების შემდეგ კათალიკოსის იოსების თავმჯდომარეობით, რომელიც დიდი ჭკუა-გონების კაცი იყო, ერთს საკითხსაც არ შეხებიან, რომელც იყო დადგენილი ორ კრებაზე (1748—1749 წწ.)²⁴⁾.

მღვდ. კ. ანთაძე.

(შემდეგი იქნება)

20) ქართ. ცხ. II, 423.

21) იქვე.

22) ტუჯრები №№ 228 და 427.

23) ასლი ამ მოხსენებისა ჩვენს გეგმას.

24) ტუჯარი სინოდის კანტორისა №№ 276, 174, 176.

სოლომონ ლეონიძე

(დასასრული *)

ბაქოს ომის დაწყების და მთავარმართებლის ციციანოვის მოკვლის შემდეგ, იმერთ საკმარისი ძალა მოიკრიბეს, რადგანაც იმათ აქ შემწუხებელი არავინა ჰყავდათ, არავის მორიდება არ ჰქონდათ. მთელი ძალა ბაქოზე იყო მიმართული. იმერთის სამეფო საქმეებიც განამაგრეს, ერში განამტკიცეს სიმხნე, ვაჟკაცობა და ერთობა ქვეყნისათვის. ციციანოვის შემდეგ ესენი ახალ მთავარ-მართებელს საკმარისის ძალით დაუხვდნენ და ზდილობიანათ, ბრძნულის კილოთი გამართეს მიწერ-მოწერა. ვიდრე იმერნი ძალას მოიკრებდნენ, მინამ სოლომონ მეფეს და ს. ლეონიძეს ბევრ თავადებთან მოუხდათ შეტაკება და მათი დამარცხება. ასე, მაგ., დაამარცხეს გურიის მთავარი ვახტანგი, რომელმაც თბილისში პეტრე ორბელიანთან იჩივლა, რომ ქართლიდამ გამოგდებულმა ლეონიძემ, მეფის ჯარი გამოგზავნა გურიაში და სულ აგვიკლოვო. ახალ მთავარ-მართებელს ბევრი რამ უამბეს ს. ლეონიძის შესახებ. ზოგნი თავადიშვილები აუწყებდნენ, რომ ს. ლეონიძის ქალი აქ თბილისშია გათხოვილიო მელიქოვზე და ერთი იმის ვაჟიც აქ სწავლობსო და ამიტომ შესაძლებელია, რომ სოლ. ლეონიძე ახლა ადვილად დაგვმორჩილდესო. ციციანოვსა და ს. ლეონიძეს შუა დიდი განხეთქილება იყო ჩამოვარდნილი, ციციანოვმა მიტომ ვერაფერი გააწყოვო, რომ ს. ლეონიძე იხვევს თითზე მეფეს და

*) იხ. „მოგზაური“ № 11.

საქმეს ახანებსო. ახალმა მმართველმა ქართველთა დარიგების თანახმად დაიწყო მოქმედება და კაცების გზავნა იმერეთში.

1809 წელს მთავარ-მართველისაგან ბევრნაირი ზომები იქმნა მიღებული იმერეთის შეერთებისათვის, მაგრამ ვერ მოახერხეს, საქმე გაძნელდა. 1810 წელს, იმერეთში კაცები გაგზავნეს მეფესთან მოსალაპარაკებლათ და საქმის დასაბოლოვებლად.

21 თებერვალს 1810 წელს ელჩებმა მისწერეს ტორმასოვს შემდეგი: „ბევრი ლაპარაკის შემდეგ და მაგილევის მეცადინეობით და დარწმუნებით, მეფემ ისურვა დამორჩილება, მაგრამ ამას შლის კონსტანტინე ბატონიშვილი და სოლ. ლეონიძე. ამიტომ მე გუშინ ქუთაისის ეკკლესიაში პროკლამაციები დავარიგე და ხალხი ფიცზე მოვიხმე. ორი ატრიადი წავიდა საჩხერისაკენ და რაჭისაკენ, ერთი ატრიადი სოლომონ მეფეს შევბმება ვარდისციხეში და მეორე რაჭაში, ამათ შეუერთდება მოურავი გელოვანი თავისს ჯარით და ლევან დიანიო“. ბრძოლა მოხდა მეტი ფიცხელი, ქართველნი გმირულად იბრძოდნენ, ნამეტურ მალხაზ ანდრონიკოვი, მაგრამ დამარცხდნენ. სოლ. ლეონიძე და მალხაზ ანდრონიკაშვილი ახალციხეს გაიქცნენ, ახალციხის ფაშის დახმარებით ფიქრობდნენ სოლომონ მეფის გამაგრებას, ახალციხიდან სტამბოლშიაც მიმართეს მალე და საქმე აუწყეს იმერეთში. ყოფილმა რუსის უფროსებმა საჩქაროდ მისწერეს წერილი ახალციხის ფაშას და ბეგებს და სთხოვეს, რომ სოლ. ლეონიძის სიტყვას არ აპყვეთ და არამც და არამც დახმარება არ იფიქროთ, იმერეთის ადების საქმე გათავებულია, მთელი იმერეთი რუსეთის ქვეშევრდომობას აცხადებსო, ახალციხეში ყოფნის დროს ს. ლეონიძე დღე-ღამ ადევნებდა თვალს იმერეთის საქმეებს და იქიდან მიწერ-მოწერა ჰქონდა თავისს ერთგულ მეგობრებთან და მეფესთანა. ახალციხეში ს. ლეონიძემ ვერაფერი გააწყო, საქმე ცუდათ მიდიოდა, ამან წე-

ჩილი მისწერა პატრ ნიკოლას და რჩევა ჰკითხა, თუ რაფერ დავითაროთ მეფობაო.

ნიკოლამ აუწყა, რომ ქართველთ აღარათრის ძალა აღარა აქვსთო, ამიტომ მე ვურჩევ მეფეს, რომ საჩქაროდ ჩამდენიმე კაცი გაგზავნოს საფრანგეთში ნაპოლეონთან და ოსმალეთში საქმის მოსახსენებლად და დახმარების სათხოვნელადო. ს. ლეონიძეს დიდად მოეწონა ეს აზრი. მალე მეფეს წერილი მისწერა, საიღუმლოდ ერთ აღაფასაც შეხვდა მეფეს და რჩევა მისცა საფრანგეთში და ოსმალეთში კაცების გაგზავნისა, მოხსენების და დახმარების სათხოვნელად. მეფემ ამოიჩინა ჩამდენიმე თავადიშვილი და გაგზავნა ნაპოლეონთან, მათში კაცი იყო და მეხუთე პატრი ნიკოლა, ოსმალეთში სამი კაცი და მეოთხე ს. ლეონიძე. მაგრამ ვიდრე ესენი აუწყებდნენ ევროპის სახელმწიფოებს საქართველოს ამბებს, რუსის ჯარმა თვით სოლომონ მეფე ტყვეთ იპყრა და თბილისში ჩამოიყვანეს. ოსმალეთის გარდა ლეონიძემ და ანდრონიკაშვილმა სპარსეთსაც მიმართეს. დევნულ ქართველთ შინათ ახალციხე გარდაიქცა. აქ მოგროვდნენ ყველა ის პირნი, რომელნიც იმერეთის დამორჩილების შემდეგ, ოსმალში გადაცვივდნენ. აქ იმათ იმერთა თავისუფალ მეომარნიც შეკრიბეს და იმერეთის საზღვრებს მოსვენებას არ აძლევდნენ. თავარ მართებლის ბრძანებით კახეთში მოძებნილ იქმნა ლეონიძის და ანდრონიკაშვილის მამულები და ყველა ესენი სახელმწიფოდ შერიცხეს. ამის შესახებ 1810 წ. ივლისის 10, ან რასა სწერენ: „შევიტყვეთ, რომ მალხაზ ანდრონიკოს და ს. ლეონიძეს მამულები ჰქონიათ კახეთში, ეს მამულები მოძებნილ უნდა იქმნას და აღწერილ, თუ გაუყოფელია, მაშინ უნდა შაირიცხნენ სახელმწიფოდ ამათი მამულები, როგორც მოღალატეებისა, რომელნიც ოსმალთა და სპარსთ დახმარებიან ჩვენ საწინააღმდეგოთ*. ბრძანება შესრულებულ იქმნა და აღწერილი მამულები ანდრონიკოსისა და ლეონიძისა სახელმწიფოდ შერიცხულია.

სოლომონ მეფის თბილისში წამოყვანის შემდეგ სოლომონ ლეონიძემ ისარლისშვილების მეოხებით საჩქაროდ წერილი და კაცი გამოგზავნა, რომელსაც მეფე სოლომონისაიდუმლოდ უნდა ენახა და რჩევა მიეცა თბილისიდან ოსმალეთში გაქცევისა და მერე იქ მეცადინეობისათვის ტახტის აღსადგენად. რა დღესაც თბილისში მეფე მოვიდა, ამავე დღეს ს. ლეონიძის ამბავი სცნა მან. ლეონიძე ატყობინებდა, რომ თბილისში ფრთხილად მოიქეც, თორემ მოგწამლავენო, საქმელი მარტო თბილისში მცხოვრებ მარიამ ისარლისშვილისგაკეთებული მიიღეო, სხვისაგან არაფერი, მაგ ქალისაგან კი შიში ნუ გაქვსო. ეს ასე იყო და მეფემაც ისარლოვის ქალი მოითხოვა, ჩემი აზნაურის ქალიაო, მე მას ვიცნობ და მის მოხარულ საკმელს ვსჭამო. მეფემ ს. ლეონიძის კაცი და წერილი ნახა, ძლიერ მოეწონა მისი რჩევა და იმ დღიდგანვე მიეცა გაქცევის თავდარიგს და სამზადისს. ზოგიერთ პირთა დახმარებით, რუსეთში წაყვანამდის, პატიმარ მეფემ თბილისიდან გაქცევა მოახერხა და ახალციხეში წასვლა აქ ამას დახვდა ს. ლეონიძე. მეფის გაქცევის გამო დიდი დავიდარაბა და ძებნა მოხდა, მაგრამ ველარა გააწყყეს-რა, ის კი სცნეს, რომ მეფე ლეონიძის სიტყვით გაიქცა და მასთანვე წავიდაო. ამის გამო ხელ-ახლავ გაიმართა ლეონიძესთან კაცების გზავნა და წერილების მიწერ-მოწერა, რადგანაც საქმე საფრთხილო იყო. ს. ლეონიძეს გარს ეხვივნენ სუყველა ის პირნი, ვინც-კი 1800 წლის შემდეგ ქართლიდან იმერეთში იყვნენ გადასულნი და ესენი იქ მეფის და მსაჯულის წინაშე დიდ ერთგულებას იჩენდნენ.

1812 წელს ს. ლეონიძე გამოეთხოვა სოლომონ მეფეს ტრაპიზონში და წავიდა სპარსეთში ალექსანდრე ბატონიშვილთან. მგზავრობის დროს ამას მოუხდა სომეხთ კათალიკოზ ეფრემთან მისვლა და დროებით მასთან ცხოვრება, რომელიც დიდი მეგობარი იყო მისი. აქ იგი 1818 წ. ავად გახდა და გარდაიცვალა კიდეც 67 წლისა და მრავლად დატირებული სომეხთ

კათალიკოზ ეფრემისაგან. განსვენებულის გვაში თვით კათალიკოზმა დაასაფლავა, მაგრამ სადა, არ ვუწყით.

ამავე წელს გარდაიცვალა სოლომონ მეფე ტრაპიზონში და ამათ გარდაცვალების შემდეგ მათნი მხლებელნი ზოგნი საქართველოში დაბრუნდნენ და მთავრობისაგან პატიობა ითხოვეს და ზოგნი კი სპარსეთში წაყიდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილთან. ასე და ამ გვარად დასრულდა სოლომონ მსაჯულის დღენი...

ია მარუშიძე.

4. ლეონიძის ცხოვრების აღწერის დროს ჩვენ ხელთ გვქონდა შემდეგი მასალები:

მეფე გიორგი XII-ის ცხოვრება, აღწერილია პ. იოსელიანის-მიერ; აქტების რამდენიმე ტომი, ბუტკოვი, „ქართლის ცხოვრება“, „ივერია“ 1877 წ. და სხ. „კვალი“, „დროება“, „კრებული“, „კავკაზი“, ისარლიშვილის ნაწერები და იმერეთის ისტორია, ნაამბობი ივ. კერესელიძისა, ლუკა ისარლოვისა, დ. ამირიძისა, ბატონიშვილების მოძღვრის მედლოთაგრისა, დ. ბაქრაძისა, პ. იოსელიანისა, ვ. ორბელიანისა, კ. მამაცაშვილისა და ი. ელიოზოვისა.

ი. შ.

საუოკოდ.

შობის წინა დღით კორკოტის გაკეთება იციან და კორკოტობაც ამ დღეს მიტომ დარქმევია. კორკოტს ასე აკეთებენ. წინა-დღით, ე. ი. 23 ქრისტეშობისთვის გაცეხვენ ხორბალს. ჯერ, რასაკვირველია, პურს გარეცხენ, მერე გაწმენდენ, ამოარჩევენ წმინდა მარცვალს; პურში სხვა, უფარგისი, მარცვლებიც ურევია, მაგალ.: ბზინაო, კუდა-ბეწვა, კვარკვალა, ქვა-გუნდა და სხ. ამათ გამოაცლიან, გამოარჩევენ პურს. დაპყრიან ხონჩაზე გარეცხილს პურს, ხონჩას თავ-ქვე დაქანებულად დაიკავებენ, უკეთ, ცალი თავით კალთაში იდებენ, მეორეთი-კი მიწაზე. პურიც ზედა თავშია მიხვავებული. ზედა პირიდან გააქიაქებენ პურს, ქვევიდან ხელს უფარებენ, გააკაკალავებენ. პურის მარცვალი მოგრძობა, ოთხ-კუთხი და მრავალ-კუთხიანი, ძნელად თუ დაგორდება; დანარჩენი უფარგი მარცვლები კი რგვალთა და, რა კი გაცილდებიან პურს, თავქვე დაქანებულ ხონჩაზე სრიალ-სრიალით წასოსდებიან, აღარ დგებიან ზედ და, ამ რიგად, თავის თავად გამოიარჩევიან პურიდგან *). გაწმენდილ პურს კი მერე გობზე თუ სხვა ქურქელში გადიტანებენ, გადაყრიან ასე გაარჩევენ პურს და ამ გაწმენდილ, გარჩეულ, წმინდა პურის მარცვალს (იმ დღეს თუ წინა-დღით დამზადებულს) ახლა წაიღებენ და საცხებელაში გაცეხვენ. საცხებელა ქვის ონჯაროა, ქვაბი, ქვის როდინი; შიგ ჩაპყრიან პურს (ხორბალს) და ხელ-კავით **) ბეგვენ. ამ ბეგვაში მარცვლები შვ

*) და რა-კი რომ მომეტებულ წილად გვარკვალსა გამოარჩევიან, ამიტომაც ამ მოქმედებას პურის გაგვარკვალებას ეძახიან.

**) ხელ-კავი კავივით მოხრილი ხელ-კავია, რომლითაც სო-

ხურდენა და გარსი შემოეცლება, სწორედ ის გარსი, რომელიც დაქუთულში, გამტკიცვის დროს, ნაქვეტოდ იქცევა (რჩება). საცეხვში პურის გარსის შემოცლას ეძახიან გაცეხვას. გაცეხვილს **) პურს გარეცხენ თბილ წყალში, გამოაცილიან მტვერს, თვისას თუ სხვისაგან შენადენს, მაგალ., ქვის და ხელ-კავისგან შემატებულ ფქვილს, გაახაშხაშებენ და გაახაშხაშებულს სადამოს, ვახშმის კეთებაზე, ჩასდგამენ ქვაბში (თუჯიაში, კარდალაში), ორ წილს წყალს უზმენ (უშვებიან) და შემოჰკიდებენ ცეცხლზე. წყლის მიმატება აღარ ვარგაო. რომ დააკლდეს, ამოშრება, ამოიხრაკება და, რასა კვირელია, საჭმელადაც აღარ ივარგებს, ხრაკის გემო ექნება. ვახშმის კეთებაზე (ე. ი. როცა კეცებია ცეცხლზე გალაგებული, მაშინ) აუკიდებენ, მხოლოდ. ვახშამს რომ მორჩებიან (ე. ი. ჭადებს გააკეთებენ), მერე დაუშვებენ და დულს, იხარშება. ჯერ ფუხ-ფუხობს, თუხ-თუხობს და მერე, რა-კი გაიკრავს ლაბს, წაიმაგრებს თავს, თავისთვისღა თუხთუხობს შიგნი, იშუშებს გულს. მერე აუკიდებენ ცოტას, ცეცხლზე სტოვებენ (გადმოდგმა არ ვარგაო, არ დგმენ კი და!) და აშუშებენ.

გათენდება კორკოტობა. და ჯერ რომ არ გათენებულა კარგად, შეიქნება ერთი ღორების ჭყვირილი. ყველა ამ დილა-ღამოულა საკლავებს უფათურდება. აქედამაც მოისმის ჭყვირილი და იქიდამაც. მათთვის შავი დღე დგება, თუმცა მათ პატრონებს შობა მხიარული უთენდებათ და შეეხარებიან. კიდევ დღესასწაულს, მის მისაგებებლად ამ დილითვე ემზა-

მანდს ფშენიან; თავი მომსხო აქვს, ხელ-მოსაკიდებელი ბოლო ანუ ტარი კი წვრილი.

*) ახლა კი მისი გაცეხვით, ე. ი. საცეხველაში (ხელით) ზეგვით, თავს აღარ იწუხებენ—ფქვენ სხვიად, ღერდენ წისქვილში—ხეთქენ შუა-შუაზე, მაგრამ მაინც გაცეხვილს ეძახიან.

დებიან. არი ერთი ქყვირილი და ვაი-უშველებელი. უსაკლავოდ ხომ არვინ დგება. როგორ შეიძლება, რომ ახალ-წელიწადს ხონჩახე ღორის თავი არ ჰქონდეს და ვინ იქნება, აბა, ისე დამსილი, რომ საშობოდ საკლავი არ დაკლას! ამიტომაც არის ნათქვამი ანდაზა: „შობა მებორიასა და აღდგომა—მექინქიაო“. როგორც სააღდგომოდ ვერ დადგებიან აქაურები, რომ არაფერი შეიკერონ, ისე შობასაც უსაკლავოდ ვერ დადგება. აი, ანეკდოტიც და ანეკდოტური ანდაზაც: „კაცს საშობო საკლავი რომ არ ჰყავდა, ძარი გადიმხო თავზე, შობას გადვივლებო“—ასეა ნათქვამი. თურმე ერთ კაცს საკლავი არ ჰყავს. შობა მოვიდა. ყოველმა კაცმა ღორი ააქყვირა; აქაც კლავენ ღორს და იქაც. იჰ! წახდა კაკალი კაცი, რაღა ქხას?. ასწია და, სხვა რომ ველარსფერი მოახერხა,—შობას გადვივლებ თავზეო, იფიქრა. აღარ დაესწრო ვითომ შობას, აღარ გაითენა, ასწია და შეძერა ძარში—შობა ძარის ქვეშ გაატარა. წავიდა შობაც და გამოძერა ძარიდან. „საკლავი არ მყავდა, მაგრამ ე შობა ხომ გადვივლებ თავზეო“,—იფიქრა თუ დაიჩემა. —რათიო, —ჰკითხეს და—ასე და ასე იყო, თქვა. შობა კი ვერ გადივლო თავზე, თავის თავი მოიტყუა. და მოიტყუა მხოლოდ მიტომ, რომ საშობო საკლავი არ ჰყავდა. უმისოდ შობის მიგებებას კი ისევე სულ მისი დაკარგვა არჩია. აი, მეორეც:

ერთი ღარიბი აზნაურშვილი იყო, ვგონებ, ცქიტიშვილი. ხუმარა იყო და ასე იტყოდა ხოლმე—იტყვიან მის ნათქვამს:—იცოდა ხუმრობაო: ერთ წელიწადს ღორის ძვირობა იყო და საშობო საკლავი აღარ დამესწრო. შობა მომავალია. რა ვქნა? ერთად ერთი სანაშენო ღორი მყავს, მის მეტი არაფერი გამაჩნია. დავიჭირე და დასაკლავად რომ ვერ გავიმეტე, წამოვაქციე, შევსდევდი ფაშვზე მუხლის თავით და დავაწყებდიე ქყვირილი, ვაქყვირე, ვაქყვირე და, რო გავარავათე ქყვირილით, უცბად გავაკმენდიე ხმა—გაფუშვი. ბიჭო! ჩემმა სახლიკაცებმა იფიქრეს: ეს ჰკლავს საკლავს, არ დგება უსაქ.

კლავოდ და ჩვენ რა ნაკლები ვალი გვმართებსო, და გადასწყვიტეს, სხვა რომ არა ჰყავდათ, სანაშენო ღორები დაკლეს. ახლა მოვიდა ახალწელიწადი. მე წამოვაქციე კიდევ ჩემი ღორი და ავაქყვირე! იჰ! კილო კლავს ჩვენი გოგია ღორს და ჩვენ რაფა დავდგეთო—იტყოდენ ჩემი სახლიკაცებიც და რომ არ ჰყოლოდათ, უნდა გაეჩინათ. იმ წელიწადს ჩემი სახლიკაცები გავაწყალე ღორისაგან, სანაშენო ღორები გავაწყვეტიე: ჩემ ჯინაზე საშობოდ არ იკლებდენ საკლავს და საახალწლოდ. რა იცოდნენ, თუ ის მათ გულის გასახეთქად — „ტრის ჯინაზე“ მხოლოდ-ღა აქყვირებდა განგებ ღორს და მარტოოდენ სურვილს-ღა იკლავდა!

რომ დაურწყდება, მაშინვე სასუქრად ჩააგდებენ. ასუქებენ საკლავს, აჭმევენ სასუქს.

ამ დილას დაკვლენ, ადრევე მოიცილებენ თუ მორჩებიან ბარემ მას. გაფუფქვენ, ამოავლებენ მდულარეში *), გაფცქენიან **), გაბტყენიან, გაფხეკენ, გამოწელებენ — შიგნოულს გამოართმევენ, გარეცხენ და ღირეზე ჩამოკიდებულს ტოვებენ ასე საღამომდი გასუფთავებულ-დამზადებულს. ქალები კი ეხმარებიან კეთებაზე, მერე შიგნოულს წაიღებენ და ვარეცხენ, გააკეთებენ.

ამასობაში სადილობაც მოაწევს. ჩამოუშვებენ საკიდელს, ცოტას შეათობებენ; ჭადებს რომ მორჩებიან, საკაზმს დაამზადებენ: ნიგოზს ბლომად ხახვს დააჭრიან, პრასის თავებს. შეათობებენ ცოტას, გადმოიღებენ, მოაცლიან თავზე მოყენე-

*) კერის მდულრის გადაფლება არ ზარკა: მისგან რაც დამაკუბული ღორი იქნება, უგელა გოჭებს მოყრისო. ამიტომ უნდა გამოაცადონ ჯერ უგერები და ისე ამოფუფქვენ.

მეორედ: კერს უგერები უნდა გამოაურევიო და ვენახში უნდა დამარხო, კარკია: ანდა გაჭწევათო.

***) ჯაგარს ანუ, როგორც აქ ეძახიან, ძაგარს ცალკე გამოაცლიან და შეინახვენ გასასუიდლად.

ბულს თუ მოკიდებულს ქერქს *), გადმოჰყრიან გობზე, არევენ კოვზის ტარით, უქნავენ თუ უზმენ საკაზმს: ბლომად ნიგოზს, გააბრუებენ ნივრით, გადაათეთრებენ ხახვით და პრასის თავით და აი შენი კოკოტიც მზად არი შეკაზმული. ამოიღებენ კაი ღვინოს და დასხდებიან სადილად. ეს კოკოტი ხმელა საჭმელია, მსუყე, მაგრამ ესენი კი შეჭამანდად ხმარობენ; სადილზე და ვახშმად მის ამარა არიან. შეჭამანდადაც აკეთებენ მხოლოდ წელიწადში ერთხელ—ამ დღეს და—რატომ, არ ვიცი: რის მოსაგონრად დარჩენილა **).—რომ არ გააკეთონ, არ იქნება: არ ვარგაო. რატომ?

სადილს რომ მორჩებიან, სახლს დასწმენდენ, დაასუფთავენ, ეზო-რიადაგეს დახვეტენ, დაა. . . . ვახშმის შეშაწყალს მოამზადებენ შინ. ამასობაში საღამოს ჟამიც მოატანს. ცეცხლს გააჩაღებენ. ქალები საკურთხის კეთებას შეუდგებიან, მამაკაცები კი ცეცხლზე ქვებს შემოჰკიდებენ, აქნიან ღორს ასო-ასოდ, სამწვადეებს ცალკე აართმევენ და ჩაჰყრიან ქვებში მოსახარშავად. სამწვადეებს შამფურზე ააგებენ, მოწლოვენ მღუღარეში, გაფხეკენ, დაასუფთავენ და იგულიებენ მზად. რასაკვირველია, როცა არის, მეალილოებიც შე-

*) ამ ქერქს სისუქს აჭმევენ, თუ არა? თუ არ ეჭმევა: კაკალი (კაკალი თეთრი ზაწ-ზაწია ბუშტებია, სითხით სავსე, რომელიც ხორცშია გაჭრილი და ისიც უფრო ხორცში იცის; რასაკვირველია, ის ავადმყოფობაა, სენი და მითი დასხეულებულმა ხელებს იცის). გამოჰყუება, თუ არაო—კარგად აღარ მახსოვს.

**) ნუ თუ იმ დროისა, როცა, იქნება, საჭამანდადაც ჰურსა ხმარობდნენ, სხვა შეჭამანდად ჯერ რომ არ გამოეგონათ, არ სცოდნიათ? ან და ჰურის ცხობა რომ არ სცოდნიათ ჯერ, ისევ ხორბალს ხარშავდნენ, როგორც სომინდის მახარშვა იციან ზოგან სილად? იქნება, სამარხოდან ზირ-და-ზირ სახსნილოზე არ გადადიოდნენ, რაი-მე სარწმუნოებრივის მოსახრებით?

მოსძახებენ: „ბეიე..“*) და მოულოცვენ თუ ახარებენ მათ „ბეთლემში ქრისტეს შობას“ და ამათაც, ნიშნად მადლობისა, სამახარობლოდაც ღორის მწვადი უნდა მიართვან, თუ ვინცოლობაა და ქათამი ველარ გაიმეტა მათთვის მისაცემად. ახლა მხოლოდ ახლო-მახლო მეზობლობაში ჩამოივლიან და ისიც საღამოს, უფრო კი ღამე უხდებათ ხოლმე ჩამოვლა, წავახშმევს თუ ვახშობის დროს. უწინ ხომ ყოველი კაცი ალილოზედ დადიოდა. დაურწყდებოდა თუ არა, ესენიც თავიანთ საქმეს შეუდგებოდნენ. ვანა ეხალისებოდათ და მართლა ქრისტე-შობას ახარებდნენ? საშოგრობაც ჰქონდათ. ბამბას თხოულობდნენ და ამ ალილოთი შეძენის წყაროსაც იჩენდნენ. რამდენი მიდიოდა, იმდენი მოდიოდა და იყო ერთი ალილო (ვალობა) მთელი ორმოცი დღე, თვით უკანასკნელ შობის დღემდის. აქ ქათმებს და მწვადზე ინაზლაუტებდნენ გულის. ახლა მხოლოდ კორკოტობას ღამეს თუ საღამოს ჩამოივლიან და მწვადს მიირთმევენ, თუ არა, ზედ კი ქათამსაც დაამატებენ და გაჭკვრიან. ზოგან ღვინოსაც დააღვეინებენ, ღვინის დასაღვეად დაჯდებიან და შებრუშდებიან შენი მოწონებული, შეთრობას აღარ ვიტყვი.

საკურთხხს დაამზადებენ ქალები. ხორციც შოიხარშება. ქვაბს კარბას გაუსინჯვენ, თუ გაციებულა, ხარშვა აღარ ეკლება რაც რომ შიგ არის და ქვაბსაც გადმოიღებენ. ხორცს დანით დასერვენ, აკლია თუ არა. თუ გადიწია წასერ-

*) ადილო: „ოცდახუთსა ამ თვესა

ქრისტე დაბადებულა. ადილო

შობა დმუკთმა გაგითენოს,

მრავალ—ახალ-წელიწადი! ადილო!“ და სხვანი.

ახლა მათ მაგიერობას სამრევლო სკოლების შეგირდები შერკებიან. მაგრამ ნაცვლად ქართული ადილოსი, რუსულ „როფდესტვო ტვოეს“ და გაუგებრად გაზეზინებულს „ოსია მირაი სვეტრას“ აძახიან.

თან კანი, გაღიხლიჩა კრილობა, სჩანს, მოხარშულია, აღარ აკლია, თუ არა და სისხლი გამოუყვეს. და მაშინ ხელ-მეორედ ჩასდებენ ქვაბში. ღორის თავს შუბლზე ჯვარს გაუკეთებენ, ჯვარდინად გადუსმენ დანას—მხოლოდ მიტომ, თუ მოხარშულია—კანი გაიწვეს, უტევს ნაქერში (თუ მოხარშულია), თუ მცველიანობის ნიშნად, საახალწლო ხონჩაზე რომ უნდა დადგან ის ჯვარ-დასმული, ყველაფერიც ჯვარდაწერილი იქნებაო („ჯვარი გწერია“—იციან, პირ-ჯვრის დაწერა, გულის გამოზმანა, ჯვრის დაწერა, ჯვარის ტარება, ჯვარი აქაურობასა! და სხვანი. თვალი აღარ ეცემა თუ ავის თვალისა და გულისაგან უზრუნველ-ყოფილი იქნებაო).

ჯვარს დაუსმენ და, თუ მეორეს დაკვლას აღარ აპირობენ საახალწლოდ, საახალწლო ხონჩისთვის შეინახვენ.

გათენდება... ან ვინ აცლის გათენებას—ნამეტურ პატარა ბავშვები. ორმოცი დღის ნამარხულევს ხორცში სული ეფანტებათ. ვინ იცის, იმ ღამეს გულში ჩაყოლილი სიზმრადაც კი აქვთ გადაქცეული მისი ქამა. ღამოულა წამოცვინდებიან და ჩამოაუჯდებიან საუზმეს. რა ტკბილია მაშინ მათთვის საუზმე! ოჰ! რა სიამოვნება მახსოვს ხოლმე ამ საუზმეზე პატარაობისას, ჩემ ბოვშობისას! ღამე რაღა დაგვეძინებოდა. ნაშუალამევს მაინც ჩვენი ძილი რაღაღა იქნებოდა. შუა ღამეზე წამოვცვინდებოდით, წამოვხტებოდით (ისევ ღამე) და მადიანად შევექცეოდით ამ ღამეში ღორის ხორცს. სული გაგვეფანტებოდა. ან-კი, როგორ არ დაგვეფანტოდა, დაურწყებიდან ამ დღემდი, მთელი ორმოცი დღე ხორცზე დანატროულებული ვიყავით. ვინ გვადირსებდა ხორცს და (ან რომ ექმიათ კიდევ, რაღა ექამდით?) მერე გემრიელიც რომ არი (შემოდგომაზე) ღორის ხორცი!.

დილას დიდები ჩაუსხდებიან საუზმეს, და სულ ტკბილდებიან ერთს და მერე კი საკურთხს (ჩაიწყობენ კალათში) წაიღებენ და წავლენ სახტარზე. იქ კი წირვის შემდეგ საკურთხი, საკურთხს შემდეგ შინ სადილი და მეზობლისაჲს მიპატიჟ-მოპატიჟება მათი სურვილია.

ბიბლიოგრაფია

წმ. ანდრია მოციქულზედა.

1900 წ. ჟურნალ „მოამბის“ VI №-ში დაიბეჭდა წმ. ნინოსა და წმ. ანდრია მოციქულზედ ევროპიულებ ფიცხი კრიტიკა, არ გაირჩა არც ნამდვილი ნამდვილად, არც ჭკუა გასაჭრელი დასაჯერად და არც არა საეჭვო ჭკუა გასაჭრელად; მთელი შინაარსი მისი ერთიან შავ წყალს მისცა და ასეთი დასკვნა მოგვახსენა: „ვარღვევ და უარ ვპყობ ანდრია მოციქულის საქართველოში ქადაგების თქმულებასო!“

დღემდის ვათვალიერებდი ჩვენს ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში ვისგანმე ამ საგანზედ რაიმე შენიშვნის დაწერასა, მაგრამ კრინტიც არავინ არ დასძრა, არა იმისთვის, რომ ამისთანა საეკლესიო ისტორიის სათავე წყარო არ ღირდეს საბჭოდ და საცილობელად, არამედ იმისთვის, რომ ევროპიელ მეცნიერების კვლევა-ძიებას დიდად აფასებენ. იმას კი არ ვფიქრობთ, რომ ისინი ჯერ ჩვენ ვერც-კი გვიცნობენ რიგიან და ჩვენს ძველის-ძველ დროების ქრისტიანულ წყაროებზედ სჯა-ბჭობების საგნებისა რა მოეთხოვებთ, როცა თავიანთ წინაპართ გაქრისტიანების საქმე მრავალ მათგანთ არც კი აქვთ ზედმიწევნით გამოკვლეული. მისთანები ჩვენზედ იჩენენ მეცნიერებასა, დაბალ ლობეთ ჩვენ ვპყვართ, მაგრამ არა უშავს-რა, რაერთიც მჭიდრო და ფიცხელი იყოს მათი კვლევა-ძიება, იმდენი ჩვენთვის დიდი სასარგებლო და სასიამოვნო იქნება, რომ რიგიან გაირჩევა საეკლესიო ისტორიის სათავე წყარონი ჩვენი ქრისტიანული არსებობისა, რის გამოც ასეთი კვლევა-ძიების მიზნის დიდი ქება-დიდება ღირსნი იქმნებიან მუდამ.

აგერ ასეთს მაღალ კეთილშობილურს საეკლესიო ცხოვრების თავ საგნებს ეხება ფრიად პატივცემული ბ. ჯავახიშვილი, აუღია თავის ხელ-სამძღვანად ევროპიელი მკვლევარების მეთოდი და უნდა იმითი როგორმე გააცრუოს წაანდრია მოციქულის მოსვლა და ქადაგება საქართველოში. თავის საკამათო სათაურად ბ. ჯავახიშვილი სდებს დ. ბაქრაძის სიტყვას: „საქართველო მზადდებოდა ქრისტეს სახარების მისაღებად მრავალ ეამითგან, იმისი საფუძველი აქ დაიდო მოციქულობის დროსვე... წილ-ხდომით ჩვენი პონტო-ერგო ანდრია მოციქულს (საქართ. ისტორია, 107 გვ.). ამასვე ამბობს მარი ბროსეც, დანაშთენი მკვლევარნიც ზამ ორ მეცნიერთ სიტყვებს იმეორებენ... ჩვენის აზრით საყურადღებოა მხოლოდ პ. იოსელიანის ცნობა, ვითომ ძველი თქმულება ანდრიას საქართველოში ქადაგების შესახებ წაინოს დროსვე იცოდნენ ქართველებმა“. ვთქვათ, პ. იოსელიანმა „ქართლის ცხოვრებაზედ“ არ დაამყარა და ხალხურ ძველს თქმულებაზედ დაამყარა, ხალხურ ზეპირ გადმოცემაზედ; განა ამითი გაუქმდება ისტორიის სანამდვილე? როგორც თქვენვე ამბობთ „ეს თქმულებანი საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ მამა-პაპურს შეხედულებას წარმოადგენენო“. ამტყუნებთ ისტორიკოსებსაც, „რომელნიც მათიანის სიტყვების განმეორებას აღარ კმარობენ და სხვა-და-სხვა საეკვო ზღაპრულს თქმულებებზედ ამყარებენ ხშირად თავიანთ დიდ მნიშვნელოვან საკითხების შესახებ კვლევასაო!“

ახლა ვთქვათ ჩვენად: რა და რა წყაროებითგან შესდგება საეკლესიო ისტორია? უეჭველად შესდგება წერილებითი საბუთებთან ერთად დავედრებითა (ზეპირ-გადმოცემითა) და სახსოვრებითა, როგორიც არიან მთანი, მდინარნი, ძეგლები, ეკლესიები, ბექდები და მისთანა ძველის:ძველი ნაშთნი... ძველი სჯულო და ახალი ქრისტეს სჯული წერილებითი და დავედრებითი გადმოცემით არიან დამტკიცებულნი; ქრისტემ და მის მოციქულთა იმდენი არ დაგვიტოვეს ჩვენ

სჯულ-კანონი წერილითა, რამოდენიც რომ დაგვიტოვეს ზეპირად გადმოცემულის სწავლა-დარიგებითა. რა არის აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკლესიების მთელი ტიბიკონის წეს-რიგნი, ლოცვა, წირვა, მარხვა, საიდუმლონი, კურთხევანი და სხვა, თუ არ სულ ქრისტეს და მისი მოციქულები-საგან მიცემულ სწავლა-დარიგებისგან გარდმოცემულნი თავითგანვე!.. თქვენ კი არ წყნარულობთ ძველ თქმულებასა ისტორიის ნამდვილ წყაროთ და წა ნინოს მოწაფეების სიტყვები მოვაქვთ ფაქტად, რომელსაც ეუბნებოდნენ მთიულეთში ჟალეთს: „მოციქულნი ათორმეტნი და კვალიად სამოცდა-ათორმეტნი ჩვენდა არავინ მოავლინა ღმერთმან, გარნა შენ“ (ახალი ვარიანტი, გვ. 2).

განა არ შეიძლებოდა სამესხეთოს, იმერეთს და ქართლში მოსულიყვნენ ბარად და მთიულეთში ჟალეთს არ-მისულიყვნენ საქადაგებლად: ეს და ამისთანა რა მოსატანი ფაქტია, და ან რა მნიშვნელობა აქვს. მთაში ერთ-ორ პირის თქმულება, რა შესადარებელია სათემ-ქვეყნო საზოგადო თქმულებასთან, სრულიად არაფერი.

„ბიზანტიელ რუფინისთვის არ უამბნია ქართველ მეფის ნათესავსა ბაკურს წა ნინოს ქადაგების შესახებ საქართველოს მოქცევის გამოკითხვაშიო“. არ მოსულა სიტყვა წა ანდრიას ქადაგებაზედ საქართველოში და არ უთქვია, რა დაშავებულა ამით? თუ არა და რა საქმე ჰქონდა და კავშირი ანდრია მოციქულს ნინოსაგან ქართლის მოქცევაზე. და, როცა რუფინს სჯა და ძიება მარტო წა ნინოს ქადაგებასა და მის შემდეგ ქართველთ მოქცევასა და გაქრისტიანებაზედ აქვს, მეტადრც, როცა ბაკურის მოკლე ნაამბობი მოთხრობითაც დიდად კმაყოფილი რჩება რუფინი, უწინდელს ახალს ქრისტიანობის მიღებისა ასეთი მოკლე კითხვა-პასუხი იშვიათი არ იყო, თითქმის მთელ ქვეყნის ტომებში საზოგადოდ ასე ყოფილა ხმარებული. მანდერ წა ნინოს მოღვაწეობა ვითამ წერილობით დაგვრჩენია, რამდენი რამ არის? და თუ

ცოტა რამ არის, ისიც მეტად მოკლე და გაურკვეველი, რომ ჯერაც ვერ ვკმაყოფილდებით და ახალ სხვა-და-სხვა წყაროებს ვეძებთ ჩვენს გულის საჯერებლად!

აგრეთვე გვეუბნებით: „პეტრე მოამელ ეპისკოპოსს არა აქვს ნათქვამი თავის სიტყვაში ანდრია მოციქულის ქადაგება საქართველოში, თუ ეს უკანასკნელი სიტყვა არ არის მისი თქმული: იქადაგა ქადაგება იგი წმიდისა სახარებისა დიდებულისა ქრისტეს მოციქულისა ანდრიას მიერ ქვეყანასა მას ქართლისასა: ვითარცა დასწერს ნიკიტა საღვთო და ფილოსოფოსი მიმოსვლათა შინა და ქადაგებათა წმიდისა მის მოციქულისათა... თუ ეს ადგილი დიდი ხნის შედგენილია, მაშინ ჩვენს ზემოდ მოყვანილს დასკვნას არღვევს, თუ არა და თქმა არის ნიკიტას ნაწერითგან დამატებულია, რომელსაც წმიდათა შესხმა წერაში ანდრიას შესხმაც აქვს დაწერილი, ასრე: „ხოლო შენ უპატივცემულესო ანდრია ვწილად გხვდა რა ჩრდილოეთი იბერნი და სარმატნი, ტავრნი და სკივთნი და ყოველი ქვეყანა და ქალაქი, რომელი პონტეუქსინის ჩრდილოდ და რომელნი სამხრეთით მდებარებენ მიმოიარენ ქრისტეს დიდების წყურვილგულმან“. (Nicitae Paphlagonis oratio lvln loudem s. Andriae, migne patrologia, 165. t. გ. 64). იქავ „მოამბის“ გვერდი 40.

ახლა ვინ გაარჩიოს ეს, ეგება ნიკიტამ პეტრე მოამელი ეპისკოპოსის თქმული სიტყვითგან გაიგო ანდრია მოციქულის მიმოვლა სხვათა შორის ჰვერიაშიცა და დასწერა ასრე ნამდვილად, რომელიც კკუაზედ უფრო ახლოს არის და არა თავის თავათ, რათ დასწერდა, რა ძალა ჰქონდა და ან რა სარგებელი? მერმე ისიც ბერძენს, თუ არავითარი ფაქტი არ ჰქონდა ხელთ, ხომ სხვა იმაზედ უფრო სწავლული ისტორიკოსნი გაამტყუნებდნენ და სიცრუედ დასახემდნენ მის თხზულებათა, მერმე წმიდანების ცხოვრებაში; რაც ყოველთვის დიდის სიფრთხილით იწერებოდა სიმართლის აღსადგინებლად და იმ დროინდელი მყოფი მრავალ მწვალებლების

შესარცხვენლად და პირის დასაყოფლად... ვთქვათ, თავით-
განვე არავის არ უთქვია და არც დაუწერია, ჩვენის ქვეყნის-
თანა მუდამ დაუწყნარებელ ომ-ბრძოლაში გაბმულ ტომ-
მოდგომობას და მერმე ხან-ჟამ გამოსვლის შემდგომ თან-და-
თან გამორკვეულა ყოველი ისტორიული ცნობები აქა-იქ
გაბნეულ-გაფანტულის წყაროებითგან, მაგალითად მე-VII,
VIII და IX საუკუნოებში, რა სათაკილოა? ხომ ჩვენი სა-
ქართველოს ცხოვრებაც ასე მოდის დღესაც სისრულეში
სხვა-და-სხვა ახალის ცნობების შეკრებითა!

მართალია, ევსებიოზ კესარიელი ოროგინისაგან აღებულს
მოგვითხრობს მოკლეთ: „ქრისტე მაცხოვრისა ჩვენისა მოცი-
ქულნი გაემგზავრნენ, მოღვინნენ მთელ ქვეყანას, როგორც
გარდმოცემით ვიცით, თომას ერგო კერძად პართნი, ანდრი-
ას—სკივთნი, იოანეს—ასია, სადაც დიდხანს იცოცხლა და
გარდაიცვალა ეფესოდ; ხოლო, როგორც ჰგონებენ, პეტრეს
ჰხვდა პონტო, გალატია, ბითანია, კაპადუკია და ასია; წარ-
მართებში გაფანტულ ურიობას უქადაგა და მერმე ხომ რომ-
ში გადვიდა და იქ თავდაღმა ჯვარს ეცვაო!“ ვთქვათ, ანდ-
რია მოციქულს ჰრგებია სკივთები გასაქრისტიანებლად, რო-
მელნიც საქართველოს მოსაზღვრე თუ არ იყვნენ, მახლო-
ბელნი უნდა ყოფილიყვნენ აღმოსავლეთით და ჩრდილოე-
თით, ჩვენსა და მათ შუა კავკასიელნი და სარმატნი იყვნენ.
რა ფხით უნდა წასულდყო ანდრია მათში? იმ დროებში
ზღვით მგზავრობა იშვიათი იყო. მოციქულებისთვის, უფრო
ქვეითად მოგზაურობდნენ ხმელეთით, შავი ზღვისა და კას-
პის ზღვის შუა ჩვენი ქვეყანა იყო ახლა სკივთებში მიმავა-
ლობისა, ან იქითგან გამოვლისა, ანდრიას რომ სიმარჯვე
მისცემოდეს ჩვენს საქართველოში ქადაგებისა, მოექციოს
წარმართობისგან და გაექრისტიანებინოს ქართველები, მეს-
ხები თუ იმერლები, რა დაბრკოლებას მისცემდნენ ანდრიას
სკივთების მოციქულობის სახელ სახსენებელსა? ესეც რომ

არ იყოს, უწინდელი მწერლები სკიტებისა და არმენიანებისგან არ გვარჩევდნენ, რადგან სიშორის გამო არ გვიცნობდნენ.

თუნდ ავიღოთ ინდოეთში გარდაცვლილი თომა მოციქულის ქადაგების საქმე. ის პართიის მოციქული იყო საკუთრად, მაგრამ მან უქადაგა პართების შემდგომ მიდებსა, პარსებსა და მერმე ინდოელებსა; გაამრავლა იქაც ქრისტიანობა და მერმე წარმართთა აწამეს მოლაპარის ქალაქში და დასაფლავდა წა თომას ეკკლესიაში, რომლის ნაწილიც ნანგრევის ეკკლესიითგან ამოასვენეს ლუსიტანელებმან და დაჰკრძალეს კოაში, სადაც დიდის პატივისცემით ინახვენ დღესაცა. მისი ასეთი მრავალ მოღვაწეობით პართეველების მოციქულება წომ არ გამოიცივალა? და ახლა როგორ უნდა ვთქვათ, რომ თომა მოციქული მარტო პართების მოციქული ყოფილა და არს მიდებისა, პარსებისა და ინდოელებისაო?! ასრევე ამ რიგად ჰსჩანს თავის მისვლა-მოსვლაში ანდრიას ჰქონია მარჯვე შემთხვევა და სკივთებთან ერთად ჩვენს ქვეყანაში გაუფრცვლებია ქრისტიანობაცა, მით მის სახელზედ დარჩენილია ახალციხის მახლობლად ანდრია წმინდის სოფელი, ახალციხეში ანდრიის წვერი (ხანდრის წვერი) წამხდარი ენით ჰქვიან დღესაც: სადაც მას უვლია და უქადაგნია ქრისტიანობა, ყოველგან ჯვრის ძეგლები აუწართნიათ მის სახსოვრად, როგორც ოცხის მთასა რკინის ჯვარი, წყრუთის სოფლის ერთს უბანში—წყრთა ჯვარი, ხევობაში—ციხის ჯვარი, ჯავახეთში—ჩირგვის ჯვარი, ურავლის მთისკენ—გზათა ჯვარი, ქვაბლხანში—ქვაბის ჯვარი, ფოცხევში—კოხის ჯვარი, შავშეთში—ხევის ჯვარი და სხვაც ბევრგან.

მადლობა ღმერთს, როგორც თქვენვე გვაჩვენებთ ბ. ცავარლის წყაროებითგან, მამა ევთიმ ათონელსაც ჰქონია შეტანილი თავის თხზულებაში ანდრია მოციქულის მიმოსვლაცა, მერმე გიორგი მთაწმინდელსა უფრო გარკვევით აქვს მოყვანილი, როცა ეუბნება ანტიოქელ იოანე პატრიარხსა:

„წმიდაო მეუფეო, შენ იტყვი ვითარმედ თავსა მას მოციქულთასა პეტრეს საყდარსა ვზიო, ხოლო ჩვენ პირველ წოდებულისა და ძმისა მისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი მის მიერ მოქცეულნი, და ერთი წმიდათა მოციქულთაგანი სიმონს ვიტყვი კანანელსა, ქვეყანასა ჩვენსა და მარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების, ამათ წმიდათა მოციქულთა განათლებულნი ვართ, ვინათგან ერთი ღმერთი გვიცნობიეს, არა რა უარ გვიყოფიეს, და არცა აღდეს წვალებისა მიმართ მიდრეკილ არს ნათესავი ჩვენი, და ყოველთა უარის მყოფელთა და მწვალებელთა შევაჩვენებთ და ვსწყევტ“. (,სამოთხის“ 462 გვ.) აგერ გიორგი არა მარტო ანდრია მოციქულის მოსვლას და ქადაგებას ამტკიცებს, ისივე სიმონ კანანელის მოსვლასა და ქადაგებასა ჩვენს ქვეყანასა, არა მარტო მათის ქადაგებით გაქრისტიანებულ არიან ჩვენი წინაპარნი, ისივე იმ დღითგან დაწყობილი ჩვენი ქრისტიანობა შეურყევლად დარჩენილა მტკიცეთ თავის წა სარწმუნოებაზედა, უფრო ამის დასამტკიცებლად შესანიშნი ის არის, რომ მეორე საუკუნეში ტერტულიანე მოწმობს, რომ „სასომხეთოსკენ მრავალნი ქრისტიანენი იყვნენო“. როგორც ვიცით, სასომხეთოსკენ კაპადუკია იყო და მესხეთი მოსაზღვრე მჭიდროთ, იმ დროს ჭაჭანებაც არ იყო ქრისტიანობისა სრულიად სომხეთში.

აღარ გავაგრძელებ ამაზედ კამათსა, მიუხედავად ამათსა თავის თავათ ცხადია, რომ პეტრე მოციქულს დიდხანს არ უღვაწნია თავის ხვედრ ჰონტოს მხარეებში, 46 წელს გარდვიდა რომში და იტალიაში ავრცელებდა ქრისტიანობას 25 წელს თავის წამებამდის, და ბუ დაუწერია ეპისტოლე მათთვის საკუთრად პეტრეს, რომში წასვლისა ანუ შემდგომ უნდა იყოს მიწერილი, აი როგორ: „პეტრე მოციქული იესო ქრისტესი, რჩეულთა მწირთა განთესილთა ჰონტისა და გალატიისა, კაპადუკიისა, ასიისა და ბითინიისათა... რომელთა იგი გამოეცხადა, რამეთუ არა თავთა ბვისთა, არამედ

თქვენ გამახურებდეს მას, რომელ ესე აწ მიგეთხრა თქვენ მახარებელთა მათ თქვენთა მიერ სულითა წმიდითა მოვლინებულთა ზეცით... არამედ მწოდებელისა მისებრ თქვენისა წმიდისა, თქვენცა წმიდა იყვენით ყოველსა შინა სლვასა თქვენსა!“ ა. კათოლიკე ეპისტოლე პეტრე მოციქულისა, 1. 12, 15.

აქეთგან ცხადათ სჩანს, რომ პეტრე მოციქულს თავის ზვედრ ნაწილში მრავალნი გამგე-შემწენი ჰყოლია, რომელთაც მის წილ უქადაგიათ მათთვის ქრისტეს სარწმუნოება და მათ შორის იხსენიებს (თუ არ ვსცდები) თავის ძმას ანდრიას, მწოდებელისა სახელითა: თქმა არის, როგორც ის წმიდაა და სიწმიდეს გასწავლის, თქვენც ეგრე მოიქეცით, თქვენი დღენი წმიდა იყავითო. აგერ აქეთგან უნდა ჰქონოდა შესწავლილი მამა გიორგი მთაწმინდელსა, რომ ანტიოქიის პატრიარხს უთხრა: „ხოლო ჩვენ პირველ წოდებულისა და ძმისა თვისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონობის მიერ მოქცეულნიო“ („სამოთხე“, იქვე 462 გვ.)

აქ მოტანილი ჩემის მოკლე საბუთებით ნათლად სჩანს, რომ თქვენ ჯეროვნად ვერ არღვევთ ანდრია მოციქულის ქადაგების თქმულებას ჩვენს საქართველოში. ჩვენთ წინაპართ სასულიერო მამანი, ჩვენგან უფრო სწავლულნი და მეცნიერნი იყვნენ ბევრ წილად სასულიერო ნაწილში, წინანდელთ რომ არ მიექციათ ჯეროვანი ყურადღება და გამოჰპარვოდათ გონებითგან მაგისტანა საეკლესიო ცხოვრების სათავე წყარო, მერმინდელეები უუქველად დააკვირდებოდნენ და განხილვაში შევიდოდნენ, როგორნიც იყვნენ მამა ევთიმი, მ. გიორგი მთაწმიდელი, იოანე პეტრიწი და სხვანი. თუ მ. გიორგიმ არ დაუფერა სიტყვა ანტიოქიის პატრიარხსა და არც ბერძნის მეფეს თავისთან ხლებულ დიდებულებში და ცხადად მოახსენა ბერძნების აღრინდელი მწვალებლების შედეგად განწესება მფუანი სეფისკვერისა და გააცრუვა იმათი შეხედულება რომის კათოლიკეთ უპურისცომო და უმარილო

სახალხო ისტორია საქართველოსი *)

სამეფოს დასსეუბიდაძ ქრისტიანობის მიღებაძდე.

ფ ა რ ნ ა ო შ ი, ჰირველი მეფე საქართველოსი.

(301—237 წწ. ქრ. წინ.).

გავიხსენოთ, რაც უკვე ვსთქვით ქართველების პირვანდელ ცხოვრებაზედ. პირვანდელი ქართველები ცხოვრობდნენ თემ-თემობით და თვითონვე განაგებდნენ თავ-თავიანთ საქმეებს მამასახლისების მეთაურობით. ხოლო, რადგანაც მცხეთა ითვლებოდა მთელის საქართველოს დედა-ქალაქად, ამიტომ მამასახლისებშიაც ყველაზედ უპირველესი მცხეთის მამასახლისი იყო. დრო-გამოშვებით ამასთან იკრიბებოდნენ საქართველოს დანარჩენი მამასახლისები და ერთად არჩევდნენ საქვეყნო საქმეებსა, სათემოსას კი თვით თემის მამასახლისები უძღვებოდნენ. მტერთან საბრძოლველად ყველაზედ წინ გადიოდა მცხეთის მამასახლისი თვისის სამამასახლისოს მეომრებით და მას მიჰყვებოდნენ დანარჩენი მამასახლისები, ყველა თავ-თავიანთის ჯარით, განსაკუთრებით კი იმ თემების მამასახლისები და ჯარები, რომელთ საზღვარსაც მტერი ემუქრებოდა.

ასე სცხოვრებდნენ ქართველები ფარნაოზამდინაც. მცხეთაში ამ დროს მამასახლისობდა ფარნაოზის ბიძა (მამის ძმა) სამარა, კაცი დიდად შემაერთებელი და მხნე. მის დროს გა-

*) იხილეთ „ისტორია“ № 8—9, დამატება, გვ. 48.

მოჩნდა მაკედონიაში *) ახალგაზდა მეფე ალექსანდრე, შვილი ფილიპე მეფისა. ფილიპემ დაიპყრა საბერძნეთი და შეუდგა სპარსეთზედ გალაშქრების მომზადებას, მაგრამ მოკლულ იქმნა ვჰნ წელს ქრისტეს წინ. გამეფდა შვილი მისი ალექსანდრე, კაცი, თუმცა ჯერ სრულიდ ახალგაზდა (20 წლისა იყო. მამა რომ მოუკლეს), მაგრამ უკვე განთქმული მხედრობასა და ვაჟკაცობაში. ალექსანდრე პატარაობიდგანვე დიდს ნიქს და მოქმედების წყურვილს იჩენდა. იგი ცამეტის წლისა იყო, რომ მამამ მისმა შიამბარა იგი განთქმულს ფილოსოფოსს არისტოტელს და დაავალა მისი სამაგალითოდ აღზრდა და სწავლა, არისტოტელმა მართლაც მშვენიერად აღზარდა ნიჭიერი ბატონიშვილი და სავსებით შეასწავლა მას ყოველი მაშინდელი მეცნიერება-ხასიათები.

თუ სადამდის გამბედავი ყმაწვილი იყო ალექსანდრე, სჩანს შემდეგის ამბიდან: ერთხელ ფილიპე მეფეს მოჰგვარეს საჩუქრად მეტის-მეტად მშვენიერი ცხენი, რომელსაც სახელად ბუცეფალს *) ეძახდნენ. მაგრამ ცხენი ისეთი გიჟი და მიუკარებელი გამოდგა, რომ მასზედ შეჯდომა ვერც ერთმა განთქმულმა მხედარმა და მეჯირითემ ვერ გაბედა. ალექსანდრემ გადასწყვიტა ცხენის დამორჩილება და სწორედ იმ დროს, როცა სხვები შიშით ერიდებოდნენ გაფოთებულს მერანს, ალექსანდრე უეცრად მოახტა ცხენს ზუგრზედ, და აცოფებული გაუშვა მინდორზედ. მამას და ყველა იქ მდგომთ ეგონათ, რომ ალექსანდრე ცოცხალი

**) მაკედონია — ქვეყანა ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზედ. საბერძნეთის ჩრდილოეთით, დასახლებული ბერძნების მონათესავე ხალხით. ბირგელი მეფე მაკედონიისა ეოფიდა ჰერდიკა, 600 წლ. ქრისტეს წინ, რომელსაც თავის უფლებას ქვეშ შეუერთებია დაქსაქსულნი მაკედონელნი და ამგვარად დაუარსებია მაკედონიის სამეფო.

*) ბუცეფალი ნიშნავს ხარ-თავას.

ველარ გადურჩება ცხენსარ, მაგრამ რამდენიმე საათის შემდეგ იგი უვნებლად მობრუნდა მამასთან და ცხენიც სრულიად დამორჩილებული შოიყვანა, თითქოს პატარაობიდანვე შეზრდილიყოს მასთან. ეს დღე იყო და ალექსანდრე აღარ გაჰშორებია თავის ბუცეფალს. მამას დიდად იამა შეილის ასეთი გამბედაობა და უთხრა: „მაკედონია შენთვის პატარაა, შეილო, სხვა ქვეყანა მოძებნეო“. და აი მოძებნა კიდევ.

გამეფდა თუ არა (336 წ.), ალექსანდრემ უწინარეს ყოვლისა შური აგო მამის შველელებს; შემდეგ თავს დაესხა ბერძნებს, რომლებმაც განიძრახეს განდგომა და საშინლად დაამარცხა ისინი ქარახეისთან. აქედამ გაესია მდინარე დუნაის პირად მცხოვრებ ბარბაროსებს, რომლებიც მოსვენებას არ აძლევდნენ მაკედონიას და ისინიც დაიმორჩილა. ამ დროს ვილამაც ხმა დააგდო, რომ ალექსანდრე მოკვდაო და მჭერმეტყველის დემოსთენის რჩევით ბერძნები კვლავ აიშალნენ, მაგრამ ალექსანდრე ელვის სისწრაფით კვლავ საბერძნეთში გაჩნდა, აიღო ქალაქი თიბო და სრულიად გაანადგურა იგი. დააწყნარა რა ბერძნები და ბარბაროსები, ალექსანდრე შეუდგა სპარსეთზე გალაშქრების მზადებას და 334 წელს უკვე 35,000 ბერძენ-მაკედონელითა კარგათ გაწვრთვნილის და შეიარაღებულის ჯარით გადვიდა ზღვას მცირე-აზიაში და შეესია სპარსეთის სამეფოს. სპარსეთის მეფემ დარიოსმა მოაფგებო ალექსანდრეს თავისი სპასპეტები დიდძალის ჯარებით, მაგრამ ალექსანდრემ ზედიზედ ყველგან დაამარცხა მათი ბრბოთა მსგავსი ჯარები და ტყვედ ჰყო თვით მეფის ცოლ-შვილი. დარიოს მეფე გაიქცა, მაგრამ მოკლულ იქმნა საკუთარ ეჭისთავისაგან, რომელსაც ამით ჰსურდა ალექსანდრეს გულის მოგება, ალექსანდრემ კი იგიც სიკვდილით დასაჯა. ამის შემდეგ ალექსანდრემ დაუბრკოლებლად დაიპყრა მთელი უშველებელი სპარსეთის სამეფო, შეერთო ცოლად დარიოს-

სის ქალიშვილი, რათა დაიხლოვოს სპარსნი და თვით გა-
შეფლა.

სპარსეთთან ერთად, აღექსანდრემ იმავე დროს დაიპყრა
ჩვენის ქვეყნის მოსაზღვრე კაპადუკი და კილიკია (სომხეთი).
უნდა ვიფიქროთ, რომ სწორედ ამავე დროს ეკუთვნის მისგან
თუ მისის სჯარღლებისაგან თვით ჩვენის ქვეყნის დაპყრობაც.
მამასახლისმა სამარამ, რომელიც ჩვენ ზემოთ მოვიხსენეთ,
შეიტყო თუ არა, რომ დასავლეთიდან საქართველოს მტერი
შემოვსიაო, საჩქაროდ შეჰკრიბა ჯარები და მიეგება მტერს,
მაგრამ იძლია და მოკლულ იქმნა. აქვე მოკლულ იქმნა ფარ-
ნაოზის მამა მიტრიდატი, რომელსაც დარჩა მცხეთაში ახალ-
გაზდა ცოლი, ღვიძლი და სპარსეთის მეფის დარიოსისა, და
სამი შვილი — ორი ქალი და ერთი პატარა ვაჟი — ფარნაოზი.
გალაღებულმა მტერმა მცხეთა დაიჭირა, მაგრამ მტკვრის-
ციხე (ხუნანი) და თუხარისი კი (ქოროხის ხეობაში) ვერ
აიღეს.

ჩვენის მატიანის სიტყვით, აღექსანდრემ დასტოვა მცხე-
თაში მმართველად ვინმე აზონი ათი ათასი მხედრითა და
თვით კი წავიდაო. აზონმა ძირამდის დაანგრია მცხეთის ზღუ-
დენი, დაიპყრა ყოველი კუთხე ქართლისა ვიდრე შავ-
ზღვამდის და მოხარკე ჰყო ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი. აზონი
ფრიად მესისხლე კაცი გამოდგა. მას ეშინოდა გამოჩენილ
ქართველებისა, მმართველობა არ წამართონო, და ამიტომ
დაუწყო მათ დევნა და ხოცვა. ფარნაოზის დედას დიდად
შეეშინდა, შვილები არ დამიხოცოსო და ერთს ლამეს, ჩუმად,
ვაიქცა შვილებით და რამდენიმე ერთგული კაცით კავკასიის
მიუდგომელს მთებში. იგი დასახლდა აქ ერთს მიყრუებულს
სოფელში და დიდის საიდუმლოებით და სიფრთხილით ზრდი-
და იქ თავისს ერთად-ერთს ვაჟსა — საქართველოს იმედსა.

თქმა არ უნდა, რომ ესენი აქ ობლად არ იყვნენ. სა-
ქართველოდამ ხშირად მოდიოდნენ მის დედასთან ბევრი გა-
მოჩენილი ქართველები და სისხლის ცრემლით უამბობდნენ

მგისხლგე აზონისაგან ქართველების ჟუზომოდ შეწუხება-დაჩა-
 გვრასა, რაიცა, ექვი არ არის, ყოველი წვეთ-წვეთად გულში
 ეღვინთებოდა ნიჭიერს ფარნაოზს და ნელ-ნელა დაუშრე-
 ტელს სიყვარულს უბადავდა დაჩაგრულ მამულისადმი. დრო
 მიდიოდა და ფარნაოზში ნელ-ნელა იზრდებოდა და მწიფდე-
 ბოდა დიადი აზრიც—საქართველოს განთავისუფლება უცხო-
 ელ მოძალადისაგან.

(შემდეგი იქნება).

[The following text is extremely faint and largely illegible due to fading and bleed-through from the reverse side of the page. It appears to be a continuation of the narrative.]

პირველი ნომერი 1902 წლის ყურნალ

„მოგზაურისა“

გამოვა ახლის წლის პირველ იანვრისათვის,
ამიტომ, გისაც ჰსუნს, რომ ყურნალი თავის დროსად მიუ-
გიდეს, გსთხვავთ ახლავე დააკვეთონ იგი.

1902 წლის „მოგზაურის“ ხელის მომწერნი, გარდა ყურნა-
ლისა, ყოველ თვე მიიღებენ მუქთად ჩვენ-მიერვე გამოცემულს.
წიგნებს სათაურით „გამოსაღები ცნობანი“, რომელშიაც
მოთავსებული იქნება წერილები:

- 1) შედაგოვიადამ.
- 2) მეურნეობა-მრეწველობადამ,
- 3) ჭიკაძენა-მეურნეობადამ და
- 4) სამეცნიერო კითხვებიადამ.

ფასი ყურნალისა გაგზავნათ:

წლით—ხუთი მანეთი, ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფუფი და წერილები უნდა გამოგზავნოს: *Въ Тифлисѣ,*
въ Редакцію „МОГЗАУРН“.

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება წერა-კითხვის გამავრ-
ცელებელის საზოგადოების მილაზიაში შიო ქუჩუკაშვილთან
და თვითონ რედაქტორთან „კავკასიის საკანდიტეროში“
(გოლოვინის პროსპექტზედ „კრუეოკის“ ქვეშ)—დღესაწა-
ულეებში დილის 11 საათიდან 1 საათამდის, ხოლო საქმის
დღეებში—სალამოს 5 საათიდან 7 საათამდის.

მიღება ხელის მოწერა 1902 წლისათვის

საპოლიტიკო, სამეცნიერო და სალიტერატურო
ნახატებასი გაზეთი

„კ ვ ა ლ ი“

(წელიწადი მეთე)

გამოვა 1902 წელსაც ეოგელ კვირა დღეს, ერთადან სამ
ფაბახსმდე.

წლის განმავლობაში „კვალში“ დაიბეჭდება მეცხრამეტე
საუკუნის მოღვაწეთა სურათები (ევროპის, რუსეთის და ჩვენის)
მათის ბიოგრაფიებით. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცევა
ქართველ მოღვაწეებს.

გაზეთი წლიურათ ღირს თბილისში 7 მან., თბილისს
გარეთ 8 მან., ნახევარი წლით თბილისში 3 მან. 50 კაპ.,
თბილისს გარეთ 4 მან., ზოლო სამი თვით 2 მან. თითო
ნომერი სამი შაური. ადრესის გამოცვლა თბილისს გარეთ
ღირს ორი აბაზი.

ხელის მომწერლებს შეუძლიათ წლის ფულა ნაწილათ შემო-
იტანონ:

ხელის მოწერა მიიღება: თბილისში, წერა-კითხვის საზო-
გადოების კანცელარიაში (სასახლის ქუჩა, სათავად-აზნაურო
ქარვალა), რკინის გზის სადგურზე — პირველი კლასის ბუ-
ფეტში ესტ. ჩხარტიშვილთან და თვით „კვალის“ რედაქცია-
ში, თეატრის ქუჩა, № 12.

ქუთაისში: მიტროფანე ლალიძესთან და ვ. ბეჟანეიშვი-
ლის წიგნის მაღაზიაში; ბათუმში კ. თავართქილაძის წიგნის
მაღაზიაში და სახალხო უფასო სამკითხველოში; აზურგეთში
და ახალსენაკში კ. თავართქილაძის წიგნის მაღაზიებში; ქია-
თურაში კალისტრატე ჭიჭინაძესთან და ბერიძესთან; ყვირი-
ლაში ივანე არდიშვილთან; დ. ხონშო — სახალ. სამკითხველოში.

ფოსტის ადრესი: *Tiflis. Редакция „КВАЛИ“.*

„ი ვ ე რ ი ა“

კამოვა 1902 წელს

(ლაარსებიდგან მე-25 წელიწადს)

უადიდებულ ადგილობრივ რუსულ გაზეთების ფორმაჟისა,
იმეგე შრომატაშით, რეკორდ წინადა.

თან-ლა-თანობითი ზრდა მკითხველთა მოთხოვნებისა და ის გარემოება, რომ ეხლანდელი პატარა ფორმატი გაზეთისა ხშირად ნებას არ გვაძლევს საჭირო საგნებსა და საზოგადო საკითხებს ჯეროვანი ადგილი დაეთმოს ხოლმე, — გვაიძულებს გავადიდოთ გაზეთი და გავხადოთ იმოდენა, რა ზომისაჲ ტფილისის რუსული გაზეთებია. ჩვენს გაზეთს ამ რიგად მოემბება ნახევარი იმისა, რაჲც ღლეს არის და მკითხველს მისცემს ყოველ ღღე 10 სვეტიჲ მეტს საკითხავს მასალას.

რედაქცია ახალის წლიდგან განსაკუთრებულის ყურადღებით მოეპყრობა ჩვენს სასოფლო-სამეურნეო საკითხებს, ეცდება გაამდიდროს სალიტერატურო განყოფილება გაზეთისა და განსაკუთრებით ვრცლად აღნიშნოს ხოლმე ის მოვლენანი და ღღენი, რომელთაჲ ჩვენში თუ შიდა რუსეთში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექმნებათ.

ჟასი გაზეთისა ისეუ თყუქანია.

გაზეთის დახარება შეიძლება შემდეგის ადრესით:

ტფილისში: „ივერიის“ რედაქცია, ნიკოლოზის ქ. № 21.
„ქართულთა შორის წ. კ. გამაგრებულ საზოგადოების“
წიგნის მალაზაიდგან, სასახლის ქუჩა, ბანკის ქარვასლა.

ქუთაისში — ბეჟანეიშვილის წიგნის მალაზიაში,

ბაქოში — ხიდდევლის წიგნის მალაზიაში, ნიკოლოზის ქ., ქალანთაროვის ქარვასლის პირ-და-პირ. ტელეფონი № 227.
საფოსტო ადრესი: *Тифлисс. Редакция „ИВЕРІЯ“*

პიიღება ხელის-მოწერა 1902 წლისათვის

„მოამბე“-„ცნობის

სურათებიანი
დამატებით.

ფურცელი“-№

ჟოველ თვიური ჟურნალი

„მოამბე“

(წელიწადი მეცხრე)

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:
კავკასიაში და რუსეთში:

1 წლით	10 მ.
6 თვით.	6 „
3 „	3 „

სახლვარ გარეთ:

1 წლით	13 მ.
6 თვით.	7 „
3 „	5 „

ჟოველ თვიური გაზეთი

„ცნობის ფურცელი“

(წელიწადი მეშვიდე)

ფასი გაზეთისა გაგზავნით:
კავკასიაში და რუსეთში:

1 წლით	6 მ.
6 თვით.	4 „
1 „	75 კ.

სახლვარ გარეთ:

1 წლით	11 მ. —
6 თვით	6 „ 50კ.
1 „	1 „ 10 „

გინც „მოამბე“-ს მთელის წლით გამოაწერს, „ცნობის ფურცელი“ უფასოდ გაეგზავნება, მხოლოდ ქალაქ გარედასაგზავნ ფოსტის ხარჯისათვის უნდა დაუმატოს 1 მანეთი, რომელიც ხელის მოწერასთანავე უნდა იქმნეს შემოტანილი.

სურათებიანი დამატება

გაეგზავნება მხოლოდ ორივე გამოცემაზე ხელის მომწერთ. წლიური ფასის განაწილება სამივე გამოცემაზე: პირველად— 6 მან., 1-ლ მარტამდე— 3 მან., 1- აგვისტომდე— 2 მან.

განცხადების ფასი: 1-ლ გვერდზე სტრ.— 10 კ., მე-4-ზე— 5 კ. თუ განცხადება 3-ჯერზე მეტად დაიბეჭდება, მაშინ დაბეჭდვა ნაკლები ელირება.

რედაქცია და კონტორა იმყოფება ვანქის დიდ ქუჩ. ტელეფონი № 372. ფოსტის ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „Мощное“ и „Цнобелъ-Пурцелъ“

Подписавшіеся на газету до 1-го января 1902 года
получают газету **БЕЗПЛАТНО** со дня подписки.

О ПОДПИСКѢ НА ГАЗЕТУ „АРГОНАВТЪ“ въ 1902 году.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ 6 мѣсяцевъ. одинъ мѣсяць.
Съ пересылкой и доставкой: 7 р. 4 р. 1 р.
Въ ТИФЛИСѢ 5 „ 3 „ 75 к.
Отдѣльные номера у разнощиковъ газетъ, въ Тифлисъ по 3 коп.,
въ другихъ городахъ по 5 коп.

ПРОГРАММА газеты обнимаетъ всѣ отдѣлы ежедневныхъ газетъ.

По четвергамъ и воскресеньямъ текстъ будетъ *иллюстрированъ портретами* государственныхъ и общественныхъ дѣятелей, представителей науки и искусства и т. п. рисунками къ текущимъ событіямъ и *злобѣ дня*.

„АРГОНАВТЪ“ выходитъ *двумя изданіями. Первое—вечернее* для восточнаго Закавказья, т. е. для города Баку и остальныхъ мѣстностей по линіи желѣзной дороги „Тифлисъ-Баку“ и сдается на почту на вечерній поѣздъ желѣзной дороги. Эта мѣра даетъ возможность доставить газету подписчикамъ гор. Баку и по всей линіи желѣзной дороги *цѣлыми сутками раньше. Бакинскимъ подписчикамъ* газета доставляется въ день выхода ея въ Тифлисъ *сѣ* чрезъ разсылныхъ между 3—4 часами дня. *Второе изданіе* утромъ доставляется подписчикамъ гор. Тифлиса и сдается на почту для отсылки иногороднимъ. Это *второе изданіе*, состоящее изъ тѣхъ же передовыхъ статей, фельетоновъ, корреспонденцій и другихъ отдѣловъ газеты, однимъ словомъ, повторяя первое изданіе, вмѣстѣ съ тѣмъ заключаетъ въ себѣ всѣ новѣйшія извѣстія, получаемыя нами послѣ шести часовъ вечера и ночью, которыя входятъ въ первое изданіе только въ слѣдующемъ номерѣ.

ПОДПИСКА И ОБЪЯВЛЕНІЯ принимаются: въ Тифлисъ въ редакціи, Головинскій, № 14, въ *«Центральной книжной торговлѣ»*, въ книжномъ магазинѣ Л. Б. Хиддекеля и въ *отдѣленіи конторы «Аргонавта»*, Головинскій просп., № 5, магазинъ Марикянца.

Редакціонныя письма статьи и сообщенія просятъ адресовать на имя *Явана Григорьевича Хачатурова*, Головинскій, № 14.

Съ цѣлью дать возможность публикѣ ознакомиться съ направленіемъ «Аргонавта», редакція въ теченіе двухъ недѣль разсылаетъ газету и неоподписчикамъ.

Съ разрѣшенія главнаго управленія по дѣламъ печати,

понижена подписная плата

НА

ежедневную полит. и литерат. газету

НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ

Какъ для городскихъ, такъ и для иногородныхъ подписчиковъ подписная плата: за годъ—7 р., за полгода—4 р., 3 мѣс.—2 р. 50 к., 2 мѣс.—2 р., 1 мѣс.—1 р.; отдѣльный № въ Тифлисъ—3 коп., внѣ Тифлиса—5 коп.

Допускается разсрочка платежа: къ 1-му января—4 р., къ 1-му іюня—3 руб.

Для сельскихъ учителей, народныхъ и школьныхъ библиотекъ и благотворительныхъ учреждений сдѣлана скидка: год. плата для иногородныхъ—6 руб., для городскихъ—5 руб.

Программа газеты, сотрудники и другія условія изданія останутся прежнія.

Подписка принимается не иначе, какъ считая съ 1-го числа каждаго мѣсяца. Подписка принимается въ Тифлисъ, въ конторѣ газеты, Бярятинская ул., д. №8.

Изд. К. Тумановъ. Ред. Г. Тумановъ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1902 ГОДЪ.

„ТИФЛИССКІИ ЛИСТОКЪ“

(годъ издачіи XXV-й)

Въ 1902 году, какъ и раньше, будетъ выходить ежедневно, но въ значительно **УВЕЛИЧЕННОМЪ ФОРМАТѢ.**

Увеличивъ размеры газетнаго листа до формата „Русскихъ Вѣдомостей“, редація ежедневно будетъ давать подписчикамъ приблизительно на 4 столбца или на 600 строкъ газетнаго матеріала болѣе, чѣмъ до сихъ поръ, получивъ такимъ образомъ возможность одни изъ отдѣловъ газеты, до нынѣ являвшіеся, за отсутствіемъ мѣста, случившимся, — вести регулярно («Обзоръ печати», журнальное обозрѣніе, беллетристика и пр.), а другіе отдѣлы (внутренней и иностранной жизни и др.) — значительно расширить.

Особенное же вниманіе редакціи будетъ обращено на развитіе отдѣла корреспонденціи, чтобы газета могла явиться возможно полной выразительницей нуждъ закавказскихъ провинцій, безъ ущерба однако отдѣлу тифлесской жизни, на который и въ предстоящемъ году будетъ обращено преимущественное вниманіе.

Въ 1902 году газета будетъ заключать въ себѣ следующие отдѣлы и под-отдѣлы:

- I. Дѣйствія и распоряженія правительства.
 - II. Телеграммы отъ собственныхъ корреспондентовъ и «Россійскаго телеграфнаго агентства».
 - III. Статьи по общимъ краевымъ вопросамъ, а также по вопросамъ городского самоуправленія.
 - IV. Внутреннія извѣстія.
 - V. Иностранная извѣстія.
 - VI. Мѣстный отдѣлъ (хроника тифлесской жизни и другихъ мѣстъ Кавказа и Закавказья).
 - VII. Наши корреспонденты.
 - VIII. Ездодневные фельетоны («Мысли вслухъ», «Мелочи жизни», «Бѣглыя замѣтки» и др.).
 - IX. Судебный отдѣлъ.
 - X. Письма читателей.
 - XI. Обзоръ печати (общей и кавказской).
 - XII. Фельетоны (городской, обзорныя кавказской жизни, популярно-научный, историческій, беллетристика, иностранной и внутренней общественной жизни и др.).
 - XIII. Театръ и музыка.
 - XIV. По Россіи.
 - XV. Слѣзь, справочный отдѣлъ и объявленія.
- Театръ газеты по временамъ будетъ иллюстрироваться, а

по мѣрѣ надобности будутъ выходить отдѣльныя „ИД. ЮСТРИ-
РОВАННЫЯ ПРИБАВЛЕНІЯ“.

По пошедѣльникамъ подписчикамъ будутъ разсылаемы те-
леграммы съ справочнымъ отдѣломъ и объявленіями.

*Въ увеличенномъ форматѣ газету предполагено печа-
тить съ 20-го декабря.*

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:	На годъ.		На 6 мѣс.		На 3 мѣс.		На 1 мѣс.	
	Руб.	К.	Руб.	К.	Руб.	К.	Руб.	К.
Съ доставкой въ Тифлисѣ.	5	—	3	—	1	50	—	75
Съ пересылкой въ городамъ.	7	—	4	—	2	75	1	—
Съ пересылкой за границу.	12	—	7	—	4	—	1	50

ПОДПИСКА принимается только съ 1-го числа каждаго мѣся-
ца исключительно въ конторѣ изданія: Головинскій просп., № 3.

ПЛАТА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ: для Закавказья на мѣсто,
занимаемое строкой петиціи: на первой страницѣ— 0 коп. и на
четвертой страницѣ— 5 коп.; за объявленія внѣ предѣловъ За-
кавказья: на первой страницѣ— 24 коп. и на четвертой— 12 коп.

**Краткое объясненіе: рисунковъ и древнихъ надписей и
др. болѣе важныхъ статей № 12 грузинскаго журнала
„МОГЗАУРИ“.**

	стр.
1. Гора Араратъ съ рис.	1111.
2. Кавказскій хребетъ съ рисунками	1117.
3. Историч. и географ. опис. Эрети, ингилой- ца Джананвили	1124.
4. Русуданъ, ист. драма, пяти дѣйствій (оконч.)	1137.
5. Антоній I, каталикосъ-патріархъ Грузіи, Ѳ Жорданія, чер. свящ. К. Антадзе	1158.
6. Соломонъ Леонидзе, канцлеръ царей Пра- кля II и Сбдѣмона II (оконч.) I. Марушидзе	1173.
7. Въ праздникѣ Рождества Христа (этногра- фическія очерки) Адр. Мерквиладзе	1178.
8. Библиографія	1185.
9. Исторія Грузіи	49.